

РАЦИЈА

ГОДИНА

80

1942 - 2022

СУБНОР ГРАДА НОВОГ САДА

**РАЦИЈА 80 ГОДИНА
1942 - 2022**

Издавач

СУБНОР града Новог Сада
Илије Огњановића 7, Нови Сад
go.subnorns@gmail.com

За издавача

Маријан Кубик

Стручни сарадници:

Душан Опачић, уредник листа „Шраф“, Бојана Ступар и Бранислав Илић

Дизајн корица:

Александар Бањанац

Прелом и припрема:

Пресинг

Штампа

Пресинг, Младеновац

Tiraž: 200

ISBN 978-86-901860-3-7

Copyright © 2022. СУБНОР града Новог Сада

Фотокопирање или умножавање ове публикације на неки други начин забрањено је. Свако коришћење публикације у целини или неког њеног дела подлеже законима о ауторским правима и копирајту

РАЦИЈА
80 ГОДИНА
1942. - 2022.

Нови Сад, јануар 2022.

САДРЖАЈ

Уводна реч.....	7
Маријан Кубик ГЕНЕЗА ЈЕДНОГ ЗЛОЧИНА	8
РАЦИЈА 1942.	13
Катарина Сукњаја: РАЦИЈА У ЈУЖНОЈ БАЧКОЈ 1942	15
Петар Ђурђевић, м.а. : СВЕДОЧЕЊЕ РИМОКАТОЛИЧКОГ СВЕШТЕ- НИКА ИШТВАНА КЕВЕША О СТРАДАЊУ СРБА У МОШОРИНУ У РА- ЦИЈИ 1942. ГОДИНЕ	27
СЕЋАЊА НЕ БЛЕДЕ	39
Марија Васић: С РУКОМ НА ДУНАВУ.....	41
Марија Васић: КАД БОГ ЗАЖМУРИ.....	44
Иван Ивањи: КАКО САМ ПРЕЖИВЕО „НОВОСАДСКУ РАЦИЈУ“	48
Илеана Чура Сазданић: ЈОШ МЕ ПРОГОНЕ СЕНКЕ КРВНИКА.....	51
Андреја Деак: ПОД ЖУТОМ ТРАКОМ	54
Др Војислав Дима: СВЕДОЧЕЊЕ	61
Терез Милер: ИСТИНИТА ПРИЧА.....	62
Леа Љубибратић: ЈЕВРЕЈКЕ, ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ЖЕНА ИЗ ВОЈВО- ДИНЕ	63
СУДБИНЕ	65
Радован Сремац, мср: ВЕЛИКАНИ ЖРТВЕ РАЦИЈЕ – ДР ИГЊАТ ПАВЛАС (1886-1942)	67
Душан Опачић: НЕСРЕЋНА СУДБИНА ПОРОДИЦЕ ЈОВАНДИЋ	69
Маријан Кубик: БОГДАН ШУПУТ – ЖИВОТ ИСПИСАН БОЈАМА...	71
РАЦИЈА У ПРОЗИ	73
Данило Киш: ПЕШЧАНИК (одломак)	75
Александар Тишма: КЊИГА О БЛАМУ (одломак)	76
Ерих Кош: НОВОСАДСКИ ПОКОЉ (одломак).....	78
ОЖИЉЦИ У СТИХУ	89
Бојана Ступар: ОЖИЉЦИ У СТИХУ.....	91

Јован Поповић: ДУНАВ	92
Виолета Бјелогрић	95
Милена Илић : ДВЕ ПЕСМЕ	96
Иван Рајовић: РАЦИЈА	98
Петар Орозовић: ПЕТ АНЂЕЛА ЗЛИКОВЦИ УБИШЕ	102
Милица Радић.....	104
Цвијетин Лобожински: О БОЖЕ, БОЖЕ	105
Дина Заварко: ЈАНУАРСКИ НЕПРЕБОЛ	106
Ана Кратовац: НОВОСАДСКА РАЦИЈА.....	107
Младомир Кнежевић: ВРЕМЕ ЗА НАМА	108
Катарина Вујаклија: СПОМЕН.....	109
Гордана Абидовић: ЗВЕЗДЕ.....	110
Ивана Симић Ђуран: ЈЕЛ' СИ ЖИДОВ, ЈЕЛ' СИ РАЦ?!.....	111
Драгана Даниловић: ПРЕСЕЧЕНИ ЧВОРОВИ	112
Боривој Вујић: ЛЕДЕНИ ВИРОВИ	113
Јелена Грујић: ПРИЧАЈМО	114
Бојана Пазмањ: СЛАВА ЈАНУАРСКЕ НОЋИ	115
Реа Сартори: ПОСЛЕДЊЕ ОДРЕДИШТЕ	116
Ања Игњатовић: ЈАНУАР (НИШТАВИЛО).....	117
Славица Д. Дамњановић Саша: ЛЕДЕНИ ЗАГРЉАЈ	118
Јулија Костадиновић: БОГДАН	119
Николина Ђулум: ДУНАВ.....	120
Богдан Богдановић: ЗИМА ЧЕТРДЕСЕТ ДРУГЕ	121
Александар Јовановић: СРЦА У ЛЕДУ	122
Ена Бојанић	123
Драгица Савић: НЕ ДАМ	124
Јасмина Кокот: ДУНАВСКА ЛЕДЕНА ГРОБНИЦА	125
Урош Микулић: ПОД ЛЕДОМ.....	126
Данијела Петровић: ДУНАВСКИ БРОДИЋИ ОД ПАПИРА.....	127
Миодраг Стефановић: ЛЕДЕНА НОЋ	128
ГЛАС РАЗУМА.....	129
ГЛАС НЕУСТРАШИВОГ ЖИЛИНСКОГ	131
Бајчи Жилински: МЕМОРАНДУМ МИКЛОШУ ХОРТИЈУ, 4. ФЕБРУАР 1942.....	132

УВОДНА РЕЧ

Публикација „Рација 80 година“ настала је у оквиру низа активности поводом обележавања 80 година од злогласне, крваве, Рације, током које су страшних јануарских дана 1942. године мађарске окупационе снаге у смрт послале хиљаде и хиљаде људи, само зато јер су били Срби, Јевреји, Роми, само зато што су били другачији од прокламованог фашистичког типа човека.

СУБНОР града одлучио се на овакву врсту публикације у којој би спојио сведочења, писану реч и поетску ноту како би на једном месту, у сажетој форми, репродуковао познате и доступне историјске чињенице, писане документе, књижевну писану реч, вредне фотографије које су биле похрањене на различитим странама, у музејима, архивама и приватним колекцијама.

Околности у којима је ова публикација настала, поводом јубилеја, не умањује значај и вредност историјских чињеница до којих се дошло.

Надамо се да ће ова публикација дати трајан допринос у очувању сећања на жртве Рације опомињући да се оваква и слична страдања више никада и нигде не понове.

Организациони одбор СУБНОР-а града Новог Сада
за обележавање 80 године
Рације у јужној Бачкој

Маријан Кубик¹
ГЕНЕЗА ЈЕДНОГ ЗЛОЧИНА

Идеја етнички чисте Бачке ослобођене од Срба, Јевреја и других немађарских елемената није настало као идеја 1942. године и оличена у крвавој Рацији. Чињенице говоре да је хортијева власт у Мађарској прижељкивала поништење Тријанонског споразума и повратак на старе границе од пре 1918. године. Деме Стојаи, мађарски посланик у Берлину, још 17. марта 1941. године обавестио је Немачку да Мађарска не одустаје од својих ревизионистичких захтева према територијама које су некада биле у њеном саставу без обзира што Југославија намерава да приступи Тројном пакту. То недвосмислено сведочи да је Уговор о вечном пријатељству између Југославије и Мађарске који је „гарантовао“ „сталан мир и вечно пријатељство између Краљевине Југославије и Краљевине Мађарске» склопљен 1940. године био само тактички потез, а намере неискрене. Хитлер је после догађаја у Југославији 27. марта од Мађарске затражио да се одреди према новонасталим околностима - одустаје ли у овим околностима од територијалних претензија, мада је добро знао шта Мађарска очекује од наступајућег рата на балканским просторима. Већ следећег дана Хорти је обавестио Хитлера да „територијалне претензије на које алудира Ваша екселенција и надаље постоје и чекају своју реализацију“. Ипак, Мађарска се није од првог дана рата укључила у напад на Југославију. Њена тактика свела се на чекање расплета југословенске драме, а са стварањем Независне државе Хрватске (НДХ) и формалним распадом земље ситуације се знатно изменила. Ласло Бардоши је обавестио чланове владе да је стварањем НДХ југословенска држава престала да постоји чиме су престале да важе и мађарске обавезе из Уговора о пријатељству. У вези с тим упућен је и проглас мађарском народу, потписан од стране Хортија и Бардошиа, у којем се истиче:

---

¹ Новинар и публициста

„Нови режим у Београду довео је своје војне снаге на наше границе, а Мађарска је, насупрот томе, одбрамбене мере предузела тек када је њена територија била изражена непрекидним ваздушним нападима и када су извршени покушаји преласка наших граница, против чега је наша влада више пута безуспешно протествовала“. Испуњени су сви услови за дуго чекани повратак на старе границе пре 1918. године. Мађарска је за рат против Југославије мобилисала око 365.000 војних обвезника, док је у самом нападу учествовало око 80.000. Окупацију Бачке и Барање је извршила Јужна (Трећа) армија којом је командовао Елемер Новак-Горонди 11. априла 1941. године. Напад је извршен у четири правца: први према Барањи, други према Новом Саду, трећи у правцу Суботице и средње Бачке и четврти ка Потисју и даље према југу. Мађарске снаге су већ првог дана избиле у Барању, на линију Барањско Петрово Село-Батина, а у Бачкој Таванкут-Палићко језеро и приближиле се Суботици. Следећег дана запоселе су линију Оџаци-Србобран, а 13. априла продрле су на стратешку линију Велики бачки канал и овладале читавом територијом Барање. Команда печујског корпуса обавестила је 13. априла вишу команду да су „југословенске трупе испразниле простор између Дунава и Тисе и да воде само спорадичне борбе са граничарима и четницима те да је немилосрдно чишћење тих снага у току, али да се не очекује значајнији отпор“. Од свих оперативних група посебан задатак имала је Прва мађарска хонведска моторизована оклопна панцир бригада, којом је командовао генерал-мајор Јене Мајор. Ова бригада је у брзом налету, не наишавши скоро ни на какав отпор југословенске војске, за непуна два дана прошла кроз Бачку и стигла у Нови Сад. Она је, у највећој мери инсценираним пуцњавама, изазвала масовну одмазду над српским становништвом.

Било је оних који су се супротстављали оваквој мађарској политици. Ендре Бајчи Жилински писао је Ласлу Бардошију, протествујући код председника владе, о неповољном писању и ставу, пре свега будимпештанске штампе, о Србима. Између

осталог, у писму је истакао: «чујем да је у недељу (13. априла) у подне, цигански оркестар Калмана Олаха на радију извео одвратну ратно-хушкачку приземну песму «Стани, стани пасја Србију ». То је 1914. године била песма будимпештанског шљама, а не поштених војника јер ми смо научили да ценимо и поштујемо храброг српског непријатеља, који нас је у свему достојан. Тукли смо се са њима, и ја лично са својим хусарима али смо остали задивљени пред неизвештаченим родољубљем и великом храброшћу којом су подносили свој незавидан положај. Тај ће народ поново постати слободан и тада нам неће бити у интересу да се заслепљени дивљом мржњом насупрот једно другом нађу два честита и једно на друго упућена народа - мађарски и српски и сада је у интересу Мађарске да се у Бачкој, а вероватно и у Банату два народа поново зближе. Немојмо настављати кратковиду политику чији је мото «око за око, зуб за зуб », већ им покажимо да смо бољи и супериорнији од њих. Владин комесар за Јужне крајеве би требао да буде прави Мађар, великодушан и културан човек, који би насупрот претераној ревности подивљалих ситних бирократа био способан да успостави власт и потребан ред, али и да поврати сјај и топлину Свете круне у једнакој мери за све народе враћених територија».

На дан званичне капитулације краљевине Југославије „Бивша југословенска војска се распала и разбежала. Кажите сваком бившем југословенском војнику да се одмах јави код мађарске војне команде, да преда своје оружје, муницију, експлозив сваке врсте и ако има сазнање о скривеном оружју и ратном материјалу да то одмах пријави. Сви они југословенски војници који се овом позиву покоре биће пуштени кућама без вређања. Али они који до 26. априла не изврше ову заповед, те их мађарска војска нађе са оружјем биће на месту убијени“.

Према званичним подацима мађарског Министарства одбране у Априлском рату мађарске војне снаге изгубиле су 5 официра и 60 војника, док је на југословенској страни заробљено

15.000 војника. Мађарска је увећала своју територију за 11.601 км², а број становника за милион и по.

Целокупан апарат Војне управе у Јужним крајевима био је унапред формиран у Будимпешти. Из Будимпеште 18. априла 1941. године у Нови Сад послат је др Миклош Нађ и стављен на располагање команданту града, генералу Бајору, са задатком да организује окупаторски административни апарат у граду. Он ће до октобра 1944. године остати на положају градоначелника Новог Сада.

Злочиначка политика окупационих власти У првим данима ратних операција против Југославије посебан задатак имале су две хусарске коњичке бригаде, под заповедништвом генерала Лајоша Далноки Вереша и Пала Платија. Њихов специјални задатак био је да обезбеде припрему масовног протеривања српских колониста, бивших добровољаца и што већег броја српског становништва из Бачке, а у циљу остваривања етничке доминације мађарског живља на овим просторима. Прогони, убиства и пљачке пратиле су окупацију од првог дана.

Један од првих прописа донетих од стране Војне управе тицао се поступака према затеченом становништву:

На заузетим територијама треба правити разлику између староседелаца, досељеника и колониста. Староседеоцима сматрати оне који су сами или њихови родитељи становали на заузетој територији пре 31. октобра 1918. године. Свако друго лице сматрати досељеником или колонистом. Између ових, оне који нису са територије велике Мађарске (сем Хрватске), војно-управне власти треба да протерају .

На делу је била јасна политика која је имала за циљ да са простора Бачке протера сва лица досељена након 31. октобра 1918. године. Војно заповедништво Новог Сада је 25. априла издало наредбу:

„Сва лица српске, босанске, црногорске, итд. те циганске народности, надаље Јевреји који пре 31. октобра 1918. године нису имали општинску завичајност на подручју велике Мађарске (без Хрватске), а нису ни потомци таквих лица тј. усељеници или

колонисти дужни су напустити подручје државе у року од 3 дана почевши од 28. о.м. од 0 сати. На исељење обавезни могу са собом понети – осим драгоцености – оне покретности које могу понети са собом, надаље толико готовог новца колико је за покриће најнужнијих издатака насталих исељењем потребно.“

На овај начин Бачку је напустило скоро 30.000 домаћинстава или око 100.000 становника, док је у ратно заробљеништво одведено 20.000 припадника редовног и резервног састава војске Краљевине Југославије.

Врхунац политике етничког чишћења Бачке била је крвава рација спроведена у јануару 1942. године.

Злочин не сме бити заборављен....

РАЦИЈА 1942.

Катарина Сукњаја²

РАЦИЈА У ЈУЖНОЈ БАЧКОЈ 1942. ГОДИНЕ

Позадина јануарских догађаја – 1941. година

Коренити узрок свих догађаја на окупираним територијама од стране Мађара, представља Тријанонски мировни уговор од 4. јуна 1920. године. Током читавог међуратног периода овај уговор сматран је, од стране мађарских државника на челу са Миклошем Хортијем, највећом неправдом која је довела до комадања мађарске државе и народа (територија Мађарске смањена је за две трећине). Све економске, привредне и друштвено-политичке тешкоће правдане су овим „неправедним“ мировним уговором, док је решавање поменутих тешкоћа и проблема као и напредак земље био могућ једино кроз враћање „одузетих“ територија.

Иако је пред избијање рата, у децембру 1940, потписала Уговор о миру и пријатељству са Краљевином Југославијом, Мађарска је спроводила снажну пропагандну политику чији је циљ био национално ослобођење Мађара југословенске краљевине. Ширене су шовинистичке идеје, нарочито у штампи и међу омладином, а Мађари су представљани као супериорнији у односу на други живаљ, нарочито српски. Заправо су вршене припреме за етничко чишћење које ће уследити.

Након Мартовског пуча и немачког напада на Југославију, као и стварања Независне Државе Хрватске (април 1941), који су Мађари протумачили као нестанак Југославије, дат је легитимитет мађарској окупацији и ратним операцијама у Бачкој, Барањи, Међумурју и Прекомурју. Већ половином априла 1941. око 80.000 мађарских војника прешло је мађарско-југословенску границу и започело освајање ових територија. Освајање и окупација су свакако били праћени пљачком, малтретирањем,

---

² историчар, истраживач и друштвени активиста

протеривањем и одмаздом становништва, а потпомогнути од локалних Мађара и фолксдојчера. Такође су основане фашистичке и нацистичке организације које су помагале окупаторским трупама и учествовале у запоседању територија и огњишта протераног и убијеног становништва.

Како наводи Звонимир Голубовић, упоредо са окупацијом и денационализаторском политиком (десрбизацијом) текао је процес мађаризације – протеривање Срба и раније колонизованих Црногораца и Босанаца, те Рома и Јевреја, насељавање мађарског живља и давање повластица, промена назива места, улица и тргова, те појачавање пропаганде. Мађарски и делом немачки живаљ постаје владајући, док су припадници осталих народа скрајнути. Други део становништва је хапшен и депортован у логоре наменски оформљене у Бачкој и Барањи, а потом и током лета 1941. у логоре по Мађарској – највећи логор у Шарвару. У логорима су хигијенски услови били катастрофални, недостајала је храна и медицинска нега, као и одећа и обућа, а интернирани су подвргнути тешком физичком раду, психичком злостављању, малтретирању и изабљивању. Према Голубовићевим истраживањима у логорима, посебно Шарвару, или од последица боравка у истим, живот је изгубило 1.124 лица, од чега 1.064 Срба.

Основни циљ Хортија и мађарске окупације био је да се некадашње територије мађарске круне ослободе и поново припоје мађарској држави, а ради испуњења тога, мађарски фашистички режим починио је бројна зверства, претежно над српским и јеврејским становништвом јужне Бачке. Други циљ био је настављање ширења шовинистичке пропаганде и продубљивање раздора и нетрпељивости међу становништвом. Упоредо са окупацијом формирана је војна управа због које је страдало око 3500 цивила, да би потом била формирана цивилна управа. Враћене су жупаније те је Бачка припала Бачко-бодрошкој жупанији са седиштем у Сомбору.

Узроци рације – Народно-ослободилачки покрет

Упоредо са акцијама окупатора, отпочето је деловање Комунистичке партије Југославије. Основна активност НОП-а и СКОЈ-а било је стварање што ширег круга симпатизера, проширивање утицаја КПЈ на шире масе, као и формирање и учвршћивање организација. Покретом је у почетку руководио Радивој Ћирпанов – секретар Покрајинског комитета КПЈ за Војводину.

Покрет у Бачкој доста је био потпомогнут покретом из Баната јер су тамо биле смештене извесне партизанске снаге. Предузимани су напори да се ове снаге као и избегло становништво, преко Бачке пребаце у Срем, одакле би деловање НОП-а било реалније, а пребацивање становништва би се могло наставити даље у Србију. У периоду од јула до октобра 1941. године изведено је неколико десетина оружаних/офанзивних акција против окупатора. Међутим, након успешних акција, у јесен 1941. долази до хапшења и снажног мађарског противудара на чланове НОП-а, СКОЈ-а и њихових симпатизера. Због овога руководство НОП-а Војводине доноси одлуку да се акције привремено обуставе и реорганизују партизанске снаге. Поводом тога, почетком новембра 1941. одржан је састанак у Ђурђеви на коме је формиран Шајкашки партизански одред – комадант Стеван Дивнин Баба, политички комесар Ђула Молнар Браша, а Шајкашка је постала центар партизанског отпора.

Док се око Одбора све више сужавао окупаторски појас, дотле су мађарске власти међу локалним мађарским становништвом, нарочито у селима Шајкашке, лажним вестима шириле страх и узнемиреност. Вести су ширене са намером да се мађарском живљу стави до знања да је могућ „српски устанак на православни Божић“. Овај устанак представљан је као освета за репресалије почињене у априлу 1941. Што се више ближио крај године, то су вести постајале учесталије и алармантније, а тиме је додатно повећана национална нетрпељивост између Мађара и Срба. Тако су власти створиле предуслове за извођење својих недела, планираних у претходном периоду.

Повод за рацију – 4. јануар 1942.

Услед неповољне ситуације, Шајкашки одред био је у дефанзиви и скривен на Пустајићевом салашу у близини Жабља. Међутим, дана 4. јануара 1942. део снага мађарских фашиста упућен је према Жабљу где се сукобио са Одредом, коме су нанети велики губици, а мањи део преживелих бораца морао се повући у околна села. Пошто су мађарски одреди изгубили око десет људи и још толико рањених, сукоб је послужио као повод за рацију која ће уследити. Сукоб је уједно поткрепљивао вести о рацији најављеном „српском устанку“, што је утицало да се локални Мађари наоружају. Агресорске снаге ово су сматрале повољном приликом за концентрисање великог броја војника у Жабљу и околини, те отпочињање процеса етничког чишћења.

Иако је овај сукоб послужио као повод за догађаје који су уследили, мора се имати на уму да би до рације свакако дошло, јер је она дуго припремана као освета и њен главни и основни циљ је био систематско уништење српског народа, а потом и јеврејског. Баш због ове карактеристике – истребљење једног или више народа, рација у јужној Бачкој има карактер геноцида. Тек након овог циља, на ред долази слабљење КПЈ и НОП-а чије је деловање у неким сегментима преувеличано (нарочито у литератури насталој након рата).

Рација – јануарско крвопролиће

Већ 5. јануара у Шајкашкој и Новом Саду су окупљене мађарске снаге, а за главнокомандујуће у рацији одређени су Ференц Фекетехалми-Цајднер, Ласло Деак и Геза Батори. У ноћи 5/6. јануар део бораца Шајкашког одреда се сукобио са непријатељем и убио неколико мађарских војника, што је мађарским властима дало још већи повод и подстрек да задају одлучујући ударац српском, а потом и јеврејском и ромском становништву. Уследио је прави масакр. Војска и жандари су свирепо убијали све пред собом, а њих је почео да следи и локални мађарски

живаљ. Најпре су убијани свештеници, лекари и учитељи, а потом и сви цењенији српски и јеврејски житељи.

Читаве улице по Жабљу, Чуругу и Тителу остале су пуне, готово су истребљене неке јеврејске и српске породице. Становници ових места, као и становници Шајкаша, Ђурђево, Госпођинаца, Лока, Мошорина, Вилова и Гардиноваца су хапшени, мучени и убијани на разне зверске начине, те бацани под лед реке Тисе.

Масовна убиства отпочета су још 4. јануара у Чуругу и потом настављена у наведеним местима. Злочини над недужним становништвом поменутих шајкашких села завршена су 19. јануара, те су окупаторска злодела настављена у другим местима јужне Бачке. Рација је свуда вршена скоро по шаблону – најпре су места опкољена и блокирана, становништвено је хапшено, потом одвођено у општинске просторије и мучено те напослетку убијено. Важно је напоменути да је овде, поред највећег броја мушкараца, страдао и велики број деце и жена. Убијана су лица без обзира на старосну категорију и пол.

Према истраживању З. Голубовића, у наведеним местима живот је изгубило 2.345 особа (од тога 291 дете), од чега је највише страдалих било у Чуругу – 893 особе и Жабљу – 666 особа, а потом у Ђурђево – 223 и Мошорину – 205, док се број жртава у другим местима креће између 26 (Шајкаш) и 85 (Госпођинци). Највећи број страдалих били су Срби, потом Јевреји и Роми, и мањи број Русина. Најгоре од свега је што су постојале разне гнусне методе малтретирања, мучења и страдања – поред масовних стрељања, становништво је убијано секирама и бајонетима, тучено пендрецима и гажено, везивано и живо бацано под лед Тисе, силовано, кастрирано или је им је највише одстрањен неки део тела.

Ликвидације су постале огледало националне и верске нетолеранције, али и одраз личне освете, цинизма и злобе, те жеље за богаћењем на рачун страдалог живља чија је имовина пљачкана након покоља. Како каже А. Касаш, мађарско становништво је учешће у рацији сматрало својом грађанском и

патриотском дужношћу, а пљачка српске и јеврејске имовине је подстицана и од стране власти. Опљачкани предмети су додељивани и локалним Мађарима и војницима који су потом те предмете слали својим породицама. Резултат убијања, мучења и пљачки огледа се у истребљењу српске интелигенције и свештенства, угледних трговаца и напослетку имућних и мање имућних сељака и њихових породица који су гроб нашли на дну Тисе. Пут до смрти је жртвама био различит, али им је крај био исти нажалост, а за сва убиства и злодела окривљени су највиши војни и политички кругови фашистичке Мађарске.

Важно је напоменути да су мања места – Каћ, Будисава, Ковиљ и Надаљ прошли без рације и то захваљујући Мађарима који су били председници општина или радници полиције и жандармерије те општински бележници. Ови угледни Мађари су својим ауторитетом гарантовали лојалност становништва.

Проширење рације на Нови Сад и околину

Да би се створила потпуна слика о рацији у Новом Саду потребно је сагледати догађаје у мало ширем контексту. Прво, између 6. и 10. јануара 1942. у Мађарској је боравио немачки мистар спољних послова Јоаким фон Рибентроп који је од Мађарске требао да затражи веће ангажовање на Источном фронту. Мађарска је пак покушавала да убеди Рибентропа како није у могућности да пошаље већи број трупа (150.000) због активности у „јужним крајевима“. Миклош Хорти је уверавао Рибентропа да Срби спремају устанак те да му је потребан већи број снага ради гушења истог. Заправо, Хорти је овим оправдавао смањено учешће мађарских војника у борбама против Совјета, и ублажавао је незадовољство Рајха изазвано тиме, док је рација, унапред планирана као антисрпска, добила шири контекст и повод. Даље, како Мађарска није одустајала од својих претензија у Банату, уверавала је Рајх да банатски Немци нису у стању да се сами носе са све ширим комунистичким покретом, те је и овим

оправдавано слање мањих мађарских трупа. Хорти је заправо желео да сачува одређени број својих снага и да оне задају коначан ударац отпору у Банату и Бачкој (мада, посматрано шире и на Балкану). Међутим, све ово није било довољно уверљиво те је Мађарска ипак морала да пошаље трупе на исток, али је и наставила са припремањем рације и изазивањем метежа.

Друго, након одласка Рибентропа, у Будимпешти је 12. јануара 1942. одржан састанак на којем је говорено о догађајима у Шајкашкој те разматрано даље преузимање акција. Састанку су присуствовали министар унурашњих послова Ференц Керестеш-Фишер, министар одбране Карољ Барта и шеф генералштаба Ференц Сомбатхељи. На основу Фекетехалмијевог извештаја о рацији – угушеном оружаном устанку у Шајкашкој, и томе да су се разбијени борци повукли у градове донета је одлука да се рација тј. прочешљавање прошири на нове територије, у које је пре свих, спадао Нови Сад. Након три дана, 15. јануара, Сомбатхељи је издао наредбу о преузимању енергичнијих мера и казни; тражио је да чишћење и одмазде не пређу у безразложно крвопролиће, те да се посебна пажња обрати на оне Србе који су колонизовани за време Краљевине Југославије. Одређено је и подручје деловања: Стари Бечеј-Србобран-Пашићево-Бачки Петровац-Гајдобра-Товаришево-Паланка уз контролу Дунава и Тисе, а нарочито Новог Сада. Након врховне/Сомбатхељијеве наредбе, уследила је наредба главнокомандујућег рацијом Ференца Фекетехалмија од 18. јануара. Уочи и током рације, под јаким притиском био је епископ бачки Иринеј Ћирић који је био приморан да изда проглас својој пастви.

Приликом припрема за рацију у Новом Саду, Фекетехалми је 19. јануара одржао састанак у Србобрану на коме је Јожефа Грашија поставио за главнокомандујућег рацијом у Новом Саду, а састанку је присуствовао и Ласло Деак преносећи утиске из шајкашке рације. Споменуте наредбе су се односиле на упутства против кога је уперено чишћење те да треба убијати Србе, који су сматрани бунтовним и незахвалним, и Јевреје. До 20. јануара увече извршене су све припреме за почетак рације –

Фекетехалми је дошао у Нови Сад како би лично пратио и руководио рацијом, основано је 240 патрола, појачана је бројност гарнизона.

У ноћи између 20/21. јануара окупационе снаге су блокирале Нови Сад и рација је практично почела. Српска Атина је забрањена за центар рације јер су око Матице српске били окупљени интелектуалци и цењенији Срби чијим би се уклањањем отворила могућност стварања „чистог мађарског града који би се супротстављао негативним балканским утицајима са југа“.

Првог дана рације, 21. јануара ујутру грађанство је обавештено да је рација почела. Забрањено је свако окупљање и кретање грађана по улицама, изузев оних који су морали по животне намирнице, све радње су морале бити затворене (изузев оних са животним намирницама), улазак у град/општину је био строго забрањен, затим је забрањена свака врста саобраћаја као и уручење поште, забрањена је употреба телефона и слушање радија, а све цркве и богомоље су морале бити затворене и забрањено је звоњење. Такође је забрањен сваки вид друштвеног окупљања и поседовање било каквог оружја, муниције или експлозивног материјала, капије су морале бити закључане и дању и ноћу, а прозори затворени и спуштене завесе.

У раним јутарњим сатима 21. јануара отпочео је процес претреса станова и кућа као и легитимисања и хапшења грађана. По писању А. Касаша првог дана је легитимисано више од 20.000 грађана. Претрес је трајао 21, 22. и 23. јануара и то од спољашњег ка централном делу града, а већ је првог дана рације новосадска плажа Штранд одређена као погодна места за стрељање, те је у току 21. јануара тамо убијено 15 особа и бачено под лед Дунава.

И другог дана рације дошло је до убистава, али она нису била масовна. До првог масовног покоља у граду дошло је 23. јануара. Да би се покољ оправдао у ноћи између 22/23. јануара је исцениран сукоб мађарских војника са бунтовничким народом (Србима) и то је дало повода да се почне са агресијом. Такође је и материјална корист, до које се долазило пљачком, дала подстицај да се крене са акцијом.

Места где су Срби и Јевреји мучки и масовно убијани:

1. Улица Лајоша Кошута (предратна и данашња Милетићева)
2. Крај Бодрошијеве улице (данас Дунавска) и непосредно уз обалу Дунава (данас Београдски кеј)
3. Православно Успенско гробље
4. Пирошка улица (данас Руменачка)
5. Новосадска плажа Штранд
6. Касарна 16. батаљона пограничних ловаца (у данашњој улици Војводе Бојовића)
7. Фудбалско игралиште Новосадског атлетског клуба.

По сведочењима преживелих сведока, које подробно преноси З. Голубовић, грађани Новог Сада су убијани на различите свирепе начине. Примера ради, у Милетићевој улици грађани су морали да клече у снегу, те им је пуцано у леђа, и одмах су на њихова места довођени нови грађани за одстрел. Од страдалих је практично прављена гомила у снегу који је, према сведочењима, постајао црвен и црн. Овде је међу страдалима било жена и деце. Истовремено су убијана бројна лица у Милетићевој и Дунавској улици, а жртве су потом товарене у камионе и одношене до Дунава где су бацане под лед. Овим су мађарски фашисти желели да брзо уклоне доказе злочина које су починили.

Снег на Успенском гробљу био је покривен лешевима, локвама крви и деловима тела страдалог становништва. Жртве су након убистава скидане голе и пљачкане; многим су одсецане уши или прсти како би се са њих узео накит.

Најсуровија убиства догађала су се на плажи Штранд која је, како смо раније рекли, изабрана као најпогодније место за масовна убиства. Наиме, плажа је била довољно удаљена од центра града и очију шире јавности односно већег броја сведока, а истовремено је давала могућност брзог одстрела и одстрањивања лешева. Испрва су жртве убијане у гардероби, али им је она убрзо одузимања као и драгоцености, уколико их је било. Тако су жртве одвођене голе до обале Дунава, стрељане и бацане под лед.

Сведочанства говоре о томе да су неки људи тражали да их војска или полиција што пре лише живота јер је хладноћа била неиздржива. Неки су чак и живи бацани у Дунав, укључујући и малу децу и бебе. Нека деца су наочиглед мајки прво пробадана ножевима или бајонетима, па потом бацана у реку. Не може се ни замислити ни описати бол мајки које су ово биле присиљене да гледају, а потпуно немоћне да ураде било шта.

Према Голубовићевим истраживањима, објављеним у књизи Рација у Јужној Бачкој 1942. године, број убијене и бачене деце под лед у Новом Саду износи 165, док укупан број страдале деце у новосадској и шајкашкој рацији износи 477.

Поред масовних убиства, долазило је и до појединачних у кућама, двориштима и постељама. Више није бирано ни време, ни место, ни начин, нити се обраћала пажња на узрасну доб и пол. Сва ова убиства једино се могу схватити као ђаволски нагони и болесна страст за крвопролићем, те помрачење ума.

Иако су убиства престала у слеподневним часовима, рација у Новом Саду је званично завршена 23. јануара увече прогласом Јожефа Грашија. У прогласу је истакнуто да је Грашија, на захтев грађана, градоначелник Новог Сада замолио да се „по завршетку истраге против комуниста и осталих непријатеља, што пре успостави мир у граду“. Граши је у прогласу рекао да је рација спроведена по налогу Миклоша Хортија и његове владе, те да ће бити настављена уколико дође до немира или напада на мађарске војнике.

Укупан број жртава у Новом Саду износи 1.246, од чега је 809 Јевреја и 375 Срба.

Иако је Грашијевим прогласом рација у јужној Бачкој требала да буде обустављена, до тога ипак није дошло у наредних неколико дана. У периоду од 25. до 28. јануара рација је извршена у Србобрану, Темерину и Бечеју. Овде је рација извршена исто као и у Шајкашкој и Новом Саду – блокирана су места, а војска, полиција и жандармерија су уз помоћ мађарских мештана убиле више од 200 особа. Масовна убиства у Бачкој коначно су престала 29. јануара 1942. године.

Закључак

Акције започете упадом мађарских агресорских трупа у априлу 1941. и бројни злочини почињени над недужним становништвом предстваљају један од најгорих видова денационализације, која је масовним убиствима током јануара 1942. достигла свој врхунац и попримила карактер геноцида. Ово је поткрепљено чињеницом да су злочини планирани и вршени систематски над недужним народом који није пружао отпор, те да је главни циљ било истребљење српског живља.

Иако су спроведена бројна истраживања према којима је на простору јужне Бачке убијено приближно 4000 људи, стваран односно прецизан број жртава неће моћи бити утврђен због непотпуних података и чињенице да има много несталих лица.

Оно што је данас, када се обележава 80 година од рације, наша дужност и обавеза јесте да жртве рације никада не заборавимо, одамо им пошту и потрудимо се да више не дође до мржње и злочина који ће водити освети и истребљењу једног или више народа. Такође, не смемо изгубити из вида колико су душевних и психичких последица имали сведоци рације. Не сме се изоставити ни чињеница да су покрети отпора, у жељи да се сачувају или остану верни идеологији, неретко недужан народ остављали на милост и немилост мађарским и немачким окупаторима.

Једно је сигурно, распиривање мржње доводи до човековог безумља које даље води свим злочинима и ратовима, те жељи за испуњењем неких „виших“ циљева и успостављању хегемоније. Ипак, бројни ратови вођени кроз целокупну људску историју показали су да свакој хегемонији дође крај, те да је страдање недужних бића бесмислено.

Литература:

Голубовић, Звонимир. Рација у Јужној Бачкој 1942. године. Нови Сад: Историјски музеј Војводине, 1992.

Голубовић, Звонимир. Шарварска голгота: Протеривање и логорисање Срба Бачке и Барање 1941-1945. Нови Сад: Матица српска, 1995.

Golubović, Zvonimir, Čobanski Mila, Kumanov Žvan. Novi Sad u ratu i revoluciji 1941-1945, knj.1. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1976.

Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. III група масовних злочина: рација/приредно Драго Његован. Нови Сад: Прометеј: Мало историјски друштво, 2009.

Kasaš, Aleksandar. Mađari u vojvodini 1941-1945. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 1996.

Rotbart, Vladislav. Čije je delo novosadska racija: Prilog istoriji Jevreja u Vačkoj

Линк:

<https://www.jevreiskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/handle/123456789/586/JAL0716rotbartnovosadskaracija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Петар Ђурђевић³, м.а., историчар
**СВЕДОЧЕЊЕ РИМОКАТОЛИЧКОГ СВЕШТЕНИКА
ИШТВАНА КЕВЕША О СТРАДАЊУ СРБА У МОШОРИНУ У
РАЦИЈИ 1942. ГОДИНЕ**

Доста је написано и речено о тешком и туробном времену кроз које је прошла Шајкашка област током полицијско-војне акције мађарских оку паторских власти у јануару 1942. године. Нема сумње да је Рација била свесна намера највиших власти у Будимпешти како би се извршила промена у етничкој равнотежи овог краја и, с друге стране, како би се српско становништво ставило у положај потпуне потчињености.

Прегледајући спискове убијених по свим местима Шајкашке⁴ у којима је спроведена Рација, лако се може уочити образац да се на списковима убијених по правилу налазе свештеници, интелектуалци и богати земљопоседници. Према мом скромном мишљењу, гледајући исказе оптужених за злочине у селу Мошорину⁵, лако се може извести закључак да је поред национално-верске мржње главни покретач злочина била намера за противзаконито стицање материјалних добара.

Потврду ове тврдње можемо видети у најпотпуније забележеном сведочењу о крвавим дешавањима у Мошорину које је дао Иштван Кевеш, локални римокатолички парох. У допису од 19. новембра 1944. године, командант војне станице Мирков обавестио је истражну комисију Народног ослободилачког одбора да су спроведени свештеник Иштван Кевеш (Келер), Ђерђ Подоба

---

³ директора Историјског архива Града Новог Сада. Члан је Одбора Рукописног одељења Матице српске и Савета Академије уметности у Новом Саду. Аутор бројних стручних радова

⁴ Звонимир Голубовић, Рација у Јужној Бачкој 1942. године, Нови Сад 1992, 242–345.

⁵ Историјски архив града Новог Сада, Ф. 148, Збирка мемоарске грађе о радничком и народно-ослободилачком покрету (даље: ИАГНС, Ф. 148), бр. 4/467, 27-114

и Јоца Петров.⁶ Кевеш је био ухапшен у Јаношхалми.⁷ Исказ овог свештеника значајан је јер детаљно описује и страдање проте Светозара Влашкалића.

Прота Влашкалић био је син мошоринског трговца Трифуна Влашкалића. Рођен је 26. марта 1874. године.⁸ После свршене новосадске гимназије,⁹ уписао је карловачку Богословију 1893. године. За ђакона га је рукоположио у децембру 1897. године вршачки епископ Гаврило Змејановић, а јереј је постао у јануару 1898. године. Прва парохија му је била Омољица у Банату, где му је умрла супруга. Из Омољице је прешао у родни Мошорин, где је му је преминуо син Србислав. На Мошоринском брегу подигао је цркву посвећену Св. Николи, са намером да касније ту заживи женски манастир. Због свог националног рада, прота је од државних власти 1929. одликован Орденом Св. Саве IV степена. По окупацији, означен је као лице од неповерења због чега је био интерниран у Шајкаш Св. Иван (данашњи Шајкаш). У току спровођења Рације, убијен је на Бадњи дан 1942. године, заједно са служавком Франциском Јакобец. Комисија НОО Мошорин оптужила је Јоцу Петрова и Јожефа Силака за ово убиство.¹⁰

Према записима са саслушања, свештеник Кевеш је овако видео своју улогу у јануарским дешавањима 1942. године:

„Присутни Тубић Жарко, истражни судија, Томић Зорка, записничар: Радосављевић Бранислав и Пругић Александар, као сведоци.

- 1) КЕВЕШ ИШТВАН, стар 47. година, рођен у Баји а настањен у Мошорину, по народности Мађар, римокатолички свештеник изјављује

Испиту се приступило преко тумача Радосављевић Бранислава, пошто свештеник Кевеш не зна добро српски.

---

⁶ ИАГНС, Ф. 148, бр. 4/458,4

⁷ Исто

⁸ Бошко Брзић, Биографски речник Шајкашке, Нови Сад 2014, 80–81.

⁹ Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду : за школску годину 1892–93, Нови Сад 1893, 59.

¹⁰ ИАГНС, Ф. 148, бр. 4/467, 20–21.

Из Мошорина сам кренуо 4. октобра заједно са жандармима на колима Попов – Ђоке – Малетиног, али када сам дошао до Ђурђевог скрхала је руда и ја сам своја кола са стварима привезао уз кола – Жарка Дударина, која су носила жандарме. У Жабљу смо остали до 8. октобра а потом преко Темерина, Србобрана и Тополе дошли у Јаношхалму, где сам ја своја кола откачио и тамо остао, док су жандарми са осам кола продужили даље на Калочу, Толни до Сексарда, куда им је гласила раније добијена маршрута. На пут сам са собом повео и краву са три телета које сам продао у Ђурђеву док сам поведена два магарца предао у жабљској општини с тим, да се доведу у Мошорин. У Мошорину сам оставио 17 комада оваца код Саве Параскића, док ми је раније 13 угинуло и козе предао Сави Бекташу да их учини. Две коњске коже од раније угинулих коња, једна овчија кожа остале су у магацину мога стана. У моме стану иза мене остало је исто тако три комада прасица и седам комада свиња за храњење, од којих су два била око 170 а остали 80 кила. У собама остао је цео собни намештај, од хране десет метери жита, 35 метери зоби, отприлике 120 метери кукуруза, два метра јечма, док сунцокрет наполичари још нису били донели и обрачунали са мном, а држали су Рада Стојков и један Мађар чијег имена сада не могу да се сетим.

Дознао сам да се наредник Силак Јожеф налази у Калочи или у Герјену, Толнамеђ, Конкољ Јожеф да се налази у Баји, пошто му је жена из Баје, а рођен је у Чонопљи са станом у Петефи Шандор улици око средине исте, за Др. Иванића чуо сам да се налази у Кискумфелејхазу, Др Динка Јошеф у Пецбања Телеп, Јањи Јожеф знам да је родом из Папе, где је и сада.

У Мошорин дошао сам за свештеника 12. новембра 1941. године из Кецела и све до 16. децембра 1941. године у селу је било мирно. Када су убијена два жандарма у близини села и стање се погоршало. 23. децембра исте године дошли су код мене наредник Силак, бележник Конкољ, општински чиновник Влашић, Ђурика Палфи и жандармеријски наредник – водник Бус Михаљ са службом у Ђурђеву и показали ми писмо из Команде

пете дивизијске области у Сегедину у коме се тражило да се достави у најкраћем року извештај, да ли у општини Мошорин има лица која су противна државном поретку. Не знам шта је од стране општине по овом писму одговорено, али сам, већ сутра дан приметιο велики долазак жандарма, који су од тада па до рације стално били у Мошорину, тако да се у једном моменту њихов број повећао чак до 42. Петог јануара 1942. године, сећам се да смо тог дана носили литију, видео сам један мађарски тенк да је отишао пут путина, а иза њега велик број мађарских војника. Са њима су одведена на брег и четири жабаљца, од којих је један био подбележник, један механичар и после сам чуо да су ова четири жабаљца горе на брегу убијена. Исте вечери дошли су код мене и куцали на стан један потпоручник и четири официрска приправника и тражили од мене да их одведем код Јефте Бачкалића у кафану и том приликом су ми саопштили да је ухапшен прота Влашкалић и његова служавка Франциска и да могу да их видим. Ја сам то и учинио и чуо сам да су том приликом у општини од проте тражили да наведе коме је носио храну у рит, дајући му при томе пола часа времена, јер ће га у противном убити. Ово исто су тражили и од Франциске Јакобец протине служавке. По проту Влашкалића дошли су официр Салаи Иштван, заставник Ковач Имре, и још других пет официрских приправника, а то знам по томе што су сутрадан по протином хапшењу дошли код мене да се поздраве. Знам да су и они официри који су куцали код мене на прозор око 11 сати на дан 5. децембра, као и поручник Салаи са приправницима припадали 16 пограничном пуку са седиштем у Новом Саду. Знам исто тако да су по проту Влашкалића отишли са официрима у његов стан ради хапшења наредник Силак, Јоца Петров и Палинкаш Палика. Тачно је да је прота Влашкалић био ухапшен и на Туцин дан, када сам ја од једног од поменутих официра и четири приправника, позват да дођем у општину да га видим, али је вероватно те ноћи пуштен. Сутрадан, на Бадњи дан, био сам увече у бележничкој канцеларији када сам сазнао да је у општински затвор доведен поново прота Влашкалић и његова служавка Франциска. Напомињем да

је тог дана прота Влашкалић по наређењу требао да спреми вечеру за офицере, који су требали да дођу, али је он исте вечери ухапшен. Том приликом видео сам да у ходнику пред затвором нешто жучније расправљају бележник Конкољ, поручник Салаи, Ковач Имре, Палфи Ђурика, председник Силак, наредник Силак, Петров Јоца, Мартон Јаника, Вечи Имре, Ридег Јанош, Петрик Антал, Влашић Јожеф, Ердег Јаника, Грацик Шандор, Палинкаш Андраш, Рожа Ђерђ, Грацик Иштван. По доласку побројаних лица у бележничку канцеларију мени је рекао поручник Салаи да имају писмено из Жабља да је прота Влашкалић помогао новчано породице интернираних добровољаца и затражили од мене да одем код њега у затвор, те да призна, јер ће га у противном случају убити. Пошто прота ништа није признао, ја сам о томе известио поручника Салаиа, после чега је поручник Салаи предложио да одемо на вечеру код проте Влашкалића, која је била спремљена, што смо и учинили. На вечери су били присутни поручник Салаи, Ковач Имре, један официрских приправник, бележник Конкољ, Мартон Јаника, подбележник Менеш и један општински чиновник, чије име сада не знам али је био родом из околине Сенте и ја. По доласку у стан проте Влашкалића тамо смо већ затекли војнике-посилне офицере, који су нас читаво време послуживали а протиног рођака Душка Влашкалића¹¹ послали смо на спрат. За време вечере причало се о рацији у Жабљу и Чуругу, па је том приликом поручник Салаи рекао да је са војницима дошао у Жабља, где је у току рација. Напоменуо је исто тако те вечери да је у току рација у Чуругу. На вечери се нисам дуго задржао и са Јаником Мартоном отишао сам кући. Чуо сам сутрадан око 11 часова да су проту Влашкалића Ковач Имре и један официрски приправник одвели за Ш. Св. Иван и да је прота већ на путу до Ш. Св. Ивана убијен. Поручник Салаи са војницима заједно вероватно се вратио за Жабља, јер га ја све до рације нисам видео. Напомињем да сам већ по обавештењу упозорио проту

---

¹¹ Богослов, стар 20 година, такође убијен у Рацији.

Влашкалића да би требало да се удаљи из Мошорина, то је било на једно две недеље пре рације.

На други дан православног Божића, по доласку војске у Мошорин, ја сам се затекао у општини и том приликом видео сам цивиле Мађаре где стоје у ходнику. Њихов број сада тачно не знам, али их је био 16–18. У Полицијску собу нисам ишао да бих видео да ли и тамо има цивила. Могу само да наведем појединачно оне Мађаре цивиле које сам у току рације видео или у општини или на улици да се крећу наоружани пушком или батинама. То су следећи Ридег Јанош, Грацик Шандор, Палинкаш Шандор, Петрик Антал, Вечи Имре, Пењоф Ференц, Палфи Ђурика, Грацик Пишта, Грацик Пала Пал, Грацик Бела Иштван, Лукач Иштван, Шандор Андраш, Хегедиш Пишта, Петров Влада, Петров Јоца, Хорват Михаљ, Балаж Ђерђ, Тот Јанош, Палинкаш Пал, Пусту Леринц, Ђевики Ференц, Ђевики Пера, Рожа Ђерђ, Питер Јанош, Пинтер Миша, Буза Јанош, Апро Антал, Теглаши Јошка, Гајо Андраш, Балинт Михаљ, Балинт Јошка, Јенеи Ђура, Јенеи Тамаша Тамаш, Грацик Ференц, Каслик Имре, Ковач Имре, Епрад Шандор, Терек Миша, Терек Лајош, Терек Геза, Топар Ђура, Топар Иштван, Нађ Андраш, Тот Шандор и Фехер Јожеф.

Чланови општинске управе у то време били су Топар Ђерђ, Стал Јожеф, Урош Ђурђевић и Аца Тубић и они су за цело време рације по цео дан били у канцеларији, па су чак и ручали.

Општину сам напустио те ноћи око 11 часова, а пре него што ћу отићи отишао сам са Шањиком Јаношием и Влашићем до председничке собе, у којој сам већ тада затекао три Србина, где клече, и два војника који су их чували. У општинском ходнику и пред самом општином било је доста Мађара цивила. Ја сам читаво време, док сам се бавио у општини, био у бележниковој канцеларији, у коју је с времена на време долазио и наредник Силак. Увече, била је већ помрачина, видео сам када је наредник Силак стојећи на општинским вратима која воде из ходника на улицу, прозивао поједине Мађаре и њима делио цедуље, на којима не знам шта је писало. Обично је по двојицу Мађара прозивао из списка кога је држао у рукама. Ја сам се, разумљиво,

заинтересовао и запитоао Силака шта се то ради, али ми је он одговорио да ме се то ништа не тиче и да је он Бог мошорински.

Ујутро, 9. јануара дошла је кроз башту код мене у стан Срдић Мара, да бих ја интервенисао за њеног сина, који је такође ноћу однет, и ја сам одмах пошао у општину. Уз пут сам испред парка видео једну дугачку колону сељачких кола и на сваким колима по два војника, који су седели иза кочијаша и по два Србина у шарагама. По један кочијаш, који је био војник, такође је седео на колима.

Када сам дошао у општину нашао сам поручника Салаиа, коме сам предочио да је између осталих ухапшен и један млад поп, на што ми је он рекао да се ништа не бринем. Истог дана интервенисао сам на молбу жене Владе Петрина за њега, али ми је том приликом у љутњи поручник Салаи рекао да није требало у списак таква лица стављати, тражећи име Владе Петриног ја сам држао списак у руци и видео да је на њему било око 460 особа. Списак је био куцан на машини. После овога интервенисао сам и за Гавру Бељанског. За све ове интервенције примио сам и то: од Петрин Владе једно дебело свињче, од Ђомпарића Мила 600 пенга, од Гавре Бељанског, за кога сам такође интервенисао, 600 пенга, и ракије, од Срдић Маре једну поњавицу, од жене Јоце Петриног једну поњавицу, од Јефте Бачкалића 100 пенга, од Ђерке Вејка Етинског 100 пенга да интервенишем за њену матер Даницу, али када сам дошао у општину сазнао сам од Силака да је већ убијена. Тада сам ово сазнао ја сам хтео унапред примљених 100 пенга да вратим, али Етински нису хтели да приме. Приликом доласка у општину у два дана видео сам пуно Срба у председничкој соби, који су клечали. Од Раде Јовановића Тошиног сина примио сам 200 или 300 пенга. Једног дана дошао је код мере Поважањ Јанош председник пољопривредног одбора и рекао ми да у селу има пуно Срба који се боје за свој живот и наглашио ми да би се то могло искористити, те да се добије извесна сума новца. Ја га од тога нисам одвраћао и на тај начин долазили смо обојица до извесногдохотка али је Повашањ увек већи део добијао. Тако сећам се да је примио од Недељка Јеловца 700

пенга. Истина је да је Владе Петриног жена по доласку код мене ради интервенције за њеног мужа мени нагласила, да ако Влада буде пуштен да то неће бити бесплатно. Признајем да сам исто тако једног дана позвао Каранов Лазу и наредио му, под претњом каснијих неприлика, да исплати одмах 400 пенга, које је наводно овај дуговао Марији Хорват из времена Југославије, а по неком ранијем раскиду службеног односа. По пријему новца исти сам дао Маришки Хорват.

Истина је исто тако да сам од жене Стеве Живковића примио 400 пенга ради интервенције да је не би пребацили у Банат и ову сам суму, по ранијем већ одговору да радимо на пола, поделио са Поважањ Јаношем. Исто тако за време рације отишао сам са Поважањ Јаношем код Пере Бедова и под видом да купимо овце узео сам два комада и новац нисам дао.

За време рације био сам једанпут са поручником Салаиом на ручку код бележника Конкоља, а у три маха на ручку код самог Салаиа, који је одсео у вили проте Вишкалића. На тим седељкама питао сам за разлог убиства Срба и поручник Салаи ми је одговорио да питам оне, који су списак састављали.

Последњих дана у рацији био сам у општини када је дотерана једна већа група Цигана и видео сам када им је наредник Силак завезивао очи, говорећи да ће сад ићи у Немачку и да се не боје ништа, а потом их је један редар спроводио у школску шупу, где их је Палфи Ђурика, Влашић и Шањика Јаноши појединачно убијали. Ја сам за њима отишао и све својим очима видео, али је поред ових Цигана у шупи било и других лешева. Ја сам тражио поручника Салаиа или бележника Конкоља да интервенишем, али их нисам нашао.

При крају рације позвали су ме Ковач Имре, Заслош, и Салаи поручник, да с њима на троје саоница изађем на Тису да разбијемо лед динамитом, пошто су стигле пријаве да су се лешеви на једном месту нагомилали и у леду задржали. Ја сам позив примио и са двојцом официра, бележником Конкољем, његовом женом, још друга два цивила Грацик Пиштом и Вечи Имром изашао на Тису где је Заслош Ковач лично ставио динамит и

потпалио га. Млаз воде је потом шикнуо горе и када сам направљеном отвору на лед пришао, видео сам леш Милице Каназир. Динамит је свега једном стављен на лед, јер је циљ био постигнут, лед је кренуо. Познато ми је исто тако да је пре одласка на Тису поручник Салаи рекао да иде сасвим да рашчисти терен, пре одласка из Мошорина.

Познато ми је да за време рације, поред војске било и шест детектива

у цивилу из Сегедина и 42 жандарма. Имена ових детектива не знам, али мислим да их зна Мартон Јаника.

Познато ми је да је на иницијативу Др Иванића Пиште лекара, издејствована из неке војне команде у Новом Саду дозвола за повратак у Мошорин Милоша Петрина који је био интерниран и живео у Банату. Са овом дозволом прешла су двојица домаћих Мађара цивила у Арадац и требало је да Милоша намаме у Мошорин ради добијања важних података из времена Југославије.

Истина је да сам ја већ сутрадан по почетку рације отишао са једним агентом, који је био у цивилу, и Влашићем чиновником из општине у стан убијеног Јоце Сузића и жене, у коме тада није било никога и из стана са постављене софре, која је нетакнута остала од претходне божићне вечери однео једну ћурку, док су Влашић и овај агент откључали касу, узели новац и драгоцености. Не знам колико су новца узели том приликом.

Признајем исто тако да сам непосредно по одвођењу Милоша Гавриловића и жене му ушао кроз башту у његов стан и из стана однео следеће ствари једна кола, краву, коња, сто, 3 хокерле, једно ведро, Стојанов намештај, признајем исто тако да сам узео коња Милоша Каназира, исто тако претерао сам из стана Раде Живковића једно свињче. Напомињем да све ове ствари сам задржао и ништа нисам продао.

Ја сам држао уложну књижицу школског фонда и на њу је већ било уложено 500 пенга, а када сам стигао у Кишкамхалаш, који се налази у близини Јаношхалме, ја сам на ову уложну књижицу поштанској штедионици још 400 пенга у готовом предао и потом књижицу предао школској испостави у Кишкумхалау. Овај

новац сам предао из тог разлога, што сам хтео да будем 'савестан'.

На постављено питање шта има да наведе у своју одбрану Кевеш Иштан замолио је да му се да мало одмора с тим да ће после тога истину говорити.

На основу овога истражна комисија прекинула је саслушање именованог и исто одложила до 23. новембра 1944. године.

Завршено у 19 часова.

Настављено 23. новембра 1944. године по истом предмету.

Присутна иста лица.

У допуну ранијег саслушања наводим да сам по доласку у Мошорин приметио да постоји несугласица између бележника Конкоља, кога сам већ од раније врло добро познавао и председника општине Замбоки Антала и да је на интервенцију бележника Конкоља Замбоки Антал и разрешен дужности председника у општини и на његово место постављен Силак Андраш.

На трећи дан католичког Божића, већ после оног наређења из Сегедина, којега сам већ раније споменуо, био сам на ручку код Силак Андраша тадашњег председника општине, и тамо затекао два агента у цивилу који су потом позвали наредника Силака. А по повратку наредника Силака питао сам га ко су ти непознати, на што ми је одговорио да су детективи.

У прављењу списака учествовали су и Менеш и Имре из Титела, који је тада био општински подбележник и Керестури Јожеф општински чиновник, родом из околине Солнока.

Даље наводим да је списак Срба које треба у рацији ликвидирати прављен у периоду од 27. до 31. децембра 1941. године, што знам из тога, што сам их затицао по доласку у општину на томе послу.

Ја сам интервенисао за новац код поручника Салаиа, али ми је он говорио да и онако Југославије више неће бити.

На питање од куда зна лица Мађара која су била присутна прве вечери рације Кевеш Иштван одговара, да их је могао све

уочити због тога, што је са њима разговарао том приликом у општини.

На питање зашто је као свештено лице дозволио да у рацији у више махова обедује са поручником Салаием и да са Влашићем иде у станове убијених ради пљачке када је знао о чему се ради, Кевеш Иштван одговара и признаје да је ту много погрешно.

Тврдим поново да је Јаника Мартон као општински благајник стално био у општини па и за све време рације.

Ништа више немам да изјавим.”¹²

Човек који је пратио проту Влашкалића на пут према Шајкашу, нажалост, није дао још података који би употпунили слику мученичког краја мошоринског протезе:

„КОВАЧ ИМПЕ, стар 33 године рођен у Иванову код Панчева, а настањен у Мошорину, по народности Мађар, изјављује:

Признајем да сам активно учествовао у рацији о Божићу 1942. године.

Рација је већ била у току када сам са два жандарма отишао и спровео у општину Крунић Раду-Лињака, а истога дана и Тубић Живана.

Мислим да је био последњи дан рације када сам са Петрик Анталом и још једним Мађаром чијег се имена сада не сећам отишао и спровео у општину једног младића који је био гост код Бранка Белоцића.

Не сећам се да сам ја спровео у општину Бедов Стевана, али ја не искључујем ту могућност.

Детаља у вези са рацијом не знам више, али ми је познато нарочито то да је Петрик Антал хтео да се убије Урош Јовановић бербер.”¹³

---

¹² ИАГНС, Ф. 148, бр 4/467, 78-87

¹³ 10 ИАГНС, ф.148, БР 4/467, 45-46

Ово шокантно сведочење, препуно детаља и појединости, доноси праву слику ратних ужаса који су се надвили над Шајкашком у току 1942. године. С друге стране, брижљивим проучавањем ових потресних изјава можемо разазнати матрицу по којој су се дешавала ова трауматична догађања.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 148, Збирка мемоарске грађе о радничком и народноослободилачком покрету.

Литература

1 Бошко Брзић, Биографски речник Шајкашке, Нови Сад 2014.

2 Звонимир Голубовић, Рација у Јужној Бачкој 1942. године, Нови Сад 1992.

3 Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду : за школску годину 1892–93, Нови Сад 1893.

СЕЌАЊЕ ЈЕ СПОМЕНИК
ТВРЉИ ОД КАМЕНА
АКО СМО ЉУДИ
ОПРОСТИТИ МОРАМО
ЗАБОРАВИТИ НЕ СМЕМО

СЕЋАЊА НЕ БЛЕДЕ

Марија Васић¹⁴

С РУКОМ НА ДУНАВУ

Мала група југословенских туриста, држала се правца своје туристичке водичице и њеног сламнатог шешира, на почетку колоне. Вешто их је водила пречицама, давала кратке успутне савете, скретала пажњу на места на која се треба вратити. Била је ситне грађе, имала је кратку косу, сламени шешир, бисерне минђуше, удобну гардеробу и знала је све о свему. Њено право занимање ипак није било везано за туризам. Завршила је фармацеутски факултет и као њен отац, радни век провела у лабораторији. У Израелу људи одаберу нову професију, када оду у пензију, а како је у то време само неколико водича у Светој земљи говорило српско–хрватски језик, она је увек имала пуну групу. Рођена је у Новом Саду, прве ратне године, живела у Будимпешти, а у школу пошла када су се доселили у Израел. Тако је знала све језике, свих својих животних путева. Имала је троје деце и живот којим је лако корачала и када су се циглице под ногама, брзо измицале. Једноставно је доносила решења, не оптерећујући никога својим бригаама. Знала је шта је важно у животу, а шта није. Тешкоћама није придавала важност и увек је имала решење, растерећујући људе око себе.

Ипак, дуго, пуно тога није знала о себи. Када је сазнала имала је око двадесет година и била је љута. Морала је да му опрости, обећао је да неће никада никоме рећи. Имао је само шест година, када је она стигла. Само шест година када је обећао. Све ју је то натерало да истражује. Ишла је у Јад Вашем да преслуша сведочења људи из колоне. Слушала је сатима, враћала се данима. А онда је наишла на сведочење једне жене, тада девојчице. Причала је да је била тај дан у колони на Штранду. Описивала је оно чега се сећала. Хладноће, зиме, стрељања, бацања под лед. И да су испред ње стајали они. Да су били последњи стрељани. Да су имали бебу у рукама. Да се жена окренула и

---

¹⁴ професорка социологије, аутор запажених књига које се баве тематиком холокауста и антисемитизма и сећања на ове ратне страхоте

додала своју бебу , пре него што су их извукли на лед. Изговорила је њихова имена. Пири и Бела Заманек. Имена која је знала из приче, као тетку и течу из Новог Сада. Страдали у Рацији. Коцкице живота су се вртоглаво покренуле у вихор њених непостојећих сећања. Само су они имали бебу у породици те године. Бебу коју деда није сакрио са осталом децом у подрум. Бебу која је завршила код тетке у Будимпешти. Била је то она и били су то они. Њени родитељи.

Вихор емоција, талас хладноће. Хладноћа која ју је пратила цео живот, а којој није знала разлог. Само је њој увек и свугде било хладно, иако је живела у топлој клими. Никада није улазила у хладну воду, свугде јој је било некако зима. Сви су је завитлавали због тога. Ничега се није сећала, само је осећала. Дрхтала је, али је коначно и последња коцкица легла на своје место. Она је била тај дан на Штранду. Непознати људи, додавали су је, као замотуљак, до руку њеног деде. Људи коју су веровали у живот, видевши лице смрти.

Мобилни телефон на сточићу је завибрирао, дајући знак да је стигла порука. Био је 23. јануар и Марта је била сама у својој кући у Израелу. Порука је била из Новог Сада. Гледала је у слова и мирно одговорила.

„Хвала Вам што сте тамо и што водите своје ђаке на комеморацију. Ја сам у свом топлом дому, али још осећам хладноћу Штранда. Ничега се не сећам, али моје тело се сећа.“

Било је пролеће, када је била последњи пут у Новом Саду. Стајала је на обали и дуго гледала у воду. Око ње је бујао живот, родитељи са малом децом су пролазили, чула се вриска са обличјеог игралишта, плажа је била место забаве свих Новосађана. Онда је закорачила на песак и зауставила се на ивици, код воде. Ко год да је видео овај приказ, није могао знати у шта гледа, када се госпођа од 77. година сагнула и ставила руку у Дунав. Нико није могао видети, али она је знала. Био је то додир кроз вечност, једини који је имала са својом породицом.

Сваки пут када дође у Нови Сад, Марта се прошета до Штранда и дотакне Дунав.

Марија Васић

КАД БОГ ЗАЖМУРИ

Толико је људи пристизало, што камионима, што пешке у колонама и сливало се кроз врата Штранда. Колона тамних капута, погурених, загрљених, чуо се плач промрзле деце и вапај преплашених жена. Десетак метара од капије, брдо капута и бунди. Да ли је ово само пљачка, да ли су нас довели овде да нас скину и убију? Дунав је залеђен, људи мирно ходају у колони. Ветар сече хладноћом до костију.

Међу онима који су стигли из Соколског дома, са легитимисања, био је и др Павлас. За руку је држао своју Олгу, а пред собом је гледао дуги ред, чији се крај губио у измаглици Дунава. Стао је директно иза мене и маме. Ако су тако важног и угледног човека довели на исто место где и нас, Јевреје које су мрзели из дна душе, никоме се добро не пише. Ипак сам се окренула да му се јавим, а више да ишчитам на његовом лицу шта мисли и шта нас чека. Гологлав, у црном, елегантном капуту, са округлим наочарима и високим челом, подигнуте браде, посматрао је колону. Сваки мишић на лицу му је био затегнут, али на моје тихо „добар дан, господине”, спустио је поглед и помиловао ме по коси. Знала сам га из виђења, знала сам да га сви поштују, и то што је био иза нас, потпуно ирационално, али ми је ипак уливало наду, као да ми штити леђа. Било је свима познато ко је он, нарочито од марта прошле године, када је поводом уласка фашиста, први са својим соколским друштвом изашао на улице и протествовао дуж целог града, да би на крају ватрено говорио са терасе Бановине. Тата га је слушао, сећам се како је по повратку из града тог дана рекао само: „Храбар човек”.

Када неког у граду зову доктор, нико ни не посумња да та особа није лекар. Игњат је био навикнут на тај мали неспоразум, старије комшије из Железничке улице повремено би га питале за савет у вези са болним костима, пробадањем у грудима или честим несвестицама. Његов докторат је био из права, али се цео живот бавио спортом, планинарењем, веслањем, гимнастиком,

те је уморан од објашњавања да није лекар, увек давао савете о здрављу и правилној исхрани. То би их навело на још нових питања, сваки пут, а њему су ти мали успутни разговори чинили задовољство. Још на студијама у Будимпешти открио је благодети бањског лечења и топле воде, када је као студент права упознавао језик и културу мађарске престонице. Препоручивао им је Јодну бању и вежбе, покушавајући да ипак буде користан у својим саветима. Старије српско становништво у граду га је боље познавало, јер је управо он одиграо историјску улогу сачекавши српску војску и генерала Бугарског, који су први ушли у Нови Сад после повлачења Немаца 1918. Младеж га је, опет, знала као управника веслачког клуба и гимнастичког дома, а заљубљеници у природу и по километрима фрушкогорских стаза које је са својим планинарским друштвом обележио и уцртао у карте. Његово довођење у Соколски дом тог дана сви су забезекнуто пропратили, јер је он практично био домаћин тог здања у које су га довели наоружани жандари на легитимисање. Пред одбором није имао и није ни тражио никакве шансе за спас. Као човека који је одиграо главну улогу у најважнијем историјском догађају за Србе, председавањем Великом народном скупштином о припајању Војводине Србији 1918, није му било спаса од депортовања на Штранд.

Олга се смрзавала, а он се успињао да види крај колоне. Поред свега што је био и радио, један део вароши га је познавао и као мужа једне од градских лепотица, каква је она била. Њихов брак био је појам љубави и поштовања.

Пред њим је био читав Нови Сад који је познавао. Стотине познатих лица. Стотине деце које је тренирао, који су марширали са њим по граду, припремали слетове. Колона је била дуга, а он на самом њеном крају. Поред гомиле скинуте одеће оних који су одведени и уз пуцањ бачени у Дунав, стајала су три млада мађарска војника. Пошто је било већ касно после подне, а цео дан су „радили“ овде на Штранду, извадили су своје посуде за ручак и гребали кашикама по њима. Колона смрти се кретала по снегу у правцу Дунава, а они су халапљиво ручали.

Цела ова ужасна сцена, мирис смрти и њихових куваних порција, вриска мајки којима отимају децу и деце која их дози-вају у помоћ, разбацана одећа по снегу, све је то било превише за њега. Да ли није хтео да дочека да му изврну џепове као лопову, да види како скидају Олгу, да ли више није могао да гледа и слуша запомагања или је мислио да ће са жандарима на свом чистом мађарском моћи нешто да уради за све ове људе, али, доктор је изненада само пољубио Олгу у чело и без речи изашао из реда у којем је стајао. Кренуо је директно у супротном правцу од оног којим се могао спасити, кренуо је према рупи у леду.

Ја, која сам осећала сигурност јер је Игњат Павлас иза мојих леђа, скаменила сам се када сам видела да великим корацима кроз снег жури у правцу места на које смо се надали да нећемо стићи. Олга је, такође у шоку, остала сама у снегу. Моја мајка ју је ухватила за руку и привукла код нас, корак напред, да не стоји сама. Његов дугачки црни капут, вукући се по снегу, обилазио је стотине преплашених људи који су га довикивали по имену, али он је ишао директно тамо. Већ код саме рупе, покушао је да разговара са џелатима. Испод динамитом пробушене рупе у леду текао је Дунав. Када је схватио да нема са ким да разговара, да ова група човеколиких убица рутински пуца у главе женама пуштајући да то гледају њихова деца, коју онда живу бацају под лед за мајкама, стао је испред једне породице и рекао за себе да је на реду. Када су га ухватили за руке, успео је да викне нешто што су људи испред којих је стао, добро чули: „Убијајте! Али знајте да ће се родити једна нова, снажна Југославија!“

У том моменту се поред њега појавила Олга. Не прихватајући да може остати без њега, шта год да се дешавало тамо, одакле је могла само да чује његов испрекидани, повишени тон, културно је, као да моли разводника у позоришту, пришла најближем жандару и замолила га да је одведе до губилишта. Стигла је да га загрли у моменту када су му рафали пресекли последње речи и да заједно са њим потоне у дубине. Вијорење њене дуге, свилене косе и разбацани увојци из пунђе, последње је што се видело када их је река повукла у себе.

После петнаестак минута дошао је војник на камиону и убијање је престало. Ми смо, мама и ја, биле довољно далеко да не дођемо на ред ни у тим последњим минутима.

Не би стигли ни они.

Утоварили су нас онако полуживе, преплашене и сад већ спремне на све што се може десити и вратили у Соколану. Тамо смо одслушали како смо поштеђени јер смо проверени као узорни грађани па нам је речено да се разилазимо.

Салом се разлегао аплауз. Аплауз целатима који су нас поштедели. Који су схватили да смо поштени! Тај аплауз људских сенки које су виделе смрт директно у очи па поздрављају голи живот, или оно што ће од њега остати, никада нећу заборавити.

Никада нећу заборавити ни њу, госпођу Павлас. Њену финоћу, и боју њене косе која је остала умршена у корењу дунавске врбе тог пролећа, када се лед отопио.

Иван Ивањи¹⁵

КАКО САМ ПРЕЖИВЕО „НОВОСАДСКУ РАЦИЈУ“

Свој тринаести рођендан требало је да прославим 24. јануара 1942. године у Новом Саду. Становао сам код свог стрица. Отац ме из родног Зрењанина послао код њега, а сестру код тетке у Суботицу, јер је мислио да ћемо тако имати више шанси да преживимо. Нисам знао где су ми родитељи, не знам поуздано ни данас да ли су тада већ били убијени. Тринаести рођендан је за Јевреје нарочито свечан, момчиће примају међу мушкарце, слави се бар мицве. Стриц је био ожењен Швабицом и због ње је прешао у католичку веру. Мене је пре бекства из Зрењанина на брзину у својој дневној соби крстио реформатски свештеник Золтан Сабо и „случајно“ датум крштења ставио одмах после датума рођења. С том крштеницом сам се као Мађар реформатске вере уписао у трећи разред новосадске Мађарске гимназије, што одговара данашњем седмом разреду основне школе.

Тринаести рођендан не памтим због бар мицве, не бих ни да није било рата, да сам остао са родитељима, јер нису били верници, нису практиковали јеврејске обичаје, обоје су били лекари, обоје су студирали медицину у Немачкој. Памтим га по томе што се на тај дан завршило тродневно масовно убијање Срба, Јевреја и Рома познато као „новосадска рација“. Тада први пут само случајно нисам убијен, прилика је касније било још доста.

Дакле, 21. јануара те 1942. године моја два брата од стрица и ја кренули смо од куће у школу око пола осам. Настава је почињала у осам. Становали смо у улици коју су сви звали и данас зову Булевар, а која је кроз деценије стално мењала своје званично име, у кући стотинак метара удаљеној од палате коју смо тада звали Бановина, а која је данас ваљда Извршно веће Војводине, или тако нешто. Било је веома хладно, требало је да прођемо кроз завејани Дунавски парк према школи која се

---

¹⁵ (1929.) српски књижевник и преводилац јеврејског порекла.

налазила поред православне цркве. На првој бандери приметимо објаву да је од данас ујутро за сваког, без изузетка, забрањено свако кретање улицама Новог Сада. Значи, нема школе. Хура! и натраг кући.

Ми уопште нисмо знали шта се догађа. У току три дана два пута су зазвонили наоружани мађарски полицајци. Мађарски полицајци и жандари се нису разликовали само по униформама – полицајци су носили плаве униформе, жандари жуте као војска, али на главама су имали црне шешире са петловим перјем. Полицајци су углавном били учтиви, а жандари убице. Ваљда смо ми били „фини крај“, па су нас жандари заобишли. На спрату изнад стричевог стана сместио се неки важан високи чиновник који је послат из Будимпеште. Полицајци су питали ко овде станује, погледали легитимације, за децу – стричеве синове и мене – била је довољна ђачка књижица. Кад су други пут дошли, завирили су и у понеки орман, захтевали и да се скину кофери са ормана и погледали чега у њима има, питали да ли у кући има оружја. То је било све. Увече смо пригушено слушали Радио Лондон, али не због вести, него због џеза. Већ сам тада запамтио име Глена Милера. Или радио-станицу „Wehrmachtssender Gruppe Südost“ – радио-станицу немачке војске „група југоисток“ на таласној дужини Радио Београда – због Лили Марлен и других сентименталних песама.

Моји школски другови Мађари после оног јануара за време окупације су и међусобно почели да говоре српски да би тиме исказали свој ужас, а можда и да би показали да су другачији од „оних са севера“, Мађара из Мађарске, јер убице у униформи, пре свега жандари, али и припадници редовне војске и речне ратне морнарице, нису били мештани.

На мој рођендан, 24. јануара, опет смо могли да идемо у школу. Мало-помало смо сазнали истину. Неколико ђака се није појавило. Није никада више. У Улици Светозара Милетића, педесетак метара удаљеној од наше школе, побили су – колико смо ми као деца схватили – готово све становнике. Не могу да се сетим ко је и којим редоследом почео да говори о свему томе.

Не знам ни ко ми је први испричао да су многе одводили на дунавско купалиште „Штранд“, тамо их побили и бацали у рупе ископане у залеђеном Дунаву. Само неколико месеци раније тамо смо се купали. Неколико месеци после „рације“, лета 1942. године, поново сам се купао на „Штранду“, баш као и лета 1943. Тада уопште нисам мислио на побијене, чак се нисам тешио да је Јован Јовановић Змај у овом истом Новом Саду испевао стихове „Хај, на гробљу, на голему....“

Лета 1944. године сам „оправдано изостао“ са „Штранда“, јер су ме у априлу из тог истог стана, у коме сам дечачки равнодушно, чак весело преживео погром у непосредној близини, полицајци, још увек не жандари, одвели прво у синагогу, па у један логор у Суботици, одатле у логор у мађарском граду Баји, где су нас преузели жандари, па нас предали есесовцима који су нас стрпали у воз правац Аушвиц... То су они возови тако познати из безброј филмова.

Часопис „Време“, 2011.

Илеана Чура Сазданић¹⁶

ЈОШ МЕ ПРОГОНЕ СЕНКЕ КРВНИКА

Тог 21. јануара 1942. биле смо још у кревету када је, у шест ујутру, у наш стан у Улици краља Александра 1 у Новом Саду, хрупило шест крупних, униформисаних људи са исуканим бајонетима. Скамениле смо се од страха. Претурајући по стану, урлали су да не смемо да излазимо на улицу и да, ни случајно, не отварамо прозоре, јер ће нас све побити.

Док ово говори, глас Илеане Чуре Сазданић (84), докторке филологије, болно подрхтава. Од најстрашнијег злочина у историји Новог Сада, у којем су мађарски жандарми, за само три дана, брутално побили више од 1.300 невиних Срба и Јевреја, минуле су равно 73 године, али ожиљци на њеној души никада нису зарасли. А и како би, када је у том језивом покољу остала без игде икога.

- Било ми је тада 11 година и живела сам са мајком Надом Чуром и тетком Љубицом Димовић Сазданић. Били смо једна од најугледнијих српских породица у чијем родослову су, уз остале, и славни Јован Суботић и Михаило Полит Десанчић. Тог првог дана, жандарми нас нису дирали, само су однели нешто новца, накита и других драгоцености и, поновивши да нигде не мрдамо, отишли.

Да се напољу нешто страшно дешава, било им је сасвим јасно. Ипак, нису ни слутиле да је, на ледених 20 степени испод нуле, невина српска и јеврејска крв, потоцима, већ потекла. И да се под лед Дунава, масовно, бацају измасакрирана тела страдалника.

- Дошли су и сутрадан, 22. јануара, али су опет само претили и односили наше ствари. Нисмо, наравно, смеле ништа да питамо, нити да изађемо на улицу. А онда је дошао и 23. јануар, последњи дан Рације, који ће, за моју мајку и тетку бити кобан.

---

¹⁶ (1930-2016) доктор филологије, оснивач катедре за англистику на Универзитету у Приштини и за српскохрватски језик и југословенску књижевност на Универзитету у Њу Делхију.

Тог дана, негде око 13.30, жандарми су поново упали у стан у Краља Александра, али овога пута нису тражили ствари. Дошли су по људе. Гурајући их и ударајући, истерали су Наду, Љубицу и Илеану на залеђену улицу.

- Била сам лако одевена, а напољу је било толико хладно да се дах ледио. Мама и тетка су, очајнички, молиле жандарме да ме пусте да бар обучем капут, да би, на крају, запомажући, клекле пред њих. Овима се, очигледно, журило, па су ме гурнули према улазу у зграду и ја сам схватила да могу да одем по капут.

Када се, после неколико минута, вратила, на тргу није било никога, а сат доцније из Будимпеште је стигла наредба да се Рација прекине. За Наду и Љубицу је, међутим, било касно. Мађарски жандарми су их, сазнаће то касније, одвукли на средњешње место егзекуције, плажу Штранд, и дивљачки искасапили.

- Журећи да, ипак, обаве свој језиви посао, због накита су им одсекли уши и прсте. И данас видим златни прстен са плавим сафиром и брилијантима, који је носила тетка, и мамим прстен са зеленим смарагдом који су некоме постали страшни плен.

Као и стотине других, и тела двеју жена бачена су у ледени Дунав. Никада нису пронађена. Илеана је, окамењена, у стану у Краља Александра провела наредних седам дана. Ту ју је пронашао ујак Димитрије Димовић и преузео бригу о њој. Током рата ишла је мађарску грађанску школу, где је, као и остали Срби, била само «прљави Рац» којег свако може да понижава и малтретира.

Крајем рата ју је, вративши се из заробљеништва, усвојио теча, Љубичин муж Милорад Сазданић, чије презиме је додала сопственом. У Београду је завршила основне и магистарске студије енглеског, као стипендиста Британског савета докторирала у Енглеској, на постдокторским студијама у САД била је као стипендиста Фулбрајтове фондације... Мада је, вели, сенке крвника походе и данас, злочин чија жртва је била њена породица ипак није разорио хришћанску узвишеност њене личности.

- Никада нисам осећала мржњу према Мађарима. Када је, после рата, организована протестна шетња «У Дунав са Мађарима», ја сам, инстинктивно, изашла из те колоне. Јер, знала сам, и знам, да нико, никада више, не сме да заврши у Дунаву. Мржњу, ипак, може да победи само љубав. Ни освета, ни мржња то не могу.

Дневни лист „Новости“

Андреја Деак¹⁷

ПОД ЖУТОМ ТРАКОМ

Заиста је био рат. У Новом Саду ратовали су до зуба наоружани мађарски „вitezови“ против разоружаног, опљачканог и голоруког српског народа. Ратовали су против деце, жена, старца, болесних и умоболних. Ратовали су по новосадском шtrandу, по чувеном „Kemelharito¹⁸“. Ратовали су у собама за инквизицију, по затворима, ратовали су ти „вitezови“ свуда против голоруког народа.

Расна мржња није била само политика, она је постала религија. Јавно пропагирана, по црквама благословљена, званично аптoбирана¹⁹, фанатичка вера. Живети и радити по догмама неке друге вере био је грех, неопростив, смртни грех, велеиздаја.

Ова вера се звала „интегрално мађарство“. Треба ли бити и човек? Не! Пре свега треба бити Мађар, то јест, мрзети прогањати и истрербљивати све оно што није мађарско.

Јасно је да карактеристични елементи крвавих година окупације у Бачкој, као што су црна рација на дан 23. јануара 1942. године у Новом саду, гробови бораца народноослободилачких борби, гета, гасне коморе и остала мучилишта и губилишта наших народа, нису дела појединих окрутних вitezова или политичара. Ове чувене окрутности природне последице поменуће ђаволске вере, чије је семе први посадио у душу мађарског народа 1919. године прототип политичког и тог „вitezког“ неморала, званични целат са белим рукавицама „вitez“ Миклош Хорти, племенита лоза „хиљадугодишње мађарске културе“.

Описати верно и достојно злогласно чишћење или „рацију“ 21, 22. и 23. јануара 1942. године у Новом Саду није лака ствар. Та надасве крвава трагедија била је у својој суштини тако невероватно свирепа и тако еклатантно²⁰ неправедна и

---

¹⁷ (1889-1980) лекар, књижевник, учесник НОБ-а, генерал-мајор ЈНА.

¹⁸ Мађарска верзија Гестапоа

¹⁹ Званично одобрена

²⁰ Јасно, очигледно

непотребна, да она неоспорно представља једну од насрамнијих страница историје мађарске државе.

„Истребити Жидове и Словене без скрупула“, писало је у јеванђељу Хитлера „Mein Kampf²¹“. То је био морал, виши, највиши степен културе. Униформисани зверови су то чинили без образложења, у име ратног стања, ратног права или у име витештва, док су хиљадугодишњи културегери²² у фракковима или црквеним тогама бездушно фабриковали „неопходне нужности“ за оправдање зверства.

Зора је²³. Хладна, тамна и необична зора. Оштар звук звона буди нас из тешког сна. Домар је ту, у зеленој кошуљи „њилаша“ (Фашистичка организација Мађара).

Домар нам рече: спустите одмах ролетне на прозорима и останите у кући, јер је излазак до даљег наређења забрањен. Не смете гледати на улицу. Рација је.

Дошао је домар и испричао нам да се врши чишћење града од непожељних елемената. Чишћење је строго, нема пардона. Има и мртвих, много мртвих. Камиони вуку лешеве цео дан. Ситуација је озбиљна.

Напољу је била бела, хладна и глува ноћ, као у гробници. Време као да стоји. Понекад се чују камиони, па пуцњава па опет тишина, мртва, језива гробна тишина.

Били смо у мраку и нисмо имали појма куда нас возе. Након четврт сата камион се зауставио на Дунаву код Штранд купатила. Било нам је наређено да се брзо искрцамо. Болесници и старци били су избачени из камиона на снег.

На простору испред улаза у купатило било је већ много света: Срба и Јевреја, постојених у двојне редове. Колона је могла да броји око две хиљаде људи. Око колоне јак кордон жандара и војника. Маса на смрт осуђених.

Био је то незаборавно језик призор. Манифестација појединих кандидата скоре смрти. Говорило се мађу нама, да су нас

---

²¹ Моја борба

²² интелектуалци

²³ Мисли се на 21. јануар 1942.године

овамо допремили ради ликвидарања. Већина је стајала непо-мочно и немо, као окамењени од ужаса. Неки су се гласно мо-лили богу, неки су у пароксизму узбуђености урликали и чупали косе. Кундаци жандарма су, међутим, брзо мирили те сентимен-талне кандидате. Овде-онде чуло се болно кукање, јецање или грчевито плакање. Деца су врискала.

Било је ужасно хладно. Неки су лежали непомично на снегу. Једна група Јевреја изговарала је прастару јеврејску моли-тву умирућих. Чуле су се бруталне и гадне псовке или бездушне примедбе жандара, који су садистички настојали да још више о-тежавају те наше претешке часове. Било је ужасно у тој црној, јад-ној и немоћној колони бедника.

Сваких пет минута пуштали су по четири кандидата смрти у купатило. Они су у купалишним кабинама морали да се свлаче затим да иду голи до саме воде, тачније до једне даске за ска-кање у воду. Дунав је био залеђен, а испод и око ове даске била је направљена повећа рупа у леду. Голи кандидат смрти је морао да стане на даску, „орган власти“ опалио му је метак у потиљак, несрећник је са даске пао у рупу, а хладни таласи Дунава однели су га заувек.

Сваких пет минута чули смо по четири револверска пуцња, а нас, који смо то слушали, било је све мање и мање.

Очигледно било је већ подне, јер су жандарми вадиле из своје торбице сланину и хлеба и слатко ручали. Нашли су и ра-кије, па су се напили и уредовали даље у добром расположењу, као да држе парадну стражу на некој веселој свечаности.

Време је пролазило а предсмртни револти очајника у ко-лони били су све ређи. На колону је легла заиста смртна тишина. Преморени живци већ нису били у стању да реагују. Кандидати смрти су послушно прелазили стуб купатила и револверски пуцњи су се понављали сваког петог минута са смртном тач-ношћу. Последњи су већ били модри од зиме. Ужасна смртна а-патија, ужасна немоћ, ужасна свирепост сливале су се у неку врсту редовитог стања страха. Умирало се без револта, без от-пора, равнодушно, скоро ревносно.

Сада смо могли већ тачно видети, шта се догађа при уласку у купатило. Били смо тада свега још око 15 корака од тог кобног улаза. Ја сам са својом женом сачињавао пар у колони, моја кћи са неком својом другарицом, Српкињом, био је следећи пар.

Но, самртнике је одједном пробудио из њихове страшне апатије врисак и запомагање, које су чуло са купалишног улаза. Нехотице смо сви погледали у оном правцу. Витка, црномањаста, млада девојка требала је да уђе у кабину, да се тамо скине и да умре. Самртна паника те несретне девојчице, експлодирала је ту, на прагу смрти, у ужасној драматичној сцени запомагања. Младо, здраво и недужно дете борило се ту за најосновније право човека – за живот. Елементарном снагом разјарене животиње, хтела је она да се истргне из руку својих џелата, али су је снажне жандарске руке брзо обориле. Несрећна девојка се ваљала по земљи, а када је опет хтела да се дигне, ударцима жандарских чизама била је прикована за земљу. Девојку су за секунд-два ошамутили брутални ударци, но она је опет брзо дошла к себи. Устати није могла, већ је клекнула пред жандарме и запомагала тако да су чак и наша обрмрла срца хтела да пукну од бола.

Џелат је опалио ревовер, а млада, невина девојчица била је мртва.

Ужаснути гледали смо мртво тело девојчице како лежи у крви на белом снегу. Гледали смо је и сваки је од нас мислио, да ћемо у року од пола сата и ми бити мртви. Било нам је јасно, да то не може више нико и ништа променити и да би било врло добро, да се с нама чим пре сврши. Нека буде оно што мора бити.

Одстојање између нас и купалишног улаза бивало је све краће и краће. Акција се обављала сада у реду. Избројао сам парове испред нас. Ми смо били девети пар. Дакле, још највише четврт сата живота.

Тада је наишао један луксузни аутомобил из којег су изашла два мађарска официра. Они се журно упутише до купалишног улаза, где су нешто саопштили капетану Зелду. Доцније сам

сазнао да су пренели наређење гувернера Хортија, да треба прекинути егзекуцију.

Вест о томе се проширила међу нама невероватном брзином. Међу осуђеницима настало је узбуђено комешање. Било је то буђење из смрти – чудо, нешто што нико није могао ни да схвати ни да верује у првом часу. Људи су напустили своје редове и трчали унаоколо као полудели.

Но нисмо успели још да се радујемо, већ је пала команда да се опет постројимо. Водили су нас натраг у варош – у Соколски дом. Измучени људи тешко су ходали по дубоком снегу. Жан-дарми су хтели да кундацима повећају брзину нашег кретања, не обично споро због деце, стараца и болесника.

У Соколском дому утерали су нас у салу за вежбање, у су-терену зграде. У овом громном простору било је јако хладно, а људи су већ били полусмирнути од вишечасовног чекања на Дунаву.

Око 10,30 појавила се на балкону позоришта јака светлост. Сви смо изненађено погледали према балкону.

Ту су се појавили неки мађарски официри: жандармеријски, полицијски и хонведи, а један нам је одржао отприлике овакав говор:

– Комисија одређена за ваше легитимисање нашла је, да сте ви који сте сакупљени у овој сали, били честити грађани. Они, пак, који нису доспели у ову салу, добили су заслужену казну. Нека вам служи то као пример, јер је мађарска држава јака и праведна, а нико јој не може некажњено нашкодити. Ви сви сада можете ићи кућама.

Овај приказ можемо мирне душе назвати врхунцем злочиначког цинизма.

Није ми било лако 24. јануара 1942. године изаћи на улицу. Признајем, бојао сам се.

Улице су изгледале као да је по њима вођена крвава битка. По снегу су се видели тамноцрвени трагови крви. Мањи одреди војника су крстарили улицама. Мали број људи ишао је погнуто, застрашено, немо. Радње су биле већином затворене,

завесе на прозорима спуштене, тргови и улице потпуно празни, мртви.

Кроз варош јуре камиони са чудноватим товаром. Носе лешеве. Људска трупла наслагана су у камионима као цепанице. Некоме је глава у предњем, некоме у задњем делу камиона. Крваве дроње, прљаво-жуте људске руке или разбарушена женска коса љуљају се или лепршају на сољним зидовима возила као неке чудне, бизарне и језиве заставице.

Понегде на улици лежи смрзнуту леш Јеврејина или Србина. Те тврде, непомичне, ужасне лешине били су још јуче људи који су мислили, осећали, радовали се и туговали, веровали и надали се као што чиним сада и ја.

СТИЖЕМ до Хлебарске улице. Овде изгледа као на правом бојишту. Дуж целе улице леже пред кућама лешеве. Све је овде крваво: снег, зидови и капије кућа, камиони и људи који товари лешеве на кола.

На малом тргу код Ватрогасног спремишта јавља се нова језива слика. Ту, на окрвављеном снегу, лежи један од најомиљенијих и најспремнијих новосадских лекара др Матија Сатлер, ту лежи његова кћи, др Ева Сатлер и његова жена. Они су јуче истерани из куће и убијени овде као керови.

У Хлебарској улици су се појавили неки уплакани људи – родбина убијених. Хтели су да склоне лешеве својих милих, но полиција то не дозвољава. Лешеве ће прикупљати полиција, жандармерија и војска. Нико други не сме да их дира. Разлози, мочбе, запомагање родбине не хасне ту ништа. Напротив, у циљу обезбеђења несметаног рада органа власти, испражњава се Хлебарска улица. На прилазима се поставља војничка стража. Но, пре тога униформисане хијене врше педантну преметачину по цеповима мртвих и мирно трпају нађене вредности у своје џепове.

Идем споредним улицама према периферији града и стижем до дунавског канала близу кланице. Ту је крајња станица мртвачких камиона. И сада стоје на обали канала двоја моторна кола. Истоварају се лешеве. Два мађарска војника стоје у

камиону на лешевима, те један ухвати леш за ноге, други за косу па их бацају доле у прљави, оквављени снег. Ту стоје друга два војника са летвама којима гурају лешеве до самог канала. Канал је залеђен и на једном месту је исечен лед на површини отприлике 2-3 квадратна метра. У ову рупу гурају витезови летвама лешеве убијених Новосађана.

Др Војислав Дима
СВЕДОЧЕЊЕ

„Станујем у Милетићевој улици и то спрам самог угла о-
дакле почиње Трифковићев трг... 23. јануара... приметио сам
кроз прозор, на којем је ролетна била подигнута, како кроз нашу
улицу мађарски жандарми и војници у кордону са једне и са
друге стране терају средином улице — под пушком — масу ци-
вилних грађана према Српској банци. Међу њима сам препознао
др Балажа, адвоката, и његову супругу. Пошто владам мађарским
језиком, изненада сам чуо команду „лези доле“ и тада сам видео
да су неки полегали на земљу након чега су их војници из пушака
са леђа убијали. Видео сам да су тада поред осталих убијени
једна жена која је у наручју носила једно мало дете док је друго
повеће другом руком за руку држала, и то заједно са својом де-
цом, једна стара жена, која се све време крстила, једно девојче
од својих 15 година као и један средовечан човек. Убијање се до-
гађало од краја куће Паје Јаковљевића (трећа од угла Милети-
ћеве ул. и Трифковићевог трга) па до угла Милетићеве ул. — Три-
фковићев трг... Када је настала тишина, ја сам око једанаест чуо
да је пред нашу кућу стао камион...”

Звонимир Голубовић, Рација у јужној Бачкој 1942

Терез Милер²⁴

ИСТИНИТА ПРИЧА

Након три дана, 23. јануара (на рођендан моје драге Бежи) тачно у један сат појавио се наредник са два војника; деловао је љубазно и уљудно. Тражио је моју легитимацију, на шта сам му пружила исправу коју је потписао генерал Бајор: „Са овим ћете се за пет минута вратити из градске куће, изволите се само топло обући, напољу је минус 29.“ И ормане сам могла да затворим, ништа нису тражили. Хтела сам да обучем штофани зимски капут, на шта ми је он рекао да је боље да обучем бунду, напољу је ледено. Тада сам имала 65 година, послушала сам га, добро се утопила и у његовој пратњи изашла кроз кућну капију. На улици је већ чекао дуг ред сакупљених Јевреја, гурнули су ме међу њих и повели у правцу једног трга где су чекали празни камиони да нас транспортују до Дунава.

Убацивали су нас у камион попут смећа, све док се није напунио. И кренуо према Дунаву. На том камиону сам видела загрљене људе у паровима, главног рабина, како стеже у рукама свитак Десет Заповести, свако је ту ваљда имао неког свог, само сам ја стајала сама, без суза, још сам могла да стојим, ишчекујући да се догоди оно неизбежно. Кад смо стигли на обалу Дунава, одмах су нас постројили по петоро у ред и ми смо се лаганим корацима приближавали рупи у леду; у њу су након скидања одеће убацивани живи људи и деца. Ако би неко након тога још имао снаге и животног порива да се извуче, гвозденим вилама би га гурали назад. Велика дашчана ограда раздвајала је нашу петорку од џелата. Када сам стигла на неких пет метара од места злочина, докотрљао се ауто са неколико особа у цивилу и покољ је заустављен.

---

²⁴ (1877-1973) рођена баба писца Александра Тишме

Леа Љубибратић²⁵

ЈЕВРЕЈКЕ, ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ЖЕНА ИЗ ВОЈВОДИНЕ

Како је Рација прошла? Кренула сам у школу и одједном видим плакате на све стране да се сви врате кућама, да спусте капке, ролетне, да оставе отворена врата и да се никуд не мичу три дана. Дођем кући, и мама је наравно била код куће, и онда је кренуло. Долазили су и код нас, дошли жандарми с перушком, па не знам, још двојица-тројица. Дођу, траже документа и мама, која није знала мађарски... али је, како је проговорила, не знам. Она је, с обзиром на ту ситуацију, тражила од својих, тамо из Загреба, да јој пошаљу њену крштеницу. И она им показује да је Хрватица, а ја стојим на вратима: – А ко вам је то? – Па, каже, ћерка... А ја била плавуша и имала плетенице, нисам била јеврејски тип. А они на списку имају Миру и Љерку. Љерка је нешто пре рације била пуштена из злогласне Армије, где су је мучили окупаторски иследници: – А где оне станују? Уствари, они су имали списак за одређене особе које су свакако морали да ликвидирају, а ово друго – успут. Па док траје, траје. Њих су хтели да ликвидирају јер је њихов тата имао шпедицију и онда су из Мађарске долазили људи који су руководили имовином Јевреја. Човек који је био постављен мислио је: кад њих ликвидира, он је сигуран власник. Тако да су њих пронашли. Нису се ни враћали код нас. Трајало је три дана.

---

²⁵ (1929-2020) професор енглеског језика у Новом Саду

ТОПИСЕ АЛЕКС
НАВЕЛА АЛЕКС
НАУСЛЕ АЛЕКС
РАСНАСЛАЕ АЛЕКС
СТЕВАН АЛЕКС
ЛАСАР АЛЕКС
ИВАН АУСЛЕ
ИВЕНА АУСЛЕ
НАМИЛА АУСЛЕ
МАРТОН АУСЛЕ
СТЕВАН АУСЛЕ
ЗЕЛМА АНОЛНИК
ЈОВАН С. АЛЕКСИ
ЈОВАН К. АЛЕКСИ
КАРТА АЛЕКСИ
РАДИВОС АЛЕКСИ
СТОЈАНДИН АЛЕКСИ
ТОДОР АЛЕКСИ
ЖЕНК АЛМОСИНС

БРАНО
БЛАГА
ЦАН
ТИЛА
НИО
ЕВАН
ГОЛО
ДЕСАНА
ИВАН
САВЕТА
ИВЕЛА
ИПЕТА
ХЕЛЕНА
ЛАСО
МАРТИ
АНДРИ
ЈЕЛЕНА
ЖИВЕН

СУДБИНЕ

Радован Сремац, мср²⁶

ВЕЛИКАНИ ЖРТВЕ РАЦИЈЕ – ДР ИГЊАТ ПАВЛАС (1886-1942)

У најистакнутија имена неколико хиљада жртава фашистичке рације у Бачкој јануара 1941. године, спада име др Игњата Павласа. Др Павлас је рођен 1886. године у Горњем Михољцу, у породици Ивана, Чеха римокатолика, и мајке Јулијане рођене Петровић, Српкиње православке. Завршио је Српску велику православу гимназију у Новом Саду, а затим студирао права у Загребу и Будимпешти, где је и докторирао и стекао звање адвоката. Адвокатску канцеларију је водио до окупације 1941. године. Био је члан Управног одбора Матице српске (1913–1919), старешина Новосадске соколске жупе (1930–1941), члан Старешинства југословенског Савеза сокола, оснивач Планинарског друштва „Фрушка Гора“ (1924) и председник Веслачког клуба „Данубиус“ у Новом Саду, председник Савеза културних друштава, све до почетка Другог светског рата у Југославији. Био је ожењен Олгом рођеном Козјак из Шида, са којом је заједно страдао у Рацији 23. јануара 1942. године. У браку су имали ћерку Мирјану (Нови Сад, 1914 – Зрењанин, 1984).

Др Игњат Павлас је председавао збором који је обнародовао оснивање Српског народног одбора. Истог дана је у великој дворани Матице српске одржана прва јавна седница на којој је донета одлука о сазивању Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи. Др Павлас је председавао Великом народном скупштином, а био је и на челу изасланства које је 5. новембра 1918. године отишло Београд да тражи улазак српске војске у Нови Сад.

Након Великог рата повлачи се из политике и посвећује адвокатури и друштвеном раду. Др Игњат Павлас био је и председник прве планинарске организације у Новом Саду и Војводини, основане 1924. године у близини Буковца под називом „Планинарско друштво Фрушке горе“. Друштво је изградило

---

²⁶ Виши кустос, аутор бројних публикација и стручних радова

два планинарска дома: 1926. године на Змајевцу и 1927. године на Осовљу. Израдили су карту Фрушке горе и обележили су преко 300 км стаза на Фрушкој гори.

Др Павлас је био председник Соколског друштва Бачке жупе од 1921. године и заслужан је за изградњу Соколског дома у Новом Саду (зграда Позоришта младих). Од 1930. до 1941. године био је члан Старешинства Савеза Сокола Краљевине Југославије у којем је одговарао за Правни реферат и Организацијски одсек. Истовремено је био и дугогодишњи члан Управе, а и неколико година председник новосадског веслачког клуба „Данубиус“. У Новом Саду био је председник Савеза културних друштава (са 52 удружења).

Подржао је соколе који су 1941. године предводили демонстрације у Новом Саду против тројног пакта. Том приликом је и завршио своју политичку каријеру политичким говором о националним интересима. Заједно са супругом Олгом стрељан је 23. јануара 1942. године на новосадском Штранду. Чекајући у реду за ликвидацију, др Игњат и Олга Павлас су иступили и тражили да их преко реда спроведу до Дунава.

У његову част се одржава планинарски Меморијал Игњата Павласа. Новосадски планинари су други фрушкогорски врх по висини (531 м) назвали Павласов чот. На том месту је 2000. године подигнуто спомен-обележје у Павласову част, и ово спомен-обележје представља његов кенотаф, будући да не постоји његов гроб.

Душан Опачић²⁷

НЕСРЕЋНА СУДБИНА ПОРОДИЦЕ ЈОВАНДИЋ

Колико су грађани Новог Сада страдали током окупације, од 1941. до 1944. године, педантно је документовано од надлежних државних комисија, историчара и публициста. Од многих несрећа које су задесиле Новосађане, једна од најтрагичнијих је страдање породице Јовандић. Јелена Јелка Јовандић, рођена Огњановић (1894-1971), је у Новосадској рацији у истом дану изгубила свих пет синова.

У тада Пирошкој улици бр.36 налазио се дом породице Јовандић. Јелкин супруг Ђурица упокојио се 1927. године, убрзо након рођења петог сина. Јелена, као самохрана мајка, дизала је синове у тешким условима, живели су од земљорадње веома скромно. Преживљавањем и у борби за голу егзистенцију породица Јовандић дочекује окупацију.

Тог леденог 21. јануара, на минус 20, мађарски окупатори издали су наредбу да нико од грађана не излази из својих кућа јер ће спровести полицијску акцију провере докумената и претраживања скривеног оружја. Рано ујутру 23. јануара 1942, трећег дана Рације, покуцали су и на врата дома Јовандића. Одмах су их жандарми питали које су вероисповести, а када је један од синова одговорио да су православци извели су свих пет синова у двориште. Мајци је наређено да остане у кући.

Са спољне стране један од жандарма је држао кваку, како би спречио Јелку да изађе.

Тако затворена у кући, чула је пуцње и јецаје своје деце. Хортијеви зликовци су усмртили Милорада (28) , Саву (26), Пају (24), Живка (20) и Бору, петнаестогодишњака. Јелку су оставили у животу.

Јелка је децембра 1944. године Комисији за испитивање злочина у Новосадској рацији до детаља описала шта ју је снашло тог кобног дана.

---

²⁷ Уредник листа за културу „Шраф“

„Једва разговетним гласом испричала је како је, док се борила са жандармом да отвори врата, чула пет хитаца из дво-ришта, све један за другим. Њеним синовима, сваком понаособ, пуцано је у потиљак. Настао је тајац. Војници су убрзо отишли, а она је изашла из куће. Угледала је стравичну слику - уз зид ком-шијине куће лежала су окрвављена и беживотна тела њене деце.

Као у сну ишла је од једног до другог, дозивала их, мило-вала по коси, јаукала... Пао је мрак када је камион стао испред Јелкине куће. Жандарми су тела њених синова, попут смрзнутих цепаница, убацили у приколицу. Молила их је да и њу убију. Нису хтели. Њене синове бацили су у отвор на залеђеном Дунаву, као што су под лед гурнули на стотине Срба, Јевреја и Рома тог зло-чином окрвављеног јануара." (С.Ковач, *Дневник*, 24.01.2021).

Војни суд за Бачку и Барању је 18. марта 1945. осудио на смрт стрељањем Јаноша Тота (22) из Руменке, јер је са тројицом мађарских војника упао у кућу Јовандића и тројицу браће лично убио, а двојицу су усмртили жандарми који су дошли с њим.

Дуго је Јелка живела у нади да ће Дунав изнедрити на површину тела њене деце, али се та нада временом угасила. На породичној гробници оставила је уклесану успомену на своју децу испод слике супруга Ђурице, са именима и сликама својих синова. Од тада се молила Богу и Светом Јовану да је што пре узму и одведу њеним синовима.

Упокојила се 1971. године. Сахрањена је на Алмашком гробљу у Новом Саду поред мужа Ђурице и уз слике своје деце.

Након ослобођења, на суду није уперила прст ни према коме. И поред страшне трагедије која ју је задесила њене речи су гласиле овако:

„Не знам ко је убио моје синове, јер су жандарми и вој-ници били потпуно непознати. Не могу да кажем да ли нас је неко потказао или довео војнике и жандарме да убију моје си-нове, јер смо ми са свима добро живели, а ни с ким нисмо били у свађи и мржњи.“

Маријан Кубик

БОГДАН ШУПУТ – ЖИВОТ ИСПИСАН БОЈАМА

Богдан Шупут рођен је у јеку Првог светског рата, 6. септембра 1914. године, у Сиску. Са девет година сели се у Нови Сад у коме ће трагично окончати свој живот у јеку још једног ратног пожара - Другог светског рата.

Похађао је Државну мушку гимназију у Новом Саду, а школовање је наставио на Краљевској уметничкој школи у Београду.

Сматрајући га својим најдаровитијим учеником, Љуба Ивановић, српски сликар, графичар и академик, наговарао га је да се посвети искључиво графици, а када је 1937. године основана Академија ликовних уметности у Београду, предлагао га је и за свог асистента. Одушевљен колоритом и сликањем уљаним бојама одбио је понуду свог омиљеног професора тежећи да свој ликовни израз пронађе управо у живим бојама. Као сарадник Студентске матице у Новом Саду почиње да објављује графике и карикатуре у новосадским листовима „Дан“ и „Реггели Ђјсá“, као и у београдској „Политици“ и „Ошишаном језу“.

У периоду 1936.-1938. године похађа Академски течај на Уметничкој школи у Београду, с ког се исписује да би отишао у Париз на сликарско усавршавање. Тамо учествује у оснивању Удружења југословенских ликовних уметника који живе у Паризу, 1938. године. У то време објављује графике са социјалном тематиком у алманаху „Војвођански зборник“ и часопису „Наш живот“ у Новом Саду.

Предраг Пеђа Милосављевић описујући Богданов живот у Паризу пише: «Његова лепа појава остављала је утисак на пролазнике. Видео сам у Паризу, не једанпут, како се људи окрећу, али Богдан као да није опажао своју лепоту, јер је Аполон у многобројним људским инкарнацијама изабрао и једну стидљиву и расејану. Уосталом, био је сликар, човек који тражи лепоту и срећу изван своје личности. Судећи по његовом младалачком сликарству, често невеселом, показивао је, с времена на време,

знаке сакривене меланхоније, или можда, извесно узнемирење и предосећање трагедије. Понашао се као човек који се родио безброј пута».

Из Париза се у Нови Сад враћа 23. јуна 1939. године и постаје члан групе „Десеторица“, у којој су поред њега били и Љубица-Цуца Сокић, Даница Антић, Јурица Рибар, Стојан Трумић, Алекса Челебоновић, Никола Граовац, Душан Влајић, Бора Грујић и Миливој Николајевић. Непосредно после формирања групе „Десеторица“, њени чланови су од 25. фебруара—7. марта 1940. године приредили заједничку изложбу у великој сали Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“ у Београду. По оцени ликовних критичара: „Богдан Шупут је неоспорно најјачи и најизразитији таленат из ове симпатичне групе“.

После априлског слома 1941. године, доспева у немачко заробљеништво. Током заробљеништва у логору Сталаг IV А у Олберсдорфу, у Саксонији, припада илегалној организацији „Друг“, али је активан у културно-уметничком животу и ради сценографију за тамошње приредбе. Успева да изађе из логора 1. новембра 1941, и после једанаест дана стиже у Нови Сад. Биће то уједно његова последња животна станица.

Његов живот насилно је прекинут у двадесет осмој години живота у времену када је живот тек почињао за њега, а његов талент налазио прави уметнички израз. Иза себе је оставио малобројан опус од чега је 84 уљаних слика, 43 графике, 38 акварела, а највећи део чине цртежи цртани угљеном, кредом или тушем, од којих већина представља актове, портрете и пејзаже.

Богдан је на стрељање одведен 23. јануара 1942., заједно са мајком и тетком, у Рацији коју су извршили мађарски фашисти.

РАЦИЈА У ПРОЗИ

Данило Киш²⁸

ПЕШЧАНИК

одломак

Мозак господина Фројда, примаријуса. То бејаше парче замрзлог, пихтијастог меса, сасвим добро очуваног, као јагњећи мозак сервиран исцела (у Бечу, године 1930, у ресторану Данубиус). Снег околу, утабан гусеничастим траговима баканџи и ципела са ексерима, као да бејаше малко отопљен једино око мозга, на којем су се јасно разазнавале таласасте вијуге, налик на вијуге у ораху, као и црвене нити капилара. Мозак је лежао тако у снегу, на углу Милетићеве и Грчкошколске улице, и чуо сам када је неко рекао коме је тај мозак припадао, чијој лобањи. Мозак господина Фројда, примаријуса, лежао је дакле на малој снежној ади, између две стазе утабане у снегу, интелигенција јасно издвојена из коре лобање, као шкољка из тврде смарагдне љуштуре, пулсирајућа, дрхтава мождана маса у снегу као у фрижидеру, али (знајући коме је припадао тај мозак) не као мозак идиота у стакленој посуди, него као мозак генија, конзервисан, сачуван у инкубатору природе, да би у њему (том инкубатору), ослобођен окова телесног, израстао неки мрачан бисер мисли, мисао најзад материјализована, кристализована.

---

²⁸ (1935-1989) српски и југословенски романописац, есејиста, преводилац и дописни члан Српске академије наука и уметности.

Александар Тишма²⁹

КЊИГА О БЛАМУ

Одломак

Поново су се зачули пуцњи, подцртани штектањем, колоне се опет мало померила напред. Хладноћа их је освајала. Војници су топотали ногама по угаженом снегу, лупкали се рукама под пазухе, кретали тамо-амо, можда и смењивали, али они, у колони, смели су само да стоје и да се повремено помере по неколико корака, како су се редови испред њих полако развличили. С времена на време, митраљез тамо напред — али све мање далеко, све јасније, оштрије — просуо би своје ужурбане рафале, праснуо би понеки хитац, а затим би прошли минути у којима се чуо само жагор гомиле, расцепљен овде-онде плачем деце, коју су матере, преморених руку, давале другима у наручје. Колона се згледала, пренераженим очима, питајући се је ли могућно то што их чека. Чинило им се да није, да се тамо напред врши ипак нека врста провере, кроз коју они морају бити пропуштени, са својим исправним документима, мада их је бунило то што се са те провере нико не враћа, сем, можда, надали су се, на неку другу непознату страну. Узели су се под руке, стискајући се једно уз друго, да одагнају дрхатвицу од зиме и страха. Али, корак по корак, ближили су се улазу у купалиште, део колоне испред њих био је сад већ прегледан, а позади, иза њих, она је у истој сразмери расла, предочавајући им слику живе текуће траке или млина на ногама које поступно иде у сусрет жрвњу. Једној девојчици је позлило и мати ју је повела до јарка да бљује, но одмах је притрчао стражар и потерао их назад, те се млаз из уста детета расуо по обући најближих. На то је један старац, заневши се у реду, пао, лицем у снег, а црни шешир откотрљао му се са седе главе пут тротоара. Опет је притрчао исти стражар, повикао на старца да устане, мунуо га цокулом, а онда се до њега сагнуо и Слободан Кркљуш, гурнуо своје руке старцу под пазухе и покушао да га подигне.

---

²⁹ (1924-2003) југословенски и српски песник и писац.

Стражар је урликнуо на Слободана да одступи, но овај га, вероватно, није чуо, или је порив да помогне био у њему јачи, тек, остао је над старцем, дижући га с напором из снега. Војник је стргао с рамена пушку нанишанио, опалио узастопце двапут, и Слободан се срушио на старца и остао заједно с њим непомичан.

Ерих Кош³⁰
НОВОСАДСКИ ПОКОЉ
одломак

... У граду се у међувремену продужавала рација. Патроле су обилазиле куће крећући се према центру града. На спољњем његовом обручу, стражари, скривени иза прозора, мотрили су ко се креће улицама и пуцали без опомене на сваког цивила који би покушао да изиђе из града.

На улицама, на сваких стотинак корака, могли су се већ видети лешеве, са главама у јарцима и с ногама на друму, или пружени уза зидове кућа. У центру града, па и свуд по улицама и двориштима, чула се једнако пуцњава као да се у граду водила борба, а војници су излетали из кућа и претрчавали улице погнути као у стрељачком строју, улазили у друге куће и, трчећи, међу собом гурали и ударали кундацима гомиле цивила који су посртали.

Патрола наредника Гарај Михаља, која се састојала од два жандара из жандарске школе и два војника бициклическог батаљона, од седам сати па до десет прешла је Каменичком улицом од броја 1 до 63. На раскршћу Хуњадијеве улице неколико залуталих метака зазујало им је изнад глава. Погнули су се и потрчали још неколико корака. - Овде се може и погинути. Кад пуцају, мајку им блесаву! - викнуо је Гарај и претрчао преко раскршћа. - Овамо, момци, иза ове куће је мирно!

Гарај је био на Источном фронту и отуд се вратио пре месец дана. Чинило му се да је ово нешто налик на пљачкање тек поседнутих руских градића или села, само много сигурније и слободније; овде је опасност била тек привидна, да би појачала драж игре. Гарај је трчао пред патролом и уживао што у десној руци држи пушку чврсто за облучје, а левом је притезао бомбу о опасачу. За собом је чуо топот војника, којима је добацавао

---

³⁰ (1913-2010) српски књижевник, преводилац и академик јеврејског порекла

кратке команде. У њему се разгарала страст борбе и лова, а у жандара гореле су очи и образи.

Зауставио је патроле поред куће. Момци су се наслонили на зид да би одахнули. Преко, у другој улици, митраљез је опет стао да штекће, а Киш Золтан, који се држао Гараја и никад раније није био у борби, почео је да се обазире. До њега су стајали хапшеници које је патрола спроводила: човек просед, у сивим чакширама и смеђем прслуку; рукав кошуље био му је умрљан крвљу која му се цедила низ лице. До њега је тешко дисала крупна жена, а уз њу се пробио младић уских рамена, тесно срезаном плавом капуту, блед, готово зелен у лицу.

Киш је погледао изнад себе, у велики натпис који се пружио по зиду куће. - Наредниче, - питао је - да се одморимо мало?

Гарај је стао да удара шакама у врата гостионице. Најзад су се отворила. Гостионичар, постарији и ситан, стајао је у вратима и дрхтао. - Фехер Вилмош! - рекао је своје име. - Ми смо Мађари!

Гарај је већ био у гостионици. - У реду! Дај да се нешто попије и поједе, али брзо, док нисмо заборавили ко си и шта си... Са овима у двориште! - наредио је војницима, који нису знали шта ће са цивилима.

Киш је за наредником ушао у гостионицу и сео поред пећи. Она тројица пред вратима окренули су се, и трчећим кораком потерали човека, жену и младића у двориште. Ту су их брзо наместили уза зид шупе и измакли се неколико корака. Жена је стајала у средини и руком је обгрлила човека и младића до себе.

После два минута сви су већ седели у гостионици. На столу су стајали чокањи са ракијом, у тањиру је било нарезане пршуте, сланине и ситног, узвришталог сира, који је у грлу палио као паприка и тражио да се залива пићем. Гостионичар Фехер стајао је уза саму пећ и дрхтао. Жена, бар двадесет година млађа, вадила је топао хлеб из пећи.

Гарај се распасао, завалио се у столицу и из џепа чакшира извадио сат. Важно, попут официра, погледао је у казаљке које су се биле склопиле. - Можемо се и одморити - закључио је и

наредио чича Фехеру да застре прозоре и забрави врата. Загрејани, наредник, жандари и војници седели су у полумраку, јели и пили. Фехер је једнако ћутао и дрхтао, чуло се како му цвокоћу зуби.

Кад је испразнио тањир, Гарај се дигао и пошао у собу до гостионице. Тамо је нашао гостионичарку, која је испод кревета извлачила голему плетенку са ракијом и одмах је, одозго, онако сагнуту, ухватио око паса. Није се бранила. После пола сата пила је и она са војницима, седела Гарају у крилу и намигивала пут дворишта. - Све их треба побити... - говорила је, а кад је опет пошла да наточи ракије, кренуо је за њом у собу један жандар, па онда и други.

Пошли су из гостионице негде пред подне. Гостионичарка је показивала руком кроз затворена врата. - Тамо преко код Љубојевих наћи ћете и пара... - и терала уплашеног Фехера да их испрати и покаже им пут.

Пред кућом је бректао камион који се спремао да крене. Док су излазили из гостионице, један официр је скочио са камиона и пришао им.

- Шта има ту у гостионици?

У дворишту... - објаснио је Гарај и показао пушку.

Официр га је гледао мрко и сумњичаво.

- А сад?

- Ту преко... Гарај је показао пекару.

- Добро, само брже! - Да ми нисте седели по кафанама!

Официр је стао на папучу и већ се пео на камион.

Патрола је претрчала преко улице и улетела у пекару. Киш је, у пролазу, ногом смрвио стакло на излогу. Пекара, који је притрчао да се склони, стигао је наредник пред вратима задње собе и ударцем кундака оборио на земљу, те је главом ударио о један од три степеника који су водили навише, у ходник позади пекаре. Жену су сустигли у ходнику. Дигла је руку, да би заштитила главу, и почела је да виче. У соби, где је због спуштених завеса био полумрак, старији жандар отворио је из машине ватру у три главе које су се назирале у углу, на кревету. Киш, који је ушао

у собу мало доцније, разбио је прозоре и капке одбио кундаком. Одбио је орман, извукао неколико фиока, али ништа није могао да нађе. У пролазу, трчећи кроз ходник, сагнуо се до жене која је ту лежала, завукао јој је руку у недра, извукао отуд новчаник и спустио га у џеп.

Морао је да прескочи пекара који је лежао на степеницама са којих се цедила крв. До банка, на поду, лежала је фиока - у њој и око ње, лежало је неколико новчића, расутих по поду. Гараја и осталих више није било у пекари.

На улици Киша опет ухвати страх. Он се сав пови, увуче главу у рамена и потрча по слеђеној, клизавој цести.

Истога дана, предвече, око седам часова, патрола ловаца и жандара, са једним официром на челу, ушла је у Руменачкој улици у стан неког ћелавог омаленог човека са тужним очима и очним капцима без трепавица. На себи је имао сив, плетен, вунени прслук; на ногама су му биле топле смеђе папуче. Био је сам у стану. Питали су га како се зове, али му нису дали ни да проговори. Прислонили су га уза зид и стрељали.

У кући број 39 упали су у гостионицу Миће Пољанског. Ту је за једним столом већ седело неколико пијаних војника повезаних глава. Говорили су да су прошле ноћи рањени у борби и да не могу даље. Позвали су жандаре да седну са њима. Пили су сви једно пола сата. Жандари су седели ћутећи; војници су певали, пушили и лупали чаше.

Зовнули су Пољанског. Кикоћући се, почели су да одмотавају прљаве завоје, које су им као чалме били омотани око глава, и зачуђеним жандарима и уплашеном пољанском, који је, блед, дрхтао пред њима, показали неозлеђене главе чупавих коса. Смејали су се и завоје ставили у џепове да би их опет употребили у следећој гостионици. Жандари су и даље ћутали, испили су чаше са вином, дигли се, без речи дохватили Пољанског и повели га.

Нису му дали ни да обуче капут. Ишао је пред њима гологлав, са рукама подигнутим увис. Повели су га у двориште, мало подаље од куће, изболи га бајонетима и оставили у снегу.

У Дамјанићевој улици упали су у стан Милана Тановића. Жандар, који је ушао први, намерио се на Тановића у ходнику, ухватио га за руку и окренуо у месту. Офицер му је принео пиштољ глави и опалио. У купатилу се неко закључао. Војници су трзали кваку и ударали о врата, а онда им је досадило и кроз затворена врата просули су у просторију неколико рафала из машинке. Отуд се чула само јека пуцњева. Жандари су затим изишли из куће.

На улици су стајали ловци, окупљени око кола на којима се точила врућа ракија, и разговарали са патролом која је наишла из суседне улице. Дамјанићевом улицом довезао се камион и стао брекћући, са неугашеним мотором. Са камиона су поскакали војници. Џепном лампом осветлили су број куће. На вратима је писало " Патаки и Кардош ", крупним словима на месингу.

- У реду, овде су ... - улази! - повикао је један. Војници су поскакали са камиона..

После неколико часака изишли су. Извлачили су из куће лешеве, вукући их за руке и ноге, и убацивали их у кола.

- Колико их је било? - питао је неко.

- Седам, мислим, - чуо се одговор.

- У реду, на колима су... Хеј, момци, има ли код вас што? - питао је један са кола.

Офицер је са жандарима управо изишао из куће. - Има, можете их покупити - рекао је, и патроле су се растале.

Једна патрола кренула је ка Руменачкој улици, а друга, с официром на челу, продужила је Дамјанићевом и у Уставској упала у кућу окружену баштом. Ту јој је био одређен конак.

То је било око дванаест часова, а већ иза подне, сат после Грашијевог наређења, почеле су патроле да гоне гомиле народа Милетићевом улицом према центру вароши. Терали су их средином улице. С једне и друге стране ишао је ред војника с пушкама на готовс, а људи су држали руке подигнуте увис и ишли мирно и ћутке као на пратњи.

У гомили је било људи, жена, младог и старог света, и деце која су се држала за скуте мајкама. Прошли су тако

Милетићевом улицом и избили на Трг Косте Трифковића. На улазу у Дунавску улицу наишао је иза угла аутомобил и скоро налетео на њих. Кочнице су на колима нагло зашкрипале и Гал, који је ударио главом о седиште, љутит још и због Грашијевих прекора, отворио је врата и повикао на официра.

Водиш их у шетњу? Можда им и кола требају? Слушајте, хоћете ли ви извршавати већ једном наређења, или ћу ја почети да пуцам!

Гал је дохватио руком футролу пиштоља, и затворио врата на колима. Кола су брекнула, испустила су из себе облак смрдљивог дима и пошла. Официр је држао руку на поздрав, и онда, сав црвен, готово отечен у лицу, повикао:

- Лези! Лези доле у снег!

Жандари у први мах нису схватили на кога се то односи. Неки из гомиле, неодлучни, спустили су се на колена, и жандари су полетели међу људе и кундацима обарали у снег оне који су се још држали на ногама. Онда је почело убијање, ту, на улици. Жандари су редом прилазили људима, пуцали им у потиљак и у бијали децу, коју су мајке криле својим телима. Овде и на углу Милетићеве и Грчкошколске улице побијене су и друге групе. Жртве су привођене и ређане средином улице, између два тротоара. Чим би с једном групом било свршено, долазила би следећа на ред. Око три сата на углу је било више од двеста лешева. Људи који су тада довођени, морали су бирати пут да не би стали на мртве и тражити себи место где ће да легну.

Некако у исто време,, или можда сат доцније, две патроле у Дунавској улици почеле су да скупљају народ из кућа и да га терају ка углу, преко пута парка. Из најближих кућа доведени су још неки људи, па кад их се скупила стотина, сви су потерани ка обали. Из амбуланте у Дунавској улици извели су жандари лекара кога су нашли у ординацији, где је, при спуштеним завесама, крпом чистио сребрнасто сјајне инструменте и ређао их у стакленом ормарићу. Повели су га онако како су га затекли, у белом мантилу, и нису му дали ни да се огрне капутом. Из ормана су зграбили гомилу инструмената, на празном простору

пред кућом посадили су га на столицу и оним инструментима почели да му ваде зубе. Измученог и окрвављеног, најзад су га ту и убили.

Изненада, жандари су се окренули ка окупљеном свету и почели да пуцају. Усред заглашне пуцњаве и жеке, која се одбијала од зидова кућа, гомила људи увијала се као под ударцима ветра. Пуцњава је трајала док је и последњи човек стајао на ногама. Кад је престала, на снегу су лежали лешеве огрезли у крви, расути између трамвајских шина. Вукући их за ноге, жандари су их одвлачили до на руб леда, а на леду и снегу остајале су црвене пруге крви. Једним замахом бацали су лешеве у реку.

На петроварадинској страни, привучени пуцњавом, скупили су се неки људи и посматрали шта се на другој страни ради, али се из оне даљине мало шта могло да види. На броду " Корана ", који је пролазио Дунавом, неколико морнара изишло је на командни мост, а кад се брод ближе примакао левој обали, један по један почели су да силазе под палубу. Остала су само двојица да пазе да се точак брода не заплете међу лешеве који су пловили реком.

Предвече другога дана рације почео је свет да се опире. Отимао се жандарима, бежао, затварао се у куће и станове; било их је који су се и бранили чиме су стигли; циглама, моткама и деловима намештаја. Неколико станова морали су жандари да заузимају на јуриш.

Стеван Смиљански, кога је изјутра, кад се враћао са састанка, у Кисачкој улици, сачекала и изненадно напала патрола ловаца, тукао се успео је да се отме у први мах, али су га ловци сустигли, оборили га, претукли и сломили кундаком ногу. То је било у једној од споредних улица, у близини Дома. Претученог, рањеног, упола обезнањеног, довукли су га у двориште Дома и на стражња врата убацили у малу салу луткарског позоришта. Полицајац који се нашао са ловцима сматрао је да га треба саслушати.

Ловци су пошли, а и полицајац је заборавио на Смиљанског. Мала сала била је другога дана рације стално дупке пуна. У

њој се више није седело на столицама, - било је једва места и да се стоји. Сваког часа убациване су у њу без реда нове гомиле људи, на задња врата упадали су жандари из спроводних патрола, купили људе који су им били најближи, изводили их, убацивали журно у камионе и одвозили. По подне, почели су поједине групе да одводе и пешке, кроз град, на Дунав. Смиљански је пао одмах чим су га убацили у салу. И у оној гужви нашао се неко да га склони уза зид, да га не би згазили. Повезали су му марамицом рану на глави, подметнули му под главу неки смотак и покрили га капутом. Питали су га како се зове и како је ухваћен, али Смиљански није одговарао; био је у несвести.

Тако је ту остао од јутра па све до предвече. Свет се у малој сали сасвим изменио. Они који су га прихватили били су већ давно одведени, жандари су заборавили на њега, а он је једнако лежао без свести. Тек предвече, кад се сала мало разредила, један од жандара нагазио је на Смиљанског и наредио двојници затвореника, који су стајали најближе, да га поведу.

Група је изведена у двориште, позади Дома. Чекало се да наиђе камион. Некакав официр је почео да виче. Жандари су се одмах сабили око групе и потерали је улицама кроз град.

Смиљанског су вукла, више носила него вукла, два цивила, постарија, озбиљна. Изгледао је страшно. Марамица на глави била му је сва огрезла у крви. Очи су му се од убоја готово затвориле, нос му је био смрскан, усне просечене, одело исцепано. Од болова које му је задавала сломљена нога почео је да долази свести. У глави му је било све мутно, није му било јасно где се налази, куда га то воде и шта се с њиме дешава. Полако почео је да се сећа шта је са њиме било; пошао је из Кисачке улице доцније него што је требало, хтео је да прође кроз центар, да би видео шта се ту дешава, видео је наспред улице жицу пољског телефона, није могао да одоли и пошао је да је пресече. Нож му је био туп и задржао се. Улицом је наишла патрола, полетео је да се склони у двориште неке куће и налетео на ловце који су управо излазили...

Под прстима осетио је грубу чоју на рукавима људи који су га држали. Лева нога, на коју је покушао да се ослони, жестоко га је заболела.

Најзад је решио да отвори очи. Није могао да позна где је. Куће су биле нагнуте, као да ће се срушити, а улица, покривена снегом, усправила се пред њим као зид. Погледао је људе око себе. Учинило му се да су ови сагнули главе и осмехнули се на њ. На лицу је осетио топлину њиховог даха. Спустио је главу на нечије раме...

У Милетићевој улици Смиљански је сасвим дошао себи. Видео је жандаре око себе и схватио о чему се ради. Ослободио је мало руке, стиснуо усне и, ослањајући се на сломљену ногу, само је лако додиривао двојицу другова који су ишли до њега. Убрзао је мало корак, изгледало је готово да он њих води.

На углу Милетићеве и Грчкошколске улице ројили су се жандари. Десно, поред зида, стајао је митраљез; на снегу свуд околу, као тамне крпе, лежали су побијени људи. Жандари су пожуривали. Смиљански је осетио како су се узнемирили кораци људи који су ишли позади њега. Ухватио је чвршће двојицу који су ишли до њега... Жандари су почели да сабијају свет ка левој страни улице, ударали су људе кундацима, и терали их да трче. Зауоставили су их на самом углу и измакли се...

- Лези!.. - повикали су... - Лези!

Гомила је ћутала. Неколицина хтели су да послушају. Смиљански је погледао жандаре, који су се измакли на другу страну улице, подигли пушке, и викали запенушени... И њега је ухватило неко узбуђење и бес, ослободио је руке и повикао жандарима...

- Нећемо!.. Нећемо!..

Пошао је два - три корака напред и ухватио се за стуб на рубу тротоара. Хтео је још нешто да каже, али од беса ничег није могао да се сети, запретио је жандарима шаком и још једном викнуо:

- Нећемоооо!

И свет се још више сабио и почео да виче. Жандари су пуцали као да су излудели, а људи у гомили држали су се за зидове

за прозоре, за електрични стуб, да не би пали, и већ смртно рањени поново су се дизали и викали...

Некако у исто време дошло је и уДому до " побуне ". Затвореници су у малој сали поустајали и ћутећи навалили на задња врата, али нису успели ни да изиђу у двориште. Жандари су их дочекали ватром и пуцњава се пренела целим градом од Петроварадинског кеја до Дома и од Дома до купалишта на Дунаву.

Јединице са спољњег обруча кренуле су у акцију око седам часова. У касарни " Армије " стрељани су први хапшеници већ око осам часова. Камиони су их одвели на Дунав и вратили се са групом жандара и војника који су певали. Њих су у " Армији " затворили прво у собе, а после, кад су почели да вичу и разбијају прозоре, морали су да их стрпају у гарнизонски затвор.

Око девет часова, са спољњег обруча, означеног на мапи жутом бојом, више од две хиљаде људи кретало се ка центру града. Они су се журили да и њима допадне нешто од плена, а студен, која је расла сваком сатом, гонила их је да се брже крећу улицама.

Мало се хапсило, још мање се спроводило у Дом. За то није било времена, и људи су обично одмах и без колебања убијани још у кућама или на улици. На обали Дунава, код купалишта, на Петроварадинском кеју и код кланице, настављен је посао. Пробијене су нове рупе у леду и у њих су бацани лешеве који су довезени са гробља.

У јужном делу града, код железничке станице, патроле су одводиле људе на фудбалско игралиште. Месар Мартин Роберт из легитимационог одбора, у чизмама, у уским јахаћим чакширама и с хитлеровским знаком на капуту, већ други дан је пашовао овде на свој начин и на игралишту изводио " трке и утакмице ". Тога јутра сместио је свој штаб у бифе, где се лети точило пиће публици, а зими служио чај клизачима. Из кућа су му доносили кувану ракију, а у загрејаној соби простррти су ћилими. У купатилу, до бифеа, жандари су водом из тушева поливали ухапшене људе, већином трговце, Јевреје из суседних кућа, и изгонили их на

студени ветар, те се по њима одмах хватала кора од леда. Изводили су их затим на железнички насип позади игралишта, ређали их као дрвене лутке на стрелишту и са прозора бифеа скидали их за опкладу из пушака једног по једног.

Око подне измислио је Мартин нову игру. Ухваћени људи су, онако голи, само у гаћама, терани да трче око игралишта. На сваком углу требало је да последњег гађају из пушака.

Код прве окуке издвојили су се млађи и снажнији. Мартин је зажмирио, окинуо и оборио последњег. Они што су до њега гађали, промашили су. На другој, дијагоналној окуци, и он је промашио. Кад је развучен ред тркача, који су се клизали и падали у снег, пролазио поред трибина, напред су трчала деца, неколико људи их је следило тешко дишући, за њима су ишли коракком остали, клатећи се, затворених очију. Ове су Мартин и његови жандари гађали са прозора бифеа. На следећој окуци Мартин је оборио још двојицу, а кад је група преосталих стигла поново до бифеа, окуку су прошла само деца. Први човек је стао и окренуо се ка прозору откуд су вириле главе жандара и цеви пушака, а остали су пристигли и стали до њега. Настала је дивља пуцњава. Мартин је изнео митраљез, отворио ватру, и после, све док је трајало метака, пуцао по игралишту и по околним кућама.

ОЖИЉЦИ У СТИХУ

Бојана Ступар
ОЖИЉЦИ У СТИХУ

Прошло је осамдесет година од стравичног злочина у време окупације и геноцидне јануарске рације. Деценије неуморног истраживања дале су резултат па данас можемо наћи не само имена и презимена жртва већ и када је ко рођен, одакле је и којој је нацији припадао. Публиковане су многе књиге о страдању у Бачкој. Историчари су рекли своје.

На страницама које следе уврштени су стихови поета који нису били рођени када се десила Новосадска рација. Поглавље у коме обележавамо страдање свих оних који су по Данилу Кишу у „новосадским хладним данима“ били једно, који су били „наши“ без обзира на веру и нацију.

Да ли је Дунав под ледом тих јануарских дана 1942. године, био плав или кошмарно сив?

Да ли је ужасни погром окувао маглом Нови Сад или магле уопште није било? Остаје нам једино да путујемо кроз то време мислима и страдања прожимамо кроз стихове. Да отиђемо од заборава страдалнике онако како најбоље умемо. Уместо сећања имамо замисли с којима песник не може да се игра, да плеше, јер трагедија то не допушта. Иза свега су остали ожиљци, дубоко урезани, који нас подсећају на тродневно присуство пакла у овоземаљском свету, а у будућност нас воде речи новинара и писца Мике Антића из документарног филма о Новосадској рацији „Споменик“: „Ја сам и за химне и за чардаше и за Марш на Дрину.“

Да се зло више никада не понови.

Јован Поповић

ДУНАВ

Зашто су, Дунаве, тако мутни твоји вали?
Да ли су и тебе крвници отровали?
Или си мутан од суза, од крви поробљених народа?
Или си рањен од граница што спутавају слободу твог хода?

Колико сам пута стајао над твојим током
Загледан у твоје вечне плаве вале,
У твоје крило дубоко ронио пожудним оком
И пловио тобом тражећи незнане жале?

Колико си пута пред мене бацао питања,
А ја извлачио тајне са твога скривенога дна,
Као рибар што баца мрежу у сива свитања,
Док таласи твоји плету мрежу јаве и сна.

Вечно млади старче,
Добри, питоми џине што протичеш кроз векове,
Кроз замагљене даљине потресних сведочанстава
пун је твој моћни дах.

Видео си многе силнике и пропале царевине,
Видео како се бахати освајачи руше у прах.

Историјска реко народа, теби су песници певали посвете,
Из црних немачких шума на путу за Црно море многе си понела
јауке
и крик из кржаве море,
И сада – мутна и кивна – ти шумиш песму освете!

Отискујем се од обале! Но, она за мном креће,
као да обе обале једна другој хрле!

Зар комађе тела у ропству да самује?
Неће! Отргнути удови хоће да се нађу, да се грле,

Спајаш их, Дунаве, ти својом вечном водом,
И спајаш их заједничке борбе свети пламен.
Ти не гасиш, ти јариш и грлиш се с пламеним сводом,
Сваки камен живи, свака је грудa постала знамен!

Пловим, но руке ме хватају и вуку,
И стравичне очи прекорно зуре у мене.
Отимам се... не могу из загрљаја мртвих руку,
Не могу од прекора што бацају те укочене зене!

Шта хоће те руке? Шта хоће те зене?
Што ме вучете доле ка гробишном дну?

Ја поруку носим у крајеве поробљене,
Ја будим оне што још леже у мртвом сну.
Ми обрачун тражимо! Зар још туђин газии нам земљу?
Ми жеђ своју тажимо! Зар још фашист срамоти нашу децу и жене?

О, страшан је глас тих што под водом дремљу!
Страшно зуре у мене те очи угашене!
Зар још неко јечи,
зар још неко клечи док нас рибе једу на дну!?

Зар још неко чека на спас из далека?
Зар да мртви без одмазде падну?
Зар још ко рачуна кад је чаша већ пуна?
Зар да се жртве без узврата дадну?

Ви нас гурате, руке, да будемо бржи!
Ви нас гоните, очи, да не заборавимо жртве!
Не, заорава нема! Мржња нас пржи до сржи!

Иду живи да искупе животима својим мртве.
Теци, Дунаве, између крајева наше Отаџбине.
Ускоро их нећеш раздвајати но спајати.
Завичају, мајко напаћена, немој здајати!
Наш народ ће из пораза до победе да се вине.

Још једном ћеш, Дунаве, тећи крваво врући,
Преко тебе ће срљати разбијене хорде,
Лешеве с твога дна ће душмане своје свући
И поздрављаће своје осветнике горде.

И тећи ћеш очишћен, моћан, вечан,
Кроз земље ослобођене
И смешиће се на народ срећан са твога дна
Мртве зене!

Реко братства! Реко народа, реко слободе!
Ти знаш куда путеви историје воде. Ти шумиш песму судбине.
С тобом наше жеље у будућност броде.
Неодољиво, непобедиво теку твоје моћне воде
из даљина у светле даљине.

Виолета Бјелогрић – Београд

***

Ђак жандармеријске школе
је био баш добар ђак
само га је мрзело да убацује лешеве у камионе.
Није му било тешко да убија,
чак је и уживао,
само га је мрзело да убацује.
За fine ђаке жандармеријске школе
које шаљу у тамо неки Нови Сад да убијају
није да прљају руке лешевима.

Милена Илић – Сремска Митровица
ДВЕ ПЕСМЕ

Расипа се рањени млад месец
по обзорјима крвавог неба.

Ветар и неизвесност
леде проливену крв са плочника,
док је чизма официра гази и кида,
ломи у парампарчад
као смрвљено стакло
са прозора изломљених надања.

На тепиху од живог меса
игра се фудбал са људским главама
док мозак из лобање испада
и остаје да пулсира у снегу
као опомена,
као клетва,
као последњи сведок холокауста.

Новорођенче у наручју завезане пластичне кесе
гаси неразгорену бакљу живота.
Ученик из школске клупе,
маленим босим стопалом оставља трагове радости
на крвљу сликаном платну кошмара.

Људи огољени и огуљени до сржи,
до срамоте.
Голи пред касапином,
голи пред Богом,
ушушкани стравом,
загрљени ужасом,
љубљени мецима
дрхте и падају као капи росе

са свеже покошеног травњака.

А Тиса преноси
и Дунав односи.
Испод залеђене површине –
угушене радости,
одсечени удови плове загрљени,
угашене очи гледају мајке и очеве,
гледају како се трупла сударају
у колотечини безнађа.

А Тиса преноси
и Дунав односи
и остају само сећања
свима њима отргнута –
за све њих дубоко урезана
у историји незапамћених злочина.

2.

А Тиса и даље цвета,
нађубрена лешевима
недужних душа,
нахрањена страхом,
напојена стравом,
сувим сузама и
немим вриштањем.

Дунавом плове јауци
узводно вековима.
Из клупе извучени
Под лед одвучени.
У колевци ушушкани,
под водом успавани.

Размазана крв са ђона војничке чизме,
оставља отиске по хладној кожи
као печат жигосаних година,
као раширена зеница док се навикава на мрак,
као очај у последњем пламичку надања.

Спуштене шалукатре разбијених илузија.
/Оно што се не види није се ни десило/
Док поворка покошених живота
разбацаних по улицама
не пита за стварност,
не пита за опроштај.

„На пет корака
до ледене гробнице,
зауставише се кола без таблице.
Покољ је завршен.”

А Тиса и даље цвета.

Иван Рајовић – Краљево

РАЦИЈА

На Божић давни – православни,
Уз свеће и шуштање злаћане сламе,
Збио се тај масакр јавни,
Грозни игроказ крвничке драме.

Била је зима, снег и цича
Кад са севера плодне равнице
Теране праском Божјег бича
СТИГОШЕ КРВИ ЖЕДНЕ УБИЦЕ.

И поче та бестијална епопеја
Уз чардаш мађарских фашиста,
Покољ Рома, Срба, Јевреја...
На рођендан Исуса Христа.

Газе Бачком солдатске чизме
Монструма што на бал смрти журе,
Хорда озверене катаклизме
У коју лешеви смрзнути зуре.

Мрак небески светлости не да
Да затрепти као животна клица
И осветли испод подмуклог леда
Језу згрожених људских зеница.

Над Дунавом ледник се стеже,
Леденице пупе и преко Тисе,
А под ледом смрзла трупла леже,
Некада људи, сад само кулисе.

Ужас грчи свако људско лице
Кида живце у живоме створу,

Давитељи, садисти, убице
Ругло су у том сценском декору.

Хорда гнусна, грозоморне њушке
Које монструозни дресер хушка
Стежу каме, дижу хладне пушке
На све што се мрда, ћути или шушка.

Реже бесне звери у кохорти,
Партитуру пишу за публику нему,
На челу диригент Миклош Хорти
Маестро у том вражјем реквијему.

А Дунав змијолик ко велики удав,
Сит од људских костију и меса,
Мирује под снегом надувен и плав
Масовна гробница смрзнутих телеса.

Јер стиже невољно из разних праваца
Беспомоћна поворка нема и убога
Сложних Јевреја, Рома и православаца
Да стане пред лице истог Бога.

И да га невино пита сред тмуше:
„Ко то сме да се охоло дрзне,
Сјај и топлину из људске душе
У валовима речним да смрзне?“

И гризе мраз, кида и уједа,
А лед гута децу, старце и жене
И гасе се искре људских погледа
На свежој покорици крваве пене.

Хиљаде заувек смрзнутих глава
Под мртвачким покровом од леда

Котрља се ко лавина дном Дунава
Без туге, без бола, без једа.

Божих је, празник, а смрт се цери,
Ни смеха, ни плача, а ни лелека,
Славе само убице, ликују само звери
А нигде више нема човека.

Петар Орозовић – Ковин

ПЕТ АНЂЕЛА ЗЛИКОВЦИ УБИШЕ

За вечни помен малолетним синовима мајке Јелене Јовандић стрељаним 23. јануара 1942 године у Новом Саду на -30 степени

Пет дечака мајка пробудила,
оштра зима крв јој заледила
Све би дала да зликовци не дођу,
њену децу некако да прођу.
Уз молитве остала без гласа,
тражила је за анђеле спаса.
Синове је загрлила своје,
да се млади убица не боје.

Пет убица врата отворише,
њене наде у страх претворише.
Синове јој отели из крила,
са убицама мушки се борила.
У строј смрти сви дечаци стали,
до јуче су се весело играли.
Сваки пуцањ и мајку погађа,
безнађе јој сад у души влада.

Страшни бол јој срце разорио,
па је мајку на снег оборио.
Раширених руку на синове пала,
свакога је по имену звала.
Мајка без њих не жели да живи,
покушава тела да оживи.
Неће сузе ни помоћ са неба,
само жели синове да гледа.

Дана 23. јануара 1942. провалило је пет жандарма у кућу Јелене Јовандић и питали њене синове, недораслу децу, које су вере. Кад је једно дете одговорило да су православне вере, они су све петоро деце истерали у двориште, а мајку су затворили у кућу и поставили војника да је чува. Она је чула дечје запомагање: „Мама, не дајте нас!“ Затим су одјекнули пушчани плотуни, па је наступила тишина. Мајка је истрчала у двориште и скаменила се видевиши пет лешева својих синова. Војници су јој тада ставили нож под грло и затражили новац. А кад су добили сав новац, отишли су даље.

Милица Радић – Нови Сад

***

*У спомен жртвама Новосадске рације од 21. до 23. јануара
1942.године.*

Још гори пламен Јовањданске свијеће
Кад зачуше се вапаји људски
Сузе и јецаји мајке Јовандића
На овај чин суров и нељудски

Дунав стегао своју површ
Да не носи тијела рода свога
Ал целату не би нимало мрско
Дјецу бацат' испод ледена свода

А стегло се и срце у грудима дјечијим
Све од зиме а и од страхоте
Зар пупољци народа да вену
Гдје су ти судови правде и доброте

Свуда су јануари празнични и срећни
И доносе радости од времена вјечније
Свуда на свијету падају бијели сњегови
Само на Штранду црвени од крви дјечије

Али помилуј и опрости Господе!
Нису ни свјесни шта су им руке чиниле
Молим ти се дај нам снаге да памтимо
Све пале и недужне цивиле.

Цвијетин Лобожински – Нови Сад
О БОЖЕ, БОЖЕ

О Боже, Боже, у шта си глед'о
у тој црној ноћи крвавог пира?
Зар није Србин и твоје чедо,
зашто му никад не даш мира?

О Боже, Боже, где си тад био
када је почела та крвава сеча?
Можда си сву ноћ нектар пио
као да немаш Ти посла преча.

О Боже, Боже, зар немаш очи
да видиш патњу Србина свог?
Душман му зли на грбу скочи,
- па зар Ти ниси и његов Бог?

О Боже, Боже, и тама се смркла
те страшне ноћи црнога пакла.
У крвавом ропцу нада је цркла
када је смрт бездушно смакла.

О Боже, Боже, у сећању оста
велика рација ђавољих слугу.
Када ћеш једном рећи, доста,
када ћеш спречити горку тугу?

О Боже, Боже, помоли се Богу,
па и над попом, кажу, има поп.
Ни Срби више трпети не могу,
узвикни гласно злочину, стоп!

Дина Заварко – Нови Сад
ЈАНУАРСКИ НЕПРЕБОЛ

Од јаука сламао се лед,
Грлећи убијено дете
мајка је преклињала Бога.
Нек' није збиља! Нека је мора!
Грчио се јануар
по варошкима улицама
у ропцу умирућих.
Падали су глинене голубови
с лицима деце, жена и мушкараца
у ледени загрљај Дунава.

Нељуди су се смејали
не гледајући крвави снег
што им се лепио за чизме.
За дланове.
За мисли.
Тог дана је нечастиви
направио места у паклу
за крвавочизмаше
и наоружао се стрпљењем.

Ана Кратовац – Ариље
НОВОСАДСКА РАЦИЈА

Немала беше Нојева барка, чини се
За сва зла што до наших дана њоме допловише
Човек је звер каква још не роди се
Ни у једне врсте животињске
И док посматраш цветање Тисе
Да л' знаш да испод леда реке те исте
На минус двадесет и пет
Године четрдест друге нестало живота је сијасет?!
Да ли чујеш крике, о страшна звери,
Да л' ноћу прогоне те дечије очице
И оне речи „не дај нас, мамице“?!
Да л' срце режу ти
Оштрице сећања на убијене очеве
Што никада своја чеда загрлити неће више?!
Да л' помислио си да и тебе судбина могла би да ужасне
Ту где очи су нечије мајке угасле?!
Године четрдест друге бејаше
Од најтеже непогоде стихија жешћа
У рукама човека удавила се срећа
И остајем да молим се: „само да рата не буде“
Пошаст највећа је што светом твори се
Емотивни кретенизам
Што све терорише

Младомир Кнежевић – Пожега
ВРЕМЕ ЗА НАМА

У времену које је за нама
претрпели многа смо страдања
Подсећа се ето Нови Сад
на рацију којој није био рад
Од Шајкашке преко Новог Сада до Бечеја
чињена су тада многа недела
Нестало је тада пуно цивила
отаџбина што им била мила
Хонведска се наљутила сила
па не бира кога ће да убија
Ко на путу нашао се њима
чекала је њега небеска висина
Изузетка тада било није
да се памти када краљева војска бије
Рафалима по групи цивила
и то им је кажу нека сила
Убијено је неколико хиљада људи
а због чега паметан се чуди
Осталима како доказати
без потребе када свога блате
Зло је исто било са чије стране
не доноси оно боље дане
Само разум, рад и слога права
али зато треба имати дара.

Катарина Вујаклија – Параћин

СПОМЕН

Жртвама Новосадске рације.

Нема нас. Како који пошту одаје тако нестаје.

Нема нас. Гацамо путељцима сна као да је сан оно што нас чека.

Нема нас. И тај шапат што се чује одјек давне је олује што пустош оставља.

Нема нас. Наша рука прозачна маше већ даљинама...

Нема нас. Људи духови одавно смо сви, припадамо прошлости.

Нема нас. У колони истој жртве и целати..,

нема нас, и духом узвишени и злбом сакати,

нема нас, јер све и што треба не да да се памти...

Нема нас, од нас ни слово неће остати.

Нема нас., непознатог благословен час.

За живота стрепња.

Незнање је спас.

Гордана Абидовић – Сремска Митровица
ЗВЕЗДЕ

Звезде тако лепе, светлуцаве а неме,
К’о да су од сјаја у очима деце.
Деце оних које смрвило је време,
За чиј покој нико ме моли ни Бога, ни свеце.

Зар се хладна срца у утроби мајке
формирају полако, па окрутна роде,
Па страхом се пишу неке тужне бајке,
А невине су душе прах у име слободе.

А те звезде сјајне од крика и јада.
Руке неких туђих не знају да броје.
Не преброја’ народ новог Новог Сада,
Заборав је одвећ учинио своје.

Ивана Симић Ђуран – Кикинда
ЈЕЛ' СИ ЖИДОВ, ЈЕЛ' СИ РАЦ?!

Стани! Је л' си Жидов? Је л' си Рац?

Признај!

Још један ударац!

Клекни!

Ни када би као дете молили,
ни када би се сад себе одрекли,
вредело не би.

Јер слатка је мржња,

још у руци батина,

па кад заковитла жуч црна,
не исправи то ниједна операција.

Мржња нечастивог жилава је, отпорна, тврда.

Тад тек крену низ срце струје

и низ уста вода,

ко кад ти се приједо димљена сланина.

Ред дуг. Мук.

Снег, лед, крвав траг као шал, распаран,

низ улицу, кеј...

Чека их насмешена звер.

Да ли вреди опроштај, покајање,

питаћемо оне чије су сене

низ Дунав отплутале.

Драгана Даниловић – Нови Козарци
ПРЕСЕЧЕНИ ЧВОРОВИ

многе су птице надлетеле смрт
многа су имена мастилом крви
исписана на модрим обалама залеђеног Дунава
вера у нади, нада у забраву, забрав у праштању
снови, љубав и бол смели
у стакленим очима
невиних а убијених
приче започете
истекле кроз мук
старци, деца и жене
не мења се свет због злочина,
злочин мења свет.

Боривој Вујић – Суботица
ЛЕДЕНИ ВИРОВИ

Ореол времена,
као плашт се увија
ношен дахом лутајућих душа.
Кроз одбљесак,
са бронзаних плоча
имена опомињу,
све нас што крај исте реке
безбрижно лутамо.
Семе зла,
осведочено зверство,
уткано
у оно мало времена што је
свима нама дато.
У ропцу без крика,
ти безнадни људи,
леденим вировима ношени.

Јелена Грујић – Батајница

ПРИЧАЈМО

У земљи балканској, поносних сељака,
Где цвркућу птице, а кошава пирка,
Крвава не беше само једна бајка –
Не, таквих је била подебела збирка!

Узме се, на пример, прича једне зиме,
У равници, где поглед нашироко пуца,
Зло нељуди што нећемо рећи им ни име,
Већ само их назвати бићима без срца!

И црвен је био снег тога јануара,
То је, знате, она права непогода,
Ледан Дунав, што се у гробље претвара –
Ух, имам да причам вам толико тога!

Свака жртва носи и нове детаље –
Мета беше свак' ко „погодан” није,
Али, што нам то све временски је даље,
То све више поприма облике фикције!

А стварно је – можда не за пред спавање,
Јер озбиљно може нарушити снове,
Ал' та прича, свакако, треба понављане,
Да се такве ствари више не понове!

Дакле, нек' се прича та чешће понавља,
Да више утуви ова наша нација,
Што страдања своја брзо заборавља,
Те ја крећем: „Била једном једна Рација... “

Бојана Пазмањ – Бездан
СЛАВА ЈАНУАРСКЕ НОЋИ

Корацима тешким, кроз јануарску ноћ,
Држећи за руку, све моје на свету,
У хладан Дунав, сада морам поћ'
Јер ме је душман узео за мету.

Са својима идем, гушим бол страхом,
У смрт ћу поносан као херој скочити,
Са Небеса својим, проклећу их дахом,
А крвљу ћу својом, земљу намочити.

Али душману нећу оставити славу,
Страдања Наша, Богу нису мила,
Од срамоте једном погнуће он главу,
Кад се спусти с' неба, Божије правде Вила.

За спас поколења и славу предака,
Ја не жалим данас ову своју главу,
Идемо у смрт браћо без уздаха,
Да одранимо ноћас Свету српску Славу.

А ти душманине живи са својом срамотом,
Са грешном душом мораћеш се носити,
Тумарај слеп и бездушан светом,
Ја ти жртве нећу и не могу опростити!

Реа Сартори – Нови Карловци

ПОСЛЕДЊЕ ОДРЕДИШТЕ

Осташе пусти Пустајићеви салаши,
тек залутали крици Тисом ледном плове.
Последње одредиште мушкараца, жена, деце,
из рупе смрзле и сад нас у помоћ зове.
О, подигните жалузине на прозорима
да добро у прошлост погледамо;
још одјек чизама фашистичких „Штрандом“ гази,
још у камионе товари лешеве:
Александрине родитеље,
Јеленине синове,
комшију Шенфелда, мајке, сестре, рођаке, другове...
Дунавска обало, крвљу натопљена!
Реко ледна,
крстом, звездом, мртвима наплављена!
Тад замрла је граја дечија, под ножем, метком и кундаком.
Месом се недужних нахрани земља,
јауком и небо згрожено.
Успенским гробљем још се успиње мртвих рој,
да се не заборави никад,
пој истину народе мој!
Плачи, памти, пој!

Ања Игњатовић – Лесковац
ЈАНУАР (НИШТАВИЛО)

И стрепим...поново ће јануар
Поново ћу псовати оглођене људске душе
Које изрезаше „мртво“ на споменику Сиротих сећања.
На сећања давно заборављених
И незаборављених јелена
Што пустоше метриком Новог живота
И пулсирају записаним тренуцима;
Нико да их прочита.
Рогови, потопљени у крви
Још увек севају у мојим Небеским мислима.

И лутам...поново ће јануар.
И од страха ми кости повраћају
Сетио сам се уморног ваздуха и згрушене воде.
Недужни још увек сновијају
Под земљом, попут црва
Чије тело разори нож ловаца на невинне.
Ништа више не подсећа на зрелу јабуку
Све оста буђаво и сиво
Овај град сања о изгубљеним елементима.
Последње речи остављам у песми ништавила..

И ми, јелени, остадосмо тако мртви; тако сјајни....
Стигао је јануар.

(У знак сећања на жртве Новосадске рације)

Славица Д. Дамњановић Саша – Бачка Топола

ЛЕДЕНИ ЗАГРЉАЈ

Корача строј неми у загрљај Дунаву што хаљину од леда је обукао
Плачу таласи уместо музике валцера кристалима од леда звоне
Гробница невиној Души воде су његове
Путују Сени Њихове Небеским морем рука зла им зауставила дах

Вољени Град сузе лије колевка им Дунав био сада вечна постеља
Уместо топлог загрљаја Мајке ледени окови их стежу
Где је Душа заспала ово није њена постеља суза лелек плач за
казну метак
Поглед у назад рука на вапај маленог детета помоћ ако пружи
Срце из груди јечи и чупа Душа са телом се растала
Кундак и метак јој следи

Звер блага реч за злотвора
Јучерашњи комшија ил` брат јутрос крвник и џелат
Васељена памти срце не заборавља
Река вољена кристалима леденим сузе лије
Таласи успаванка умореној Души вапај неми и плач Небо парају

Сан недосањан срце љубави жељно Живот на почетку сна мучки
убијен
Око тек прогледало ослепљено седа коса стопила се са леденим
дахом
Задрхтало срце и руке залеђене Река у загрљај вечни пригрлила
је
Ни топла крв ни суза нема у заборав их однети не могу

Памти Град памти и његова Река што многе обале запљускује
Неми крик Душе Васељеном се разлеже
Њихова Светлост обасјала јуче за будуће као свици и лампиони
Памти око Свевидеће памти Сећање исписује Пахуља свака
Вољена Река таласима од леда грли мучки уморена Тела

7529. година

Јулија Костадиновић – Косовска Каменица
БОГДАН

Земља је небу слала молитве,
али је мржња стигла раније,
знао би он да наслика
сваки тренутак те несреће.

Боје су се грлиле као никада,
црвена са белом, сива са плавом,
немоћне да ишта промене
ту где се име плаћало главом.

Понео је младе снове на рукама,
ветар их је претворио у крик,
на путу до њега ваздух је стао,
напустио је свет, али је остао жив.

Небо је пуцало и губило дах
слушајући како се сузе рађају,
нејасно да ли из земље излазе
или у њу продиру.

Из дубоког снега повукла га вода
она која ћути о свему што зна,
као да није гледала залеђено
како се црно у црње претвара.

Последња слика из његовог погледа
није стигла до платна да се изнова роди,
око отворених рана сећања
лед ће још дуго да се топи.

Песма инспирисана страдањем сликара Богдана Шупута у Новосадској рацији.

Николина Ђулум – Земун Поље
ДУНАВ

Хладан је Дунав,
још хладнији је спас,
као понор где тоне црвена кап.

Хладан је Дунав,
као сведок, као истине глас!
Кољевка што душе носи,
где све убијено бива једно,
где крик мајчинске љубави
вечно своје чедо дозива.

Хладан је Дунав,
хладна је ноћ што смрт скрива,
али живот је птица непобедивих крила!

Богдан Богдановић – Суботица
ЗИМА ЧЕТРДЕСЕТ ДРУГЕ

Те несрећне зиме четрдесет друге,
дигла се у Бачкој безазлена буна.
Хортијеву војску памтиће предање
да је нејач бацала у ледени Дунав.

Кад је Степа крвнике протер'о са Дрине,
покољење ово нек увек се сети
мученика наших, страдалих по Мачви,
несоја што невином народу се свети.

Шта је прави разлог подивљале хорде
да коље цивиле под окриљем рације?
Зар су криви паори, радници, сељаци,
зато што су припадници Мишићеве нације,

што их је на фронту, врх солунске луке,
протер'о из земље, срушивши им царство?
Зар је тол'ко недужних морало да страда
због заклетве да се брани отачаство?

Те несрећне зиме, око Бадњег дана,
дигла се у Бачкој безазлена буна.
Ђавољој ће војсци Свевишњи да суди
што је нејач бацала у ледени Дунав.

Александар Јовановић – Вршац
СРЦА У ЛЕДУ

У спомен на Новосадску рацију 1942.

Испод леда је град
У њему је свак' остао млад
Црква, школа, већница
Где Игњат Павлас председава

Испод воде је град
Потонули су брош, прстен и крст
Најдубље, поред њега је стиснута пест
Сија са дна у зимским ноћима
Новосађани мисле, са небеса се пресијава

Испод површине је град
Потопљени су трем, бунар и звоно
Најдубље, тада оста неоглашено
Кроз мукле дубине бије у зимским ноћима
Новодађани мисле, у даљини воз протутњава

Испод леда је антички град
Свезане ноге, руке и срца
Пркос наспрам тупог ударца
Туку срца у леду неоквашена

Ена Бојанић – Будисавци

Прешла сам данас преко једног од оних мостова
Испод којих тече залеђена река
Крвљу обојена у крв.

Прешла сам данас преко једног од тих мостова и одвео ме је
тамо.

Био је један од оних дана зиме
Када су и небо и реке
И шуме и путеви исте боје.

Просивљена –
Вуче на бело, а одводи у црно...
И снег је падао.

Крупне пахуље су падале

Полако

По земљи – једна за другом

Као тела по путу

Пуцана са леђа

Из проклете забаве.

Био је то један од оних дана зиме

Када брзина ветра пресеца кожу и забада се у кости.

Као вилама када ти распарају груди

Док из мишије рупе у леду

Покушаваш да извучеш

Последњи трзај нагонске борбе

за голи живот.

Прешла сам данас преко једног од оних мостова
Испод којих тече залеђена река
Крвљу обојена у крв.

И нисам се вратила.

Драгица Савић – Бачка Паланка

НЕ ДАМ

Не дам,
да ми здраву памет доле,
да ми гасе смејалице,
да њихове ме ране боле,
да крв пију као пијавице.
Не дам,
да ми узму што је моје,
да ми историју кроје,
да продају ми снове своје,
да ми они моје жртве броје.
Не дам,
да ми кроте моју реку,
да ми плаво небо муте,
да њихове ме сузе пеку,
да ми буре и олује слуте.
Не дам,
да помраче ми сећање
на невине страдалнике,
у Рацији што су пали.
За Отаџбину нашу
животе су своје дали.
Не дам!

Јасмина Кокот – Ниш

ДУНАВСКА ЛЕДЕНА ГРОБНИЦА

Ни криви, нит некоме дужни,
Срби, Јевреји и Роми.
Њихови најмилији остадоше тужни,
Злочинци за свет: ружни.

Било је давно, четрдесет друге,
Али остају важне и снажне поруке.
Не смемо заборавити шта фашизам може,
Најлепше је кад се сви народи сложе.

Породице недужне и срећне,
Постадоше злом рата однесене.
У ледени Дунав на вечни починак,
Претужни братски растанак.

Сад Дунав тихо тече,
Причу о Новосадским рацијама, свима рече.
Нису узалуд страдале душе,
И сада оне фашизам руше.

Поглед у даљине нам говори,
Да су Дунавом посути ловори.
Да њихове душе чувају нас,
Да ми морамо бити њихов спас.

Мутна времена и тешка, сада,
Дунавом плива свака нада.
Да чувамо сећање и осећаје,
На недужно страдале током рације.

Урош Микулић – Бачка Топола

ПОД ЛЕДОМ

У крваву зиму четрдесет друге,
Облак се злобе на градић слио.
Из кућа је ницало растиње туге,
Сваки живи Србин заплашен је био.

Баш на Бадње вече обруч зла се стего'
Јадни Срби беху одвођени редом.
Го је био кад' пред душмана је лего'
И умртвљен заспо' под јануарским ледом.

Хиљаде се Срба тада упокојило
И остало да живи у подводној слици.
Прохујало време жртве је избројило,
Иза којих остадоше само споменици.

Данијела Петровић – Бездан
ДУНАВСКИ БРОДИЋИ ОД ПАПИРА

У топлом кревету сањао сам мајко,
папирнате бродиће што низ реку пуштам,
кад глас ме твој из снова мојих прену,
и прекине игре што у сну их маштам.

„Устани се чедо, јер морамо поћи.
Зли нам људи сад не дају мира.”,
вукла ме уплашена из кревета мога,
а ја сам још увек сањао бродиће од папира.

Низ улицу кренемо још корака сто,
пуно силуета вуче се по мраку:
„Па куд мајко сви морамо поћи
зашто нисмо повели и баку?”

Угурани тако у групицу људи,
корачали тихо кад зачусмо „Стој!”
жене тамо а деца овамо,
зар не знају мајко да сам синак твој?

У тренутку тада неки прасак пуче,
паде моја мајка јер ме није дала,
преко ње и моје тело паде,
умирућим гласом име ми је звала.

Хеј злотвори моћни, мирним сном не спавали
нек’ вам никад савест не да мира
а ја са мајком на неком лепшем месту,
пуштаћу низ реку бродиће од папира.

Миодраг Стефановић – Оџаци

ЛЕДЕНА НОЋ

Не брини
Људи су људима
Радили ово одувек
Под окриљем приче
Да мора тако због бољег сутра
Које трајаће заувек

Не бој се
Не слушај јауке
Гледај у птице
Приви се уз мене
Да згрејемо тела што од зиме дрхте
Не од страха, обриши лице

Не плачи
Ни ја не знам откуд
Сва ова страхота
Биће ти лакше
Кад замислиш само да ови тренуци
Двери су новог живота

ГЛАС РАЗУМА

ГЛАС НЕУСТРАШИВОГ ЖИЛИНСКОГ

У времену зла један глас покушао је да буде глас разума унутар злочиначке тврђаве - Бајчи Жилински, мађарски политичар и посланик мађарске скупштине.

Након избијања Другог светског рата био је главни уредник недељника Мађарска Независност. Током 1941. године постоје уредник антинацистичког листа «Слободна Реч» и 15. марта исте године је један од главних организатора демонстрације против нациста. По преузимању власти од стране нациста над Мађарском 19. марта 1944. Гестапо га ухапси. Исте године 11. октобра бива пуштен на захтев мађарске владе. Месец дана касније, 9. новембра 1944., под његовим председавањем формира се Мађарски Устанички Народноослободилачки Одбора (МНФФБ), који је окупио противнике немачке окупације и нацистичких власти, и демократске опозиционе странке. Основни задатак Одбора је да се организују оружане побуне и у сарадњи са совјетским снагама, ослободи земља, и првенствено главни град. Као резултат издаје, нацисти су 22. новембра упали на састанак Генералштаба МНФФБ-а и ухапсили учеснике, као и самог Бајчи-Жилинског, који није био присутан на састанку. Бајчи-Жилински је пребачен у затвор у Шопронкехиду, где је 24. децембра обешен. Након рата, 27. маја 1945. свечано је сахрањен у општини Тарпа.

ЖИЛИНСКИ И РАЦИЈА 1942.

Жилински 21. јануара 1942. пише писмо председнику владе о злочинима у Шајкашкој. У писму обавештава Бардошија да војска у Новом Саду намерава да почини покољ над Србима и Мађарима који са њима живе у слози и Јеврејима. Наводи

детално војни план и пише да велики жупан Новог Сада није поверљив човек пошто отворено сарађује са генералима који су најамници немачке хитлеровске државе. Затражио је да се спречи злодело. У име владајуће партије Бела Лукач је позвао Жилинског на седницу Спољнополитичког одбора 29. јануара 1942. Замолио га је ако узме реч да не спомиње догађаје у „Делвидеку“. Упркос молби Жилински је изнео податке о покољима у Жабљу и Новом Саду. Њилаши и посланици Имредијеве странке су урлали и спречавали га да говори, а председник владе је нервозно и грубо изјавио да онај ко клевете мађарско домобранство није заслужио да буде мађарски посланик. У реплици је Жилински, између осталог, рекао: „Управо ја браним част мађарског домобранства када захтевам да се кривци казне, да се спроведе потпуна одмазда и накнада штете“.

Увидевши да је изигран у смислу обећања да рације у Новом Саду неће бити, Жилински у фебруару пише лично Миклошу Хортију. За главног кривца погрома означио је председника владе који води пронемачку политику и војне генерале задојене мржњом. У време када је писао Меморандум није био упућен да се и у Бечеју догодила „рација“. Када га је о томе обавестио докор Коста Хаџија, борац за правду од тог тренутка у обраћањима министру унутрашњих послова Ференцу Фишеру и потоњем председнику владе Калаију спомиње и тај покољ.

МЕМОРАНДУМ МИКЛОШУ ХОРТИЈУ

Преузвишени господине регенту,

Једног обичног посланика без власти, само служба мађарској ствари може да подстакне да се обрати лично Вама. Последњих недеља у Мађарској су се одиграле такве ствари да

ме оне онемогућавају да бирам други пут. Страховити злочини који су се десили угрожавају, пре свега, постојање Мађарства, части наше нације и њене будућности, те доводе до коначне пропасти и губљења међународног угледа Мађарске као државе. Ову пропаст можете да спречите само Ви и то само у случају да напрегнете све своје снаге и вољу.

Преузвишени господине, 11. априла 1941. године, непосредно после Прогласа Ваше узвишености, у једном свом започетом замашном меморандуму, писао сам, између осталог, министру-председнику Мађарске и ово: «Ако упоредимо регентов Проглас са прогласом нове хрватске «државе», још се више истичу државнички квалитети мађарског прогласа. Чак и они који нису одобравали наше прикључење силама Тројног пакта, ни пропуштање немачке војске преко наше територије противу Југославије, могу са извесним релативним умирењем очекивати да ће мађарска влада остати чврсто на правним и политичким основама унетим у Проглас и да од истих неће ни у будућности одступити. Регентов проглас не само да наглашава слом југословенске државе и у вези с тиме опасност наступајуће анархије на мађарској историјској територији, него веома срећно наглашава и то да мађарска акција није усмерена против српског народа с којим немамо спора. Дакле, Мађарска не узима удела у рату осовинских сила против Србије. Постоји, међутим, опасност да се ипак увалимо у рат, било ми сами непосредно, било на тај начин што би нас Енглеска, а касније Америка, прогласиле за своје противнике. То је опасност од које влада мора по сваку цену и свим средствима да спасе Мађарску. Истовремено, морамо са српским становништвом у Јужним крајевима да поступамо са много љубави и стрпљења и да тако припремимо, у смислу југословенско-мађарског

уговора о пријатељству, потпуно измирење са нашим српским суседима».

Тиме сам хтео већ у самом почетку да нагласим то, као што сам уосталом и написао председнику Ласлу Бардошију у свом писму од 19. јануара ове године. Када смо већ у вртлогу догађаја сматрали југословенско-мађарски споразум о вечном пријатељству с правног гледишта непостојећим, да онда барем премостимо одијум нашег тешког међународног корака тиме што ћемо својим поступцима према натраг прикљученом српском становништву дати важност бар у тој мери која одговара духу југословенско-мађарског пријатељства из 1940. године.

I НЕВОЉЕ, ГРЕСИ, ЗЛОЧИНИ

Прва фаза: зверства у време запоседања и под војном управом.

Али овај дух и намера у мађарско-југословенском уговору о вечном пријатељству, који су непосредно били замишљени као трајни, изгубили су се у рукама војне и цивилне управе и претворили се у скоро непремостиву смртну мржњу и то у оном крвавом низу противзаконитости, гажења закона и човечности који су се одиграли од 11. априла 1941. године до данашњег дана на враћеној јужној мађарској територији.

Српско становништво углавном је с радошћу чекало мађарску војску, јер за име света и старо и младо целог српског народа одобравало је политику југословенско-мађарског пријатељства као и њено касније уговорно запечаћење. Природно је да би српско становништво после напуштања Бачке од стране југословенске војске радије видело да стижу мађарске окупационе трупе уместо немачких. Можда се у југословенским душама

стара мађарско-српска симпатија пробудила, али је ипак једно јасно: да су од Мађара очекивали више човечности. На жалост, на појединим местима и мађарске трупе су починиле сувишна крвопролића. За време запоседања Бачке, према рачуну озбиљних чинилаца, међу тамошњим Србима пало је око 8.500 људи, јамачно међу њима више стотина и таквих који су подмукло пуцали, као и добровољаца који су се одупирали а који су тако нешто и заслужили јер су такву судбину сами изазвали, али су већим делом то били невини људи или ситнији грешници, понајвише жене и деца. Кад сам почетком новембра прошле године био доле у Новом Саду, с дубоком сам тугом слушао о свим овим стварима, као и о овоме што следи.

У Новом Саду чуо сам од добронамерне српске господе, од таквих људи који су и под југословенском владавином смели пред београдском владом да заступају истину и интересе мађарске мањине, да српско становништво сва ова дела почињена у време ратних операција не приписује претерано на терет мађарске државе или на терет мађарске нације, већ то квалификује као инциденте који су скопчани са ратом и који се тешко избегавају. Штавише, о команданту јуришне бригаде Лајошу Верешу и о његовом човечном и праведном држању, као и о неким његовим племенитим гестовима, Срби су се преда мном с признањем изјашњавали. Утолико је више допринела вештачком отуђењу бачких Срба и уопште тамошњег словенског становништва делатност војне управе, која је заведена после довршеног запоседања. Нарочито рад генерала Бајора, команданта места.

Генерал Бајор почео је своје службовање тиме што је једним увредљивим плакатом стрпао све Јевреје, Цигане и Србе под једну капу и тешко увредио, непотребно и штетно, овај витешки и честити српски народ о којем је само месец дана раније

мађарска јавност као и штампа била пуна хвале. Овај груби поступак био је у оштрој супротности са изјавама племенитим и пуним разумевања учињеним само неколико дана раније од стране пунокрвног Мађара, честитог сикуљца генерала Бајора, пред изасланицима новосадских народности, у супротности са очекиваним поступањем које је ова изјава наговештавала. Али генерал Бајор није се зауставио на овим сувишним и штетним увредама које немају ничег заједничког с мађарским духом, него је, према моме сећању, на овом грубом плакату позвао све Србе, Цигане и Јевреје који су се од 1918. године доселили у Нови Сад и околину да за три дана напусте државу. Ове несрећнике, према моме сазнању око 24.000 душа, који ни од својих покретнина нису смели ништа да понесу, сем 30 пенга по глави, пребацили су заједно са одојчадима и децом на супротну обалу Дунава, у тадашњу хрватску и србијанску анархију. Поред тога, и према онима који су и надаље остали овде настављено је непотребно застрашивање и гоњење. На резиденцију Иринеја Ћирића, српског епископа, човека часна и научника европског нивоа, данима су стајали упорени топови. Генерал Бајор, или његови људи, самоиницијативно су у виду пореза скупили извесне суме новца од Срба и Јевреја и од истих основали фонд из ког су велики део, према моме сазнању, самоиницијативно употребили за одређене циљеве. Са овим је разумљиво што је уместо видања ових рана, задатих делом нехотично, делом под морањем, делом самоиницијативно и противзаконито, наступило њихово реаговање услед оваквих поступака.

У Суботици и Сомбору, односно у Бачкој жупанији уопште, према мојим информацијама, овакви изгреди војне управе нису испољавани, или много ређе, или пак у блажој форми.

Друга фаза: функција путујућег војног преког суда

Када сам почетком новембра прошле године био у Новом Саду, у натраг враћеној Јужној Мађарској функционисала је већ цивилна управа под тројицом жупана на челу са Лео Деаком у Сомборској жупанији, са Андором Реком у граду Суботици и са Петером Фернбахом у граду Новом Саду. Необична правна беспрекидност са доследношћу постављала се и после устројства цивилне управе, а први човек Новог Сада настављао је то на терену административних метода који се сукобљавају са интересима нације и узвишеним мађарским духом човечности. Ма колико да је Петер Фернбах беспрекоран човек, ипак је била штета што је он био постављен за жупана на тако осетљивом и рањивом месту. Требало је да тамо буде постављен човек изузетно великих способности, тактичан, са осећањем правде а посебно објективан, заиста један мали Ференц Деак. Жупану Фернбаху пак све ове особине недостају. Према мојим информацијама и моме суду, и он је имао удела у погоршавању односа у Новом Саду и Бачкој уопште који су природно могли бити потхрањивани сталном разором србијанског и хрватског грађанског рата који је буктао.

У сваком случају, сматрам као ванредну несрећу за Јужне крајеве овај метод против немира, саботажа и наводне комунистичке завереничке организованости који је влада претворила у систем, по мом мишљењу, углавном због слабости тамошњих водећих административних личности а посебно великог жупана Фернбаха, а тај је: путујући преки суд војни који је као тужна пародија путујућих глумаца путовао од вароши до вароши, од села до села. Овакав метод, који сигурно може да изазове само реакцију, није могао да измисли мађарски мозак. Када сам у новембру прошле године био у Новом Саду, према информацијама мојих тамошњих познатика, било је већ обешено у Новом Саду 4

Мађара и 1 Србин, у Бачком Петровцу 5 Словака и 2 Србина, у Ади 2 Мађара, у Футогу 3 Јеврејина итд. Недељама и месецима спроводио је свој језовити посао овај преки суд. Према мојим најновијим сазнањима, број ових вешања стално расте. Тако је до жабаљског погрома, у Старом Бечеју обешено 16 људи, Жабљу 20. јануара, дакле после погрома, али на основу ранијих хапшења и поступака, обешено је десеторо а претходно четрнаесторица, у Новом Саду једанаесторица итд. Ово су само приближни бројеви, можда нису ни тачни, али су потребни зато да би се ствари запазиле. Имам то осећање да је број обешених «комуниста», још пре погрома, широм целе Бачке прешао број од више стотина. До краја свог живота ћу жалити што нисам већ у новембру изнео пред Вашу висост ову тешку и злослутну ствар, нарочито зато да бих указао на страховите опасности ових метода. Може се замислити колико је дејство револуционисања имало ово лутајуће вешање на истрошену духовну равнотежу домаћег српског живља, подбадано и споља, ван државних граница, а које је вешање издашно налазило своје жртве и међу Мађарима. Да су сви дотични чак и били комунисти, зар не би било довољно све их похапсити и за извесно време их стрпати у концентрационе логоре, или их макар на робију осудити? На основу каквих начела и на основу каквог доказног поступка је текло ово лутајуће суђење нисам могао да сазнам, али сам из поузданог извора чуо да су често одвлачили девојке из честитих породица тако да ни родитељи нису знали куда их воде. На тај начин није допуштена могућност оптуженима да себи прибаве таквог браниоца који би познавао њихов живот и њихове животне прилике, него су се морали задовољити оним Ђорђем Грубором, најомиљенијим пештанским адвокатом, који је према мојим информацијама за 10.000 или 20.000 пенга обећавао и продавао ослобођење несрећних оптужених.

Отприлике духу овога система војног преког суда може да се придружи и спор пред грађанским судом у коме је Сенат Окружног преког суда у Сегедину осудио на смрт и обесио једну 21-годишњу Српкињу која је у Новом Саду у тамошњој књижари Фолксбунда поставила једну петарду која је према изјавама војних стручњака била такве разорне моћи да није могла угрозити људске животе, као што, уосталом, и није проузроковала никакву штету. Суд овај тежак случај није подастро чак ни на помиловање Вашој узвишености. Може се замислити, када грађански суд овако лако изриче и извршава ову недостојну пресуду, да онда ни војно суђење не може да тече у духу дубље човечанске правде нити у чувању мађарских политичких интереса. Ово сегединско вешање, којем је, према мом сазнању као посматрач присуствовао и председник Сената, очигледно је много више узбуркало страсти код српског становништва него туце војних вешања.

Свакако могу да кажем да су ме још првих дана новембра 1941. године добронамерни српски познаници замолили да и ја покушам да учиним нешто ради обустављања овога метода вешања и да убедим меродавне да ово не лечи зло, него га још више подстиче. Све ово испуњава страховитом горчином нервно истрошено несрећно српско становништво. Са човечанског гледишта не може им се узети за зло што су због слома своје државе испуњени горчином. Па и оне страховите кржаве жртве, на другој обали Дунава, у Хрватској и Србији, које је онај народ тамо преко, ево, више од пола године приморан да плаћа. Према томе, баш од нас Мађара могу да очекују нешто мало разумевања, нешто мало човечанских метода, од нас, за које цео свет па и сами Срби знају и држе да смо најчовечнији сој. Ја сам касније хтео да се вратим у Бачку и да дођем до једне потпуније и стварније слике, али је у томе дошла буџетска дебата у Парламенту, после чега су

се приближавали божићни празници, па је мој пут изостао. Непосредно пред Божић са запрепашћењем сам сазнао да на овом терену није наступило побољшање и да су вешања добила све веће размере.

Моје убеђење се показало исправним, да овим поступцима војног преког суда не само да није уважено гледиште мађарске више политике, него нису уважена ни начела мађарског дељења правде. У овим масовним вешањима видео сам једно погрешно свећење и намеру застрашивања. Али ово застрашивање није психолошки баш најбољи метод према одлучном, више страсном, према томе смртно огорченом, а према горе изложеном, и вештачки трованом и прогоњеном српском народу. Даља повреда права српског народа је онај начин на који је одузета некретнина новосадском Православном владичанству и начин на који су отерани у прогонство калуђери православних манастира. Све ово и много више од тога, што не могу да набрајам, догодило се баш према оном српском становништву о којем је и сам велики жупан Лео Деак изјавио да се оно од свих немађарских народности најчеститије и најлојалније понело према мађарској држави. Око Божића и Нове године кружили су двојаки гласови о стању у Јужним крајевима: један глас је говорио о обустави масовног вешања или бар о његовом знатном ублажавању, а други о даљем тровању тамошњих односа. Ја сам се приклонио веровању да ће наступити промене пуне оптимизма. Утолико је на мене поразније утицала «жабаљска побуна» и погроми који су иза ње следили.

Трећа фаза: погроми

Здраво резонујући, могло се рачунати да ће мађарска влада, а посебно министар председник, који мора да зна за сваки

дрхтај у држави, после примљених молби и упозорења са више страна, доћи на ту веома природну правичност, да овакви методи не служе битности мађарске државе, њеној сигурности и јачању као што не служе ни поновној радикализацији светостеванске мисли у враћеним Јужним крајевима. Напротив, овакви методи поткопавају углед и сигурност мађарске владавине. Међутим, уместо с правом очекиваног обрта, догодило се баш супротно: «одбрана нације» и «одбрана државе» добили су заједнички назив «ПОГРОМ».

а) Шајкашки покољи

Марија Терезија је у XVIII веку у Бачкој, тзв. Шајкашку на обали Тисе организовала као граничарску област населивши углавном Србе. Шајкашка данас обухвата два среза: жабаљски и тителски.

Жабаљска општина има на обали Тисе задолмљен део земље који називају ритом. У овом рити су понајвише ситуиране српске газде подигле своје салаше који су у зимским месецима углавном ненастањени пошто се тада власници повлаче у село. У ове преко зиме већином напуштене салаше увукли су се некакви српски устанички елементи од којих је већи део наводно прешао преко Тисе из Баната, односно из Србије, пошто су се у банатском месту Куману наоружали. Поставља се једно само по себи разумљиво питање: како су могли ови елементи да се повлаче из Србије и Баната, дакле са територије поседнуте немачком војском, и прећи преко Тисе на мађарску територију заједно са пушкама, митраљезима и бацачима пламена? Према једнима, њихов број је био 70, према другима 200, а неколико људи су сакупили и са територије Бачке.

Четвртог јануара ове године добила је жабаљска жандармерија обавештење да се на једном салашу, за који се држало да је ненасељен, види дим из оцака. Заповедник је на то скупио двадесетак наоружаних људи, жандарма, граничних стражара и полицајаца, те је с њима хтео да изврши рацију на поменутом салашу. Када су се на пушкомет приближили, дочекани су пушчаном ватром са салаша, од које је пет људи погинуло, двојица рањена, док су се остали повукли. На ово је затражена оружана помоћ из Сегедина и Новог Сада и другог дана, 5. јануара, пошли су из два гарнизона мађарски оклопни одреди и опколивши цео жабаљски срез продирали су према сумњивом салашу на Тиси. Када су се мађарски војници приближили салашу, наишли су на пушчану ватру јер су устаници прихватили борбу током које су наводно пала још четири мађарска војника и жандарма, а међу устаницима пак много више. Од устаника је мањи део побегао, други још мањи део, наводно њих петорица, били су заробљени и неколико дана касније од војног преког суда осуђени на смрт и погубљени. Бројеви су можда нетачни, али према обавештењима примљеним са више страна, битно је ипак то да је већ 5. јануара, са несразмерно великим мађарским губицима, може се рећи са лакоћом угушена жабаљска побуна са војничке тачке гледишта. Не постоји Мађар који не би одобрио овакав војнички поступак и нема милости за оне који подмукло потпирују побуну против мађарске државе, њене сигурности и њеног становништва. Овим би цела ствар могла бити завршена и било би места поступку, највише због питања: да ли је било и ко су били присталице ове завере, и то не само у Жабљу, него у целом жабаљском и тителском срезу? Нико не би смео да има било шта против да се трагање настави у овоме правцу, па ако је присталица или саучесника ове завере било на стотине и хиљаде судити им, али на основу мађарских закона.

Уместо тога, десило се сасвим друго, искрсла је наводно још једна листа сабирне акције, према којој су Срби даривали мање или веће суме за заштиту деце, а према исказима некаквих сведока ове суме требало је да послуже финансирању устанка. Осим овога, пронађене су, наводно, на салашу код устаника и свеже намирнице, што би требало да докаже да их је околно становништво и храном помагало. Ма како да је било: мађарске репресалије су се морале држати строго мађарских закона, да буде кажњен сваки ко је кривац, али само кривац и то строго према мађарском кривичном закону а у оквиру и према прописима који су статаријумом пооштрени.

Међутим, уместо тога, наводно већ 5. јануара, уз сарадњу војске, жандармерије и тзв. народне страже скупљене на брзу руку, а чије су формације биле састављене од морално најлошијих и нај-бескрупулознијих елемената, те је са њима на челу отпочео погром.

Једна верзија о погрому гласи да су током ноћи у Жабљу сакупили нешто око 1.000-1.400 људи, у огромној већини Србе, мањим делом Јевреје, и целе породице заједно са женама, девојкама, децом и одојчадима довозили су на обалу Тисе војним камионима, ту их поставили на стрму обалу, насупрот банатској, као да чекају скелу, након чега су их изрешетали аутоматским пушкама и затим бацили у Тису кроз рупу исечену у леду. Према другој верзији, ово се убијање у Жабљу одвијало у мањим деловима и то у данима од 5. до 19. јануара. У суседној великој општини Чуругу, ово је клање, наводно, обављено од куће до куће док је пред кућама стајао војнички камион у који су бацали лешеве, па када би се камион напунио, одвозили су их на Тису и онда их бацали под лед. Камион се затим враћао и тако је текло то језовито клање током кога није било милости ни за децу ни за

старце и старице докле год би се чекао камион да се напуни. Према мојим обавештењима, у Чуругу је било више мртвих него у Жабљу, који број може да износи до 3.000. Број поубијаних у осталим општинама не бих могао да наведем ни са приближним вероватноћама. Говори се о 25 до 30 мртвих у Госпођинцима, 30 до 35 у Сентивану, али ове две општине чине мањи део ова два среза, а оно што се десило у тителском срезу ништа нисам поближе чуо.

Високо узвишени господине, можда су ове бројке и претеране, али је исто тако могуће и да су непотпуне. Нека Бог да да су што претераније! Али ове бројке стварно не мењају ништа од чињенице да се у Мађарској одиграло, без судске пресуде, масовно клање са пуном одговорношћу војника и жандарма, односно хонведских и жандармеријских официра. Овај нитковлук не може да оправда ни олакшавајућа околност да се то десило за време борбе у одбрани неког великог ратног интереса, или је тренутна и донекле објашњива разјареност. Јер, све се то десило тада када је војничка страна целог питања била већ ликвидирана и то не на непријатељској него на мађарској државној територији. Ако устаницима у борби помажу и жене и деца, онда је можда разумљиво да и они онде страдавају. Али када је уистину оружана побуна, збиља малог обима, била већ ликвидирана, па ипак становништво читавих села у два цела среза препустити на милост и немилост војницима, жандармима и народној стражи и пустити га да пуне две недеље трпи њихов крвави зулум, најнечовечије и најнемађарскије масовно убијање, то је тако страховита грешка и такав потрес мађарског правног поретка и тако опасна појава грађанског рата против чега мора сваки честити Мађар да дигне глас. Такав сам бунтовник у овој ствари био и ја када сам 19. јануара добио прва обавештења из поузданих

извора. Ко ме сам се тада могао обратити него министру председнику Мађарске? Написао сам му једно писмо које је одговарало озбиљности и трагичности ситуације, као и мојој елементарној узбуђености, а у којем сам га молио и захтевао прекидање овог организованог и официјелног погромског ланца као и казну за кривце. Писмо сам послао 21. јануара министру председнику Ласлу Бардошију. Следећег дана он ми је лично телефонирао и замолио ме да га посетим у његовом стану. Тема мог писма није била само о жабаљском погрому, него је обухватила и питање учешћа мађарске домобранске силе у рату против Совјетске Русије. У овој другој ствари председник ме је до извесне мере умирио. Што се тиче ствари у Јужним крајевима, рекао ми је да је под утиском мог писма још дан пре тога, дакле 21. јануара, телефонирао у Нови Сад да тамо не буде никаквих свирепости. Признајем да нисам разумео целу ствар, јер је то моје писмо још од раније, које је спомињало војничка зверства у Новом Саду још прошле јесени, тако да сам имао тај осећај да је министар председник побркао раније ствари са садашњима. Тек много касније, када сам примио обавештење о новосадском погрому, дошао сам на то да када сам ја био код председника владе, колико се сећам то је било 22. јануара, тада је већ увелико текао новосадски погром. Наиме, ја сам још 21. јануара после подне између два и три сата упозорио господина министра председника на жабаљски покољ, а он је још истога дана телефонирао у Нови Сад, или првога дана новосадског погрома, али упутство председника није имало никаквог дејства јер се тродневни новосадски погром заплео на свој начин у своме колосеку и у своме бешчасном току. Ја и те како констатујем тешку политичку одговорност господина министра председника у овој ствари, јер не може да каже да га није нико благовремено обавестио, бар по питању новосадског погрома. Он је тада имао времена и начина да учини нешто, или ако за

конкретно предузимање није имао довољно снаге, могао се обратити за помоћ људима јачим од њега, или моћнијим уставним факторима.

б) Новосадски војнички погром

Са неисказаним запрепашћењем примио сам вести, после свега овога, о новосадском покољу. Нисам хтео да верујем ни очима ни ушима. Како? Према мом знању, чуле су се врло озбиљне владине изјаве пред одговорним изасланицима српске мањине из Јужних крајева о томе да је шајкашки погром завршен и да је тиме завршен и један тужан по свој прилици прелазан период грађанског рата. И онда изјава господина министра председника, учињена преда мном, да је још 21. јануара телефонирао у Нови Сад да не буде никаквих свирепости, говорила је о озбиљној владиној решености. Испоставља се, међутим, да новосадски погром не само да у свирепостима надмашује, или је сличан шајкашком, него је по своме карактеру био очигледнији војнички погром. Шта је то што новосадски погром чини тежим од шајкашког?

1) Околност да је уследио после једног већ претходног двонедељног крвавог погрома;

2) Помањкање напада српских оружаних завереника, јер у Новом Саду нису оружани напади покренули лавину трагичних догађаја, као што се то десило у Жабљу;

3) Присуство и одговорност за догађаје сегединског команданта као и команданта места;

4) цео погром био је подло срачунат, унапред припремљен, о чему постоје небројени докази;

5) доле наведени плакат, који у невероватно срамном мађарском тексту, саопштавам га од речи до речи, и по духу и по језику представља ужасан документ данашњег времена зато што су се таквим мађарским језиком 1919. године служили румунски генерали у окупираној земљи и њиме кидали нерве Мађарима.

Ниједног тренутка нема сумње да плакат није састављао Мађар, јер тако звучи као да га је странац, врло слаб зналац мађарског језика са страног језика преводио. Хронолошки је овај плакат био друга објава команданта места. Прву је домобрански командант места објавио 21. јануара, да је на молбу градоначелника и цивилних власти на три дана преузео у своје руке управу града, најавио рацију под формом «истраживања», одредио је да три дана нико не излази на улицу, односно само ради набавке намирница у одређено доба дана и уопште је назначио пропис рације. Доле наведеним плакатом објавио је обуставу рације и враћање цивилне управе. (На овом месту Жилински цитира објаву).

Карактеристичан је одмах сам потпис на крају овог документа, то јест његова анонимност, и није разумљиво зашто је то учињено када се проглас упућује грађанству. Овај документ је интересантан и значајан јер не само да се из њега може сазнати све што се у Новом Саду дешавало између 21. и 23. јануара 1942. године, него он доказује и следеће:

Прво: да је хонведски командант места по наредби Мађарске краљевске владе преузео за сва ова три дана управну власт и да је сходно владиној наредби морао да обави некакву рацију, а под овом пак ни господин министар председник нити иједан члан владе није мислио ништа друго него нормалну рацију током које би скривачи оружја и остали сумњиви елементи

били похапшени, те плакат јасно подвлачи политичку одговорност владе;

Друго: да пуцањем на наше домобране и жандарме није, хвала Богу, угашен ни један мађарски живот;

Треће: «Да истраживање има и својих невиних жртава»;

Четврто: да је убиствена радња била спојена са крађама огромних размера.

Према мојим информацијама, новосадска рација је овако текла:

Војне власти су сваког приковале у кућу, штавише сви су морали ролетне и завесе навући да нико на улицу није могао да гледа. У овако мртвој вароши, нарочито у богатијим деловима града, отпочело је истраживање. Новине нису излазиле, јер ни штампари нису смели излазити на улицу.

Првога дана, 21. јануара, помоћу спискова по квартовима обилазили су жандарми под вођством подофицира куће и легитимисали Србе и Јевреје. Потом су их у масама војним камионима одвозили на обалу Дунава и онде их по групама скидали голе, те мушко и женско и децу заједно убијали и потом их бацили на залеђени Дунав. По ноћима су, наводно, топовима разбијали лед да би вода однела лешеве. Број овако убијених људи у масама на Дунаву, благо рачунајући, износи више стотина. Али овај погром није се одвијао само тако шаблонски, јер је један мој пријатељ из Новог Сада, угледан Мађар, причао пред својим пештанским познаницима да је на реформатском гробљу својим очима видео осамдесет незакопаних лешева. Другога дана су већ посао упростили, јер су људе убијали по њиховим становима,

породице су заједно са децом истребили, похарали куће, обијали касе, лешеве трпали на војничке камионе и онда их бацали под дунавски лед.

У неким улицама су истребили читаве српске и јеврејске породице. У улици Кошут Лајоша, која се раније под српском управом звала Милетићева, знам за пустошење ових породица и лица:

Др. Радивој Бокшан и његове две сестре, једна зубарка а друга наставница, према мојим информацијама породица се никада није бавила политиком.

Ердељан, секретар епископа др. Иринеја Ћирића, који је био примљен код Ваше узвишености у аудијенцију.

Др. Сатлер, лекар Јеврејин, који је за време југословенске владе сваког сиромашног Мађара лечио бесплатно.

Вајнер, трговац, и његов син адвокат, Клаубер, трговац, са сином док су им супруге остале у животу.

Хаваш, заступник, његова 19-годишња кћи и 12-годишњи син.

Паја Јаковљевић, трговац на чијем се тавану пронашла југословенска застава – у исту су га увели и тако убили.

Лазар Манигодић, који је у Југославији био секретар Аутоклуба, па је то остао и после промене управе, а убили су га јер су код њега нашли неке машинске делове и набедили га да је то по свој прилици експлозивно средство.

Николић, месар, заједно са сином. Код њега су још 20. јануара били у посети мађарски официри, а који су наводно рекли приликом одласка: «Сироти Срби».

Ово су само издвојене породице и имена из покоља. У улици Бардоши Ласла, која се раније звала Дунавском, између осталих, поубијали су следећа лица:

Пају Давидовца, ћурчију, и његову жену, као и два њихова сина, Богољуба и Љубишу, с тим што су мајку присилили да гледа до краја убијање мужа и синова, после чега су је отпустили кући, од када је нестала, а с њом је нестало и 27.000 пенга готовог новца. Ни ова породица се никада није бавила политиком.

Светислава Ивковића и његовог брата Радомира.

Кривица удове др. Матановића била је та што је бризнула у плач када су наишли наоружани војници.

У пансионату Пензионог фонда чиновника Дунавске бановине нико наводно није остао жив.

Др. Узелац, власник санаторијума.

Не назначивши улице, мој информатор ми је саопштио имена још ових поубијаних лица:

Др. Јовановић, дечји лекар, који се никада није бавио политиком. Браћа Гавриловићи, њихов зет инж. Драгојлов-Добановачки, код чије је породице залазио генерал Новаковић, а с њим је убијен и муж његове сестре – Ивановић, новинар, заједно са својом женом Мађарицом, два брата Кон, трговци, а нестало је и њихов новац, Корнел Франк, предузимач, заједно са женом и једногодишњим дететом, Мира и Терка Фукс, 19 и

20-годишње девојке чији су родитељи сада у Хрватској, Лазар Сремчевић, трговац са женом, две кћерке и зетом.

Високо узвишени господине, ово су, с једне стране, само истакнути делови а с друге стране и не могу бити тачни, јер се може претпоставити да се не могу сматрати за мртве они који су се благовремено сакрили. Али у овој целој ствари ово ништа не мења. Не мења ништа на овој неизмерној срамоти да се са очевидним знањем вишег војног заповедништва и његовом одговорношћу дешава ово гадно и подло клање, и то са методама који се сукобљавају са мађарским духом, кукавички и анонимно, у име мађарске државе и мађарског домобранства, позивајући се на владу и на углед мача, који носи поносно име Ваше Високе узвишености и то у оквирима најзваничније форме, те овде и нема збиља другог спаса него Ваша највиша наредба као јунака са Отранда и угушивача которске побуне. У име мађарског Бога и у име милиона честитих Мађара, који сада не могу да зборе, преклињем Господина Регента да својом огромном, одлучном и пресудном речју врати, а то се може јер још ништа није касно, овоме народу осећање самопоштовања, веру у свету мађарску ствар, поверење у закон и правду, јер нам кроз хиљаду година државу одржава само вера и поверење у једну вашу човечанску и божју правду. Преклињем Ваше Височанство у име милиона да казните виновнике, а ако за то постоје препреке, изволите онда све честите Мађаре и нас који већ годинама дижемо глас ставите на оптуженичку клупу да бар у смрти заборавимо да смо икада били Мађари. Или ће победити овај војнички злочин, или честити Мађари. Ако победе први, ми ћемо морати да пропаднемо!

Господин министар председник не би био у стању да прибави ни најмањи доказ да ово и није никаква друга невоља него бољшевичка опасност, али ја – слободан мађарски посланик –

тврдим да права несрећа и истинска опасност не долази споља, него је овде унутар државе где је сакупљени отров избио сада у Новом Саду и Жабљу као један ужасан чин. Расправљајући о најжалоснијим догађајима, у свом Меморандуму дошао сам до најтежих закључака.

Колико ја знам, за ових хиљаду година није у Мађарској било званичног погрома који би покренули или на коме би сарађивали државни фактори. Код нашег је народа скоро хиљадугодишње основно начело у правосуђу да се нико не може лишити свога надлежног судије. Мађарска је једна од најтипичнијих и најстаријих истинских правних држава у Европи, а нимбус правне мисли, култ поштовања закона никада није могао бити јачи током мрачних, немирних и подивљалих столећа него у држави Светог Стевана. Током наше дуге историје било је и код нас бесправности, гажења закона или периода безакоња. Али ону форму привидности законског правосуђа покушали су да сачувају чак и Карафа и Хајнау, масовни целати Мађара. Отворени званични погром без подизања оптужбе и са искључивањем одбране, масовно убијање великог стила може историја у Мађарској да забележи јануара 1942. године и то на вечиту срамоту Мађарства, нације, мађарске правне државе, мађарског духа, човечности и на хришћанско надахнуће светостеванског европејства. Изнео сам догађаје на темељу озбиљних обавештења, али ипак с том резервом да се међу изнетим подацима могу наћи мање или веће грешке у бројевима и детаљима. Ово је природно зато што су подаци црпљени из приватних извора, а по мом схватању нису важни бројеви и детаљи. Ако је само суштина и клица свему овоме што сам навео истина, онда могу већ из тога мирне савести да изводим даље закључке.

II ЗАУСТАВЉАЊЕ НА ИВИЦИ ПРОПАСТИ

1) Политичка и кривична одговорност

Неко мора да буде одговоран за ове неисказане гнусобе и срамоте, неко мора да сноси одговорност за шајкашки и новосадски погром обављен инцијативом, одобрењем и сарадњом војске, штавише, многи морају да одговарају: неки политички а неки кривично.

Политичку одговорност морају на себе да приме министар председник и влада, односно министар војни, министар унутрашњих послова и министар правде. Из политичких одговорности произлази и њихова дужност да без икаквих спречавања и без милости отворе пут остварењу кривичне одговорности, а у првом реду ради рашчишћавања питања ко је био најглавнији фактор који је овај погром покренуо и потхрањивао. Јер, наиме, шајкашки погром, према мојим обавештењима, трајао је од 5. до 20. јануара, а новосадски од 20. до 23. јануара. Прво се мора уништити главни аранжер, па тек онда они ситни садисти. Убеђен сам да ће се током истраге и кажњавања међу главним кривцима наћи мало расних Мађара. Ништа није више страно мађарском индивидуализму него овакав нечастан метод неодговорног колективног кажњавања, већ, насупрот томе, мађарско правдољубље као и прастари поглед на право и никада за хиљаду година политичка мудрост није изостала када је требало наћи правог кривца. Природно је да се морају на одговорност позвати почев од главних криваца и они мањи и тек у последњем реду они обични људи који су пролили крв, разни ситни џелати који су служили као средство и радили по наредби. Питање кривичне одговорности је једноставна ствар – нека свако испашта према

неумољивој строгости мађарских закона и према суђењу одабраних судија. Мислим да је главни кривац заслужио вешала или зрно.

2) Казне, успостава правног поретка, задовољење

Кажњавање је мањи и лакши део задатка који има да се реши. Успостава потпуно правног поретка већа је и тежа ствар, а још је теже задовољење. Нису то, у ствари, три задатка, него три става једног задатка који су уско и органски међусобно испреплетени. Без строге, примерне и потпуне казне, неће се моћи постићи ни друга два циља.

Овај шајкашки и новосадски погром начео је част мађарског народа и државе, његов и међународни углед и хиљадугодишњи морални капитал, па према томе страховито снажна и немилосрдна мора да буде и казна. Ова се срамота догађа у нашем националном периоду од кога сваки честити Мађар мора да поцрвени. Свако улепшавање и свако премазивање биће само препрека великом циљу: потпуној казни, потпуном враћању правног поретка и најпотпунијем могућем задовољењу.

3) Изашиљање намесничког повереника

За решавање овог троструког задатка пракса наше еластичне историјске уставности пружа нам једно природно средство, а то је да улогу редовних установа у ванредним приликама преузму ванредне установе. Ова установа је, мада стара, сада, у ствари, власт регента. Изашиљање једног хомо региуса или регентског повереника погодно је за решење задатака мањих сразмера. Један владин повереник не би имао успеха са својим ограниченим овлашћењима и ограниченим угледом, јер у овом случају ситуацију би на неки начин могао да спасе само специјални

изасланик самог регента с потпуним овлашћењем. Природно је да ово овлашћење не замишљам у противуставном смислу. Напротив, само у оквиру општег мађарског Корпуса јуриса. Намеснички повереник, који би био непосредно њему подређен са контрасигнатуром министра председника, решавао би у првом степену на темељу мађарских закона и у име државног поглавара и одредио би покретање истраге ради кажњавања, успоставе правног поретка и задовољења. Све би то практично значило ово:

а) регентов повереник би имао да се побрине, после брзо спроведене истраге, да се изврши смена или замена свих оних личности, војних или жандармеријских установа, а у првом реду органа тамошњег контрашпијунског одсека, као и личности цивилних власти, односно свих оних који су ма у најмањој мери били учесници у погромима, или су за то темељно сумњиви;

б) сви, пак, они који би остали на својим местима како војне тако и цивилне власти, били би подвргнути одговорној правној надлежности намесничког повереника;

ц) по наређењу и под највишом контролом регентовог повереника покренуо би се поступак пред кривичним преким судом против свих очевидних криваца у овим погромима, као и против свих оних војних и цивилних личности које су за то темељно сумњиве, без обзира на њихов ранг у војсци и грађанству, с тим да у првом реду дођу под омчу духовни зачетници и велики кривци, али да тај регентов повереник има пуно право у састављању како војних тако и цивилних преких судова, или бар свој вето у погледу личности;

д) делатност регентовог изасланика распростирала би се и на припреме за задовољење оштећених, то јест чланова оних породица којима је неко страдао у погрому. Држава и друштво треба да их пригрле, чиме би се доказао европски ранг наше нације. Мора се мобилисати цело мађарско друштво како би се удовице и сирочад збринули и тиме нашли душевног лека.

е) Спасоносно слање регентовог повереника било би завршено чим се спроведе пуна одмазда, искорени дух и заражено огњиште грађанског рата у нашем друштву, чим се врати неометани правни поредак и чим се стави у сигуран колосек ствар задовољења. Молио бих Вас да ми не пребацујете да сам нескроман и да се правим важан и да ме не окарактерисхете као самозваног адвоката ако одем један корак даље и ако будем до- дао да су за испуњење овог важног задатка регентованог изасла- ника потребни изнимни, може се рећи, изванредни духовни и морални квалитети, као и изванредна енергија на терену. Према мом расуђивању, у нашем прилично сиромашном јавном животу не располажемо у данашњици баш са много таквих личности.

Поред регентовог повереника, такав важан задатак могао би да испуни и по који наш одличан виши официр као војни саветодавац, али у сваком случају као представник чистокрвног мађарског официрског духа. Као административни саветодавац могао би да послужи велики жупан господин доктор Лео Деак, чију човечност и углед цени много и сам српски народ у Бачкој. Овакву, или овој сличну, од поузданих Мађара сачињену екипу великодостојно би могао да попуни један културни полицијски чиновник европског нивоа који познаје односе у Јужним крајевима. Не би ваљало одбити ни једног Србина као народносног саветодавца, и то таквог који је био и под југословенском владавином борац за југословенско-мађарско зближење.

4) Човечанска правда, част нације, међународни престиж као виши интерес мађарске политике

Високо узвишени господине, дошао сам до крајњих закључака мог Меморандума. Према мом најсветлијем уверењу, од мађарских државних и уставних фактора захтева се: кажњавање свих криваца, рестаурација уставноправног поретка и поштеног задовољења. То тражи од нас служба вечној и човечанској правди и можемо рећи заповест наше хришћанске вере, то тражи од нас у овим страшним догађајима окрњена част нашег народа пред нама самима, као и пред очима целог света, то тражи наш међународни углед на чијој су изградњи сарађивали хиљадугодишњи мађарски нараштаји а за који су толики милиони Мађара проливали своју крв, а то тражи од нас и наш претешко стечени престиж и испуњење наше европске мисли као и прека потреба сређивања односа с југословенским народима а у првом реду са Србима, и то све још пре мировних преговора.

Искључиво су ме само ови циљеви руководили да напишем овај Меморандум, као и часна намера да у недостатку потпуне и несметане парламентарне слободе бар на овај начин подигнем свој глас протеста, смео бих рећи, у име али без овлашћења милиона и милиона Мађара против одиграних страха и да од Ваше узвишености тражим лека нашим унутрашњим ранама од свију најтежих за ових хиљаду година. У овоме ме није руководила некаква сентиментална ганутост нити секташка пристрастност. Врло добро знам да се политика не води увек у рукавицама, да су интереси државе често много јачи и да изискују употребу немилосрдних средстава, а нарочито када је реч о одржању унутрашњег реда. Нико не може да има ништа против, а понајмање ја као стари контрареволуционар, да се са пуном строгошћу казне сви они који подмукло нападају и дижу се на

оружје, било против државе или војне силе, било против мађарских власти. Али мађарски војник и жандарм није ту зато да честите и поштене грађане, незаштићене жене, девојке, децу и одојчад масовно убија.

У Новом Саду је, на пример, масовно убијање текло пуна три дана у званичном присуству команданта сегединске армије, дакле са његовом потпуном одговорношћу. У вези са убијањем, разбојништвом и крађама које су се десиле у самом центру града где станује имућнији свет, закључујем да изговор да се становништво „прочешља“ од комуниста овде није добар. Зар комунисте треба тражити код имућнијих јеврејских трговаца или код чланова образоване српске интелигенције? Па зар се и због самог комунизма могу без суђења људи, жене, деца и одојчад некажњено убијати?

У Новом Саду су, према мојим обавештењима црпљеним из поузданих извора, искасапили још и ове интелектуалце и чланове њихових породица:

Др Милоша Бокшана, 65-годишњег адвоката и његове две сестре, др Павласа и његову жену, др Рељу и др Косту Трифковића и његову мајку, супругу Павла Добановачког и њену сестру, инж. Жакића, директора Водне задруге и његову жену, инж. Николу Драгојлова, сина аустроугарског контраадмирала који је са Вама заједно ратовао, иначе и Ваше кумче, Милорада Рајића, који је после уласка мађарских трупа био са градоначелничким правима овлашћени велики бележник, а поред њега и 4 српска попа. У току жабаљског погрома, на пример, Светозара Влашкалића, 72 године старог попа мошоринског, власника 186 јутара земље, великог народног добротвора кога су на Бадњи дан увече убили на друму, Милоша Катића, 67 година старог жабаљског

проту, сад скоро наменованог жупанијског већника, кога су по свој прилици бацили у Тису, у Тителу проту Ђорђа Парабућског, кога су на први дан Божића у пола десет увече, наводно са целом породицом, одвукли на Тису и убили, убијен је и др Ђорђе Јовановић, чурушки лекар који је издао за неколико девојака лекарско уверење да су их жандарми дефлорисали. У Жабљу су још убили др Ивана Француза и др Љубомира Димитријевића. Ово су све одвојени детаљи, али се сваки паметан Мађар мора запитати: па да ли су то комунисти? И коме је од користи овакво масовно убијање, па и ако је реч о комунистима?

Не спада заправо овамо, али морам да спознам да су неоспорно велики национални интереси везани за чињеницу да после рата, нарочито ако Западне силе победе, а коју могућност ниједан паметан мађарски државник не може да доведе у сумњу, ја је пак узимам као сигурну, дакле да после рата на мировним преговорима не буде онде само пољско-мађарско пријатељство недирнуто, штавише подмлађено и ојачано, пријатељство које је осигурао мудар и великодушан поступак према пољским емигрантима, него и мађарско-српско пријатељство чије је значење упознала и Ваша узвишеност и стално настојавала да га негује. После ових погрома свакако је умногоме ишчезла могућност мађарско-српског пријатељства. Постављам питање: да ли мађарска влада помишља на то каква ће бити судбина невиних Мађара у Јужним крајевима ако би ипак Западне силе и Совјетска Русија победиле у овом светском рату?

Према мојим обавештењима, дозвољавам да су бројеви нетачни, можда већи или мањи, за време војног запоседања Јужних крајева пало је око 8.000 жртава, већином Срба, вешањем је пало бар 200 жртава, у Жабљу је побијено око 1.400, у Чуругу око 3.000, у Новом Саду 2.000-2.500, о убијенима у тителском срезу

немам података, али мислим да се и онде може рачунати бар са 1.000, што свега износи око 16.000 душа. Ако је и неколико хиљада више или мање, у сваком случају број је страховит, одговорност огромна и одијум је неизмеран на души сиротог мађарског народа, док је са гледишта будућности то истински систем грађанског рата и злослутно по добро Мађара. Миклош Хорти не сме дозволити да на његово славно војничко име, на савест наше нације, на историју његовог регентства падне ова мрља. Гласови о свакаким нечовештвима допиру до неба и не могу остати без освете. Поставља се питање: да ли ће ове грехе кајати Мађарска и њен регент с владом и пуном снагом мађарских закона, или ће то учинити други и то вишеструко, било по страшном закону крвне освете, било после решавања за зеленим столом када се буде диктирао мир и победник, али тада већ окајање неће бити с правим кривцима него с нашим драгим и несрећним народом.

И сама немачка штампа доноси речи Рузвелта из прогласа пољском народу у коме се каже да се све страхоте према пољском народу, посебно према деци и женама, морају осудити, а посебно од светске јавности, и да је потребно кажњавање свих криваца за та недела. Мађарски меродавни чиниоци не могу да затворе очи пред чињеницом да ове грађанскоратне подивљалости покрећу спољне силе удружене са домаћим превратничким елементима с циљем да дискредитују мађарску државу и неспособности владања регента. Да би оборили Бардошија и да би тиме отворили пут квислиншкој влади која би одмах без препрека прогласила општу мобилизацију и отерала целу мађарску војну силу на руску кланицу и створила смртну мржњу између српског и мађарског народа који су по души слични и један на други упућени.

Према мом најдубљем уверењу, за акцију је куцнуо последњи час!

С најдубљим поштовањем Ваше узвишености још од Се-
гедина одани,

Жилински, Народни посланик Странке малих поседника“

Будимешта, 4. фебруар 1942.

СУБНОР ГРАДА НОВОГ САДА

Нови Сад, јануар 2022

Некомерцијално издање * Није намењено за продају
Публикација је штампана у оквиру пројекта „**ЗАСТАВЕ НАШИХ
ОЧЕВА**“ које је финансијски подржало Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања-Сектор за борачко –
инвалидску заштиту

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.113 Novi Sad)"1942"
341.322.5(497.113 Novi Sad)"1942"

РАЦИЈА : 80 година : 1942-2022. - Нови Сад : СУБНОР
града Новог Сада, 2022 (Младеновац : Пресинг). - 154 стр.
: илустр. ; 20 cm

Тираж 200. - Садржи и: поезију и одломке из књижевних
дела.

ISBN 978-86-901860-3-7

а) Новосадска рација 1942 б) Нови Сад - Историја - Ратни
злочини - 1942

COBISS.SR-ID 56472841
